

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BORDÁS GYŐZŐ REGÉNYÉNEK BEFEJEZŐ RÉSZÉ
TARI ISTVÁN ÉS PAP JÓZSEF VERSEI
GOBBY FEHÉR GYULA NOVELLÁJA
DÉSI ÁBEL VERSE ÉS KOMMENTÁRJA
SZIRMAI-DÍJ 1993 – PAVLE UGRINOV
ÁCS KÁROLY: A MAGYAR ITHAKA SZÜLETÉSE
MILAN KONJOVIĆ EMLÉKEZETE
DOKUMENTUM – FEKETE LAJOS ÍRÁSAI
KÖNYVBEMUTATÓ
ROMHÁNYI IBIRŐL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1993

December

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

Bordás Győző: Csukódó zsilipek (XIII., Nem beállni a sorba!) 893

Tari István versei 902

Gobby Fehér Gyula: Az út becsülete (novella) 909

Dési Ábel: Két vers és két kommentár 915

Pap József versei 921

Szirmai-díj 1993

Pavle Ugrinov: Vasko Popa versei álma 923

Sava Babić: Na és? Hát semmi 924

*Pavle Ugrinov: A Szirmai Károly Irodalmi Díj átadásán elhangzott
köszönőbeszéd* 928

CSUKÓDÓ ZSILIEK (XIII.) NEM BEÁLLNI A SORBA!

BORDÁS GYÖZÖ

– Perbe fogják Sauert – közölte velem Klára suttogva és izgatottan a nagyszünetben, de én nem tanúsítottam különösebb jelentőséget a dolognak, úgy fogadtam, mint egy olyan hírt, amelyet a kisbíró ugyan nem fog kidobolni, de a félig pletyka, félig igazság között van. Pedig bizalmas hangneméből kivehettem volna, hogy e mögött az információ mögött valami komolyabb rejtőzködik.

– Ugyan már! Őt most nem bántják. A városatyák a Kulturbund élére fogják tenni.

– De azt mondják, gyanús üzletei vannak – s mondta volna tovább, de én leintettem.

Tudtam, csak szóbeszéd lehet. Városunk csendőrkapitánysága sem volt jobb hírszerző hivatal fényképészműhelyüknél, s anyám akár tíz nyomozót, sőt még talán Sherlock Holmest is zsebre vágta volna ebben a másodállásában anélkül, hogy a lábát kitette volna az utcára. Több hír befutott hozzánk, mint a Neue Zeitungba, Jakob Kraus szerkesztőhöz, akinek az újságát Boros nyomdász csak azért nyomtatta, mert különben beolvashatta volna ólombetűit, s eladhatta volna öreg Heidelbergjét is. Magyar röpiratokat, plakátokat, újságokat, pláne könyveket itt már nem nyomtathatott, mert erre engedélyt a községtől nem kapott volna, ő viszont hajthatatlan maradt, a cirill betűket nem szerezte be. Korára hivatkozott, meg gyengülő látására, s arra, hogy ezt az írásmódot ő már megtanulni nem tudja. Így hát a gót betűs újságokból és a régi klisék alapján készült szentképek nyomtatásából tartotta fenn magát. Pedig micsoda könyveket készített annak idején! Vörös vászonkötésben a városi almanachot, bőrből, aranyozott betűkkel Vécsei mérnök csatornatörténetét, a Ferencz-csatorna címűt, amelynek újrakiadását szorgalmazta volna Székely igazgató, s apám is, de az engedély megszerzéséről

szó sem lehetett, már csak azért sem, mert a csatornának a neve sem volt már ez, I. Péter királyra keresztelték, még ha a vízgazdálkodó igazgatóság pecsétjén továbbra is meg kellett tartani a „Franzis Canal Company” feliratot.

A könyvnek, minthogy annak idején maga szedte, minden mondatát ismerte, s nyomdászhoz illően dicsekedett a tudásával. Egyszer, amikor apám linómetszeteinek lenyomataiért mentem, megdicsértem a bőrkötéses munkát, amire azonnal eleredt a nyelve. Kiss Józsefről már nem sok újat mondott, betéve tudtam róla mindent, de az új volt számomra, amit a mi dicső csatornánk kisöccsének a tervezőjéről, Türr Istvánról mondott, az, hogy magával Ferencz Józseffel, pontosabban annak aranyásójával vágott a munkába a stapari réten 1822. május 5-én.

– Igen, Türr Pista izzasztotta meg Ferencz Jóskát, akiről ma már csak a nóta emlékezik meg – mondta a nyomdász, s fütyörészni majd danolászni kezdte: Szennyes az én ingem, szennyes a gatyám is, hoz majd Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát . . .

Élő lexikonnak tűnt a Boros mester, aki most arról kezdett beszélni, hogy a Türr vízmérnöknek előbb meg kellett építenie a Panama-csatornát és a Korinthoszt is, hogy felfigyeljenek nagyságára. Minekutána Ófelségéhez járult, ahhoz az emberhez, akinek a nevében a mi Türr Pistánkat már kétszer halálra ítélték: egyszer mint szökevény osztrák tisztet, aki az olasz forradalmárok oldalára állt, másodszer meg mint Erdélyben szervezkedő katonai emigránst – magyarázta, amin aztán maga is jót nevetett, s csak azután adta kezembe, amiért jöttem.

– Mondd meg apádnak, tiszteltetem, a tizenegyedik nyomatot megtartottam magamnak. Ja, és azt üzenem neki, tartsa magát távol a Bundtól, nem művészembernek való az ilyen.

Anyám hírszerző irodájának működési elve abban az újságírói tulajdonságában rejlett, hogy tudott kérdezni. Kíváncsiságból tette, mi másból, de olyan bizalomkeltően, hogy nem volt fényképezkedő, akinek beállítás közben az ő gépe előtt meg ne eredt volna a nyelve. A történetek így gyorsan összeálltak agyának celluloidszalagján, hogy aztán, mint mozgófilmet vetítse le hol apámnak, hol nekem, tudván, hogy felőlünk tovább nem megy, esetleg vásznon örökítjük meg, amit képzeletünk képszerűnek tart. S ebben természetesen apám járt előttem. Így őrizte már egy nagy olajkép Piroska kisasszony bánatos arcát, miután Sztankovics doktor egy beočini gyáros feleségének a kegyeibe férközött, s őt elkerülte. A doktor hozzánk is a kert felől érkezett ekkor, mert ha Piroska megsejtette jövetelét, képes volt órák hosszat sétálni le-föl utcánk két sarka között mindenkinek azt a választ adva, hogy Kovács doktor írta elő számára az egészségügyi sétát, miután enyhe ízületi gyulladáson esett át. Amikor anyám rákérdezett a doktorra, igaz-e, az egy-

ből igennel felelt, hozzátéve, ha otthon hullatja a könnyeit, még majd búskomorságba esik, így meg majdcsak ráakad valakire. – Merthogy háttározottan szemrevaló – tette még hozzá.

Anyám mindenkit megértő jóindulattal vett körül, mert a Jóisten nem lehelte belé a rosszmájú híresztelésnek a ragályos kórját, ami asszonyoknál ritkaságszámba megy. Sosem felejttem el, karácsony előtti havas délután volt, amikor Leer esperes bejelentetlenül tért be, készítené-e anyám róla azonnal fényképet, nagyméretűt, mert a paplaki iroda falán átrendezésre szorul most a képcsarnok, amelynek középpontjában most az új Szentatya, XI. Pius foglal majd helyet Mátyás püspök mellett, s koszorúban Ő-nak mindenkori papjai, amelyek közül csak az övé hiányzott még. Készségesen vezette át az udvaron keresztül a műteremnek és műhelynek egyaránt szolgáló helyiségbe, amikor Leer, reverendájára lépve-e vagy a síkosságtól – ezt az éppen szellőző konyha ablakából nem láthattam –, de megcsúszott. Nem esett el, csak a test hullámmozgásától a fej vetődött hátra, és tekintete fönns is maradt ott, ahol legfőbb főnöke trónol. És mintha csak kérdezte volna tőle: miért büntesz, amikor, láthatod, micsoda kínok közepette tartom össze ezt a háromezer lelket számláló nyáját, most, ezekben a nehéz időkben, s verem beléjük a szentmisén meg a litániákon is a hitet, hogy itt kell maradniuk. Mert bizony Vécsei mérnököt az utóbbi időben mind többen követték. De talán meg sem beszélte ezt a nem is oly egyszerű kérdést a végső fölöttessel, amikor a küszöb előtt ismét megcsúszott, amire már papi méltóságának egy csöppet sem megfelelően szaladt ki a száján: „Bassza meg a . . .” Nem folytatta, de istenkáromlás volt ez így is. Elképedve hallgattam, merthogy mérges az tudott lenni, de az egye meg a nagy kutya a kis kutyát típusú káromlason kívül régebben ki nem szaladt a száján. Anyám meg angyali nyugalommal fordult hátra, s látva a pap hirtelen zavarát, csak ennyit mondott:

– Apám is mindig ezt mondta, ha valami váratlan dolog érte.

Leer most háromszor is bocsánatot kért, a lelke legmélyén is megbánva, amit tett, de késő volt.

Emlékszem, alig vártam, hogy apám előkerüljön, s anyám szájából halljam a történetet, megbotránkozva immár, merthogy a szituáció, ami ezt a káromlást kiváltotta, csak számomra volt ismeretes és érthető. De nem, anyám erről egy szót sem szólt, úgy magába zárta, mint a gyónási titokkal teszi a pap, kettős kulccsal volt ez a titok lezárva, hogy onnan senki tovább ne vigye. Hogy miért nem mesélte el apámnak? Mert nyilván kép lett volna abból a tekintetből, ahogyan a káromkodás egy szent ember szájából kiröppen, minekutána Jovanović prótának bizonyára el kellett volna mesélnie a történet lényegét, merthogy vele az ilyen világi dolgokról apám igencsak szót tudott érteni. Meg talán Sauernak is, aki-

vel páholyüggekben most igen sűrűn találkozott, s akivel a Kulturbund ügye most mindinkább előkerült. Sauer osztályfőnököm ugyanis nem volt biztos abban, hogy neki kellene vállalnia azt a tisztséget, egyrészt mert tanár, másrészt mert szabadkőműves, akinek illőbb tartózkodnia az ilyen jellegű politikai dolgoktól, de apám szerint azért is, mert nem volt meggyőződve arról, hogy ez a művelődésinek nevezett szövetség valóban az is marad. Előbb apámat kérték fel erre a tisztségre, aki betegségére hivatkozva utasította el, de erős magyar érzelme miatt nem vállalhatta, majd Peter Schuch patikust meg Roland Lindenschmidt ügyvédet, de német vérmérsékletük miatt őket a városatyák nem fogadták el. A cukorgyáriak meg azért nem jöhettek számításba, mert Weis úr nem tűrte a politizálást és kizárólag a kulturális ügyeket volt hajlandó anyagilag támogatni.

– Nem is lesz abból semmi – magyarázta Saueréknak apám, mert mire valamirevaló eredményt elérnétek, addigra átalakítják a kormányt, és akkor kezdhettek mindent előlről.

Apámnak lett igaza, mert váltották egymást a kormányok, s közben az iskolák és a sajtó ügye állt. Pedig micsoda remek elképzelések voltak, hogy a szövetség önerőből meg alapítványokból tartja majd fenn magát.

Sauer is gondterhelt volt, ő ugyanis mindenkinél jobban tudta, hogy a kimondottan nemzeti alapokon szerveződő szövetség itt nemigen lehet működőképes. Amikor hangot adott ennek a véleményének, volt is fölháborodás Ú.-ban, különösen a titkárjelölt Johann Koch mester dörögte még patkolás közben is, hogy bezzeg ha a régi német tanárokat nem küldik szanaszét az országba, egészen Pecíg, Niksićig meg Podgoricáig, akadna itt még sokkal különb, mint ez a széplélek természettanár, aki mint a botanikuskerthen, mindig valami fajok és nemek közötti egységre törekszik. De Sauer tudta, a lehetőségek most végesek, s gondolkodásának is ez szabott medret.

Ha perbe fogják, csak azért teszik, mert ő sem elég jó a hatalomnak, gondoltam én, aki ha közvetve is, de most már mindinkább megmártóztam a politika jéghideg vizében. És ez a hidegség a bőröm alá húzódott, néha úgy tűnt, véraláfutások formájában szinte látható is rajtam. Ezért festettem akkoriban néhány májfoltos arcú portrét, diáktársaimat, tanárait láttattam ilyeneknek, s vártam, „leolvassa-e” valaki a festményemet. Tapasztalati szintézisnek neveztem ezt, a formák és színek segítségével kompozícióba ágyazva hoztam létre. Kész volt már a tervem is, érettségire olyan tablót varázsolok kaszinónk kirakatába, amelyen mind a harminckét osztálytársam portréja ott lesz, s a tanárok is kivétel nélkül. A felső sorban helyezem el a tanárokat, középre ültetve Maksimović igazgatót meg Sauert, az osztályfőnökünket. Elképzelésem azonban titokban tartottam, még Klárának sem meséltem el, ne befolyásoljon

esetleg, s én ekkor nagyon komolyan, festői szemmel néztem mindenkit, mert azt szerettem volna, ha mindenkinek a jelleme is benne lett volna a képben. Ha csak azt akarom, hogy hasonlítanak, egyszerűbb anyám gépe elé ültetni mindenkit, és egy perc műve az egész. Íróasztalom legmélyebb fiókjában tartott füzetem vázlataival elégedett voltam, s éreztem, munkám sikerrel jár majd. Igaz, Sauer portrévázlatával volt egy kis bajom, még nem volt benne eléggé a lángész tragikus sorsa. Merthogy többre érdemesítettem, mint hogy itt rostokoljon a gimnáziumban, mondanom sem kell. Azt sem értettem, hogy a természettudományok doktori címével a zsebében miért vállalja ezekkel a kis hatalmasságokkal a harcot. S micsoda elszántsággal bizonygatta annak idején, hogy ő nyolc nappal hamarabb érkezett ide, mintsem a rendeleti dátum szólt, amelynek értelmében mindazokat, akik később jöttek, visszazsuppolták a határon. Anyám szerint az általa fölszerelt gimnáziumi szertár tartotta vissza elsősorban, amely már nem is szertár volt, kutatóintézetnek is beillett volna.

– Rá is ment a Kochán-birtok nagy része – mondogatta apám, amiben neki is természetesen igaza volt.

Való igaz, hogy Kochán Flórában megértő társra talált, hiszen meddősége miatt nem gondolt az utódaira. Vilma nem az ő gyermeke volt.

Vajon milyen pénzügyi botrányba keveredhetett Sauer, amikor anyagi gondjai nem lehettek? Lám, most is átengedte nekünk azt a négy öl fát, amit a tanárok azután kaptak meg ismét, hogy az oktatásügyi miniszter kénytelen volt visszaállítani az erre vonatkozó évszázados rendeletet, s amit anyám szerint csak azért szüntettek meg, mert „régí” volt. Mert az új intézkedések sokszor nem más célt szolgáltak, mint hogy fölszántsák mindazt, ami volt, s így vált bevetetlen földdé az új oktatási terv is, girbegörbe barázdákkal és görgyökkel teli, s nem úgy festett, mint amire jövőt lehet építeni.

A hasábfákat, amelyeket Saueréktól kaptunk, Wili fűrészelte össze, három napig dolgozott az udvaron, s hordta be a fáskamrába, merthogy a gimnázium Sauer javaslatára őt fogadta fel erre a munkára, s onnan kapta az érte járó Weckerlét is. Fém pénz volt ez, amibe, úgy mondták: kukoricaliszt van belekeverve. Tény és való volt, hogy ehhez az új fém pénzhez úgy adagolták a nem nemes fémet, mint ahogy a háborús években a kenyérhez a kukoricalisztet.

Fölfigyeltem rá, hogy apám állandóan Wili mozdulatait lesi. Nem a munkában való megfeszülést akarta megragadni, hanem éppen ellenkezőleg, azt a mind sűrűbb „cselekedetét”, amikor leáll pihenni. Nem értettem, miért éppen ez a statikusabb pillanat érdekes számára, de tény, hogy miután alsóingébe törölte izzadt homlokát, s leállt két-három percre pihenni, ez a pihenés került legújabb portréjára.

– A merengő Wili – mondta, amikor látta, hogy a, készülő képmellett közömbösen megyek el. – Na, mi az, nem is érdekel? – tette még hozzá.

- Nem – válaszoltam közömbösen.
- Hát nem látod?
- Mit?
- Töpreng.
- Na és akkor?
- Nézd meg jól, ez most nem a bolond Wili arca. Ő tud valamit, s azon mereng. Valami titok van a tekintetében.
- Mi?
- Hát éppen ez az, amit ki kell fürkészn.

A délutáni árnyékban Wili szemének fehéren vakító szaruhártyája olyan koszorút képzett a szembogár köré, mint a vihar előtti holdudvar az égitest körül. Ez a fénylő holdudvar apám képén még kiszélesedett, mintha egy újabb kört képezett volna köréje. A kopaszra nyírt fej köré glória fonódott. Tekintete pedig a végtelenbe meredt. A végtelenbe, ahol valami történik. A végtelenbe, ahol valami tragikus történik, ahol rombolnak, gyilkolnak, vér folyik, áldozatok hullanak, ahol fölgnyulladnak a kazlak, házak, ólak, utcások, ég a város. És szöknek az emberek, hanyatt-homlok menekülnek, futnak el a bizonytalanságba, hontalanságba, el valahova. S bár állóképe volt ez a favágó Wilinek, a szeme végtelenjében történő különös tragédia mozgásba hozta, olyannyira, hogy egy pillanatban önkéntelenül kaptam oda a festőállványhoz, el ne dőljön.

Zavaromban azonban visszakaptam a kezemet, s ekkor láttam, apám szándékosan fordul el, ne vegyen tudomást rólam, de tekintete olyan elégedett lehetett, mint mikor Kochán Alice dicsérte meg egy-egy kompozícióját. Kochán Alice jutott eszembe, s az a rózsaszínű boríték, amit a cukorgyári multság alatt nyújtott át neki Flóra. A titkokat tartó szekrényben én már megkerestem ezt a levelet, s csak azt nem értettem, miért visel másfél évvel ezelőtti dátumot. Mert számomra így olyanak tűnt, mint az orvosság, aminek lejárt a szavatossági ideje, s semmire sem használható. A levél így hanzott:

Drága Mester!

Elváltunk – édes Barátom –, elváltunk! Mily rettenetesen hangzik ez a szó, mert az emberek botrányt, házasságtörést, fertőt hisznek mögöttem, és senki sem gondol arra, hogy a legmélyebb emberi érzéseket, a szeretetet, a megbecsülést, a támaszt jelentettük egymásnak. A szerelmünk? Csöpp méz, édes Mesterem. Ha végiggondolom azt a pár évet, amelyet jórészt együtt töltöttünk, azt kell mondanom, csak azért is érdemes volt! Mert abban a néhány esztendőben Maga annyit nyújtott nekem, mint sokan egy életen át sem.

No lám, kedves Barátom, védekezem? Hogy mosom kezeimet már jó előre, mintha bűnös lennék, mintha nem bíznék, nem hinnék a magam igazában, a szívem igazában, mintha szükségem volna rá, pedig oly csendben, magától értetődő természetességgel hagytuk el egymást . . . Két egymás mellett haladó út elkanyarodott, egyéb nem is történt.

Az Élet, a Sors bolond szeszélye volt, amely bedobta Magát abba a selyemgyári piktorszobába, ahol nekem tetsző kélméket festett, és én kinyújtottam a kezem Maga után. Mert Maga elesettnek tűnt, akinek segítségre van szüksége. És én segíteni akartam. Akkor persze még nem gondoltam, hogy ilyen gyorsan és magasan fog fölöttem szállni, de most is olyan büszke vagyok Magára, hogy ezt elmondani sem tudom. Az én hírnevem pedig most Bauer Henrik öregbíti a Bécsi Operában, ahol már vezényel, s Önhauzer Iván is még egyszer fizikus Nobel-díjas lesz. Nem is tudom, miért írok Magának, s azt sem tudom, panaszkodom-e vagy dicsekszem. Talán mindkettőt egyszerre. Mert nem akarom, hogy elesettnek higgyen, de érzem, boldog sem vagyok Maga nélkül.

Bűnöm, nem szerettem főzni, harisnyát stoppolni, befőttet, paradicsomot eltenni, korán kelni, s untatott, ha a műszaki forradalomról beszéltek, a gőzgépek nagy-nagy erejéről, s untatott a politika, a mindenkori kalkulálás nagy-nagy kohója, amelyben hazugságok buzogtak, s amelynek gőze nagyobb erőt fejtett ki ama gőzgépeknél, romboló ereje még az ágyúké is meghaladta.

S erényem, hogy szerettem a muzsikát, a festészetet, s szerettem a lovakat, a lovaglást meg a föld illatát. S szerettem a természetet, a zibongó, elringató, mámoros hangulatokat, amelyek egyszer elkábítottak, másszor pajkossá tettek. S Magában is azt szerettem, hogy velem együtt tudott égni mámoros, részeg lázban. S megnyugtató az volt, ha kezembe vehettem a hegedűt, vagy a zongorához ültem. Micsoda boldogság volt, amikor együtt muzsikáltunk, és az egész kaszinó tudta, hogy a hangszereinkből felröppenő hangok nem úgy keverednek a levegőben, mint a cigaretta füstje, hanem mint két egymásba folyó élet. Mert hiába húzza a hegedűs a vonót, a zongorista hiába üti a billentyűket akár az öklével is, nem teremt semmit, ha nem önnön és társának kielégítésére teszi ezt. És kedves Pepi, vallja meg, micsoda hálás szerető voltam.

Emlékszem az első hangversenyünkre, amikor a Maga rábeszélésére Wagnert játszottuk. A kaszinó langyos melege, a parfümök és testek gyenge illata, a muzsika hangja elringatta és mégis lázba hozta az embereket. Emlékszik: kipirultak az arcok és a szemekben félős lánggal lobogni látszottak a tekintetek, a hajszálak maguktól összekócolódtak. A hangverseny után kezemnél fogva vonszolt, cipelt, futottunk keresztül a kaszinó udvarán az akácfáig, hogy egy hatalmas, szerelmes csókban tomboljuk ki érzéseinket.

Akkor sokáig tépelődtem, töprengtem, mit érezhet az, aki lángra gyújtja az érzéseket. Bár tudtam, úgy játszom, ahogyan Maga elképzelte, de először döbbsentem rá, hogy ha szép a munkánk, az Élet is jó. S Maga mindig önbizalommal töltött el, s ez az önbizalom bennem annyira érlelődött, hogy a zenén keresztül véltem képei megítélésének a kulcsát is megtalálni. S ezért volt, hogyha festményeit zeneileg jónak találtam, dicsértem, ha nem, őszintén megmondtam, mi az, ami nem tetszik. S csakhamar rájöttem, hogy Magának arra volt szüksége, hogy én mondjam ki azt, amit Maga sem tartott jónak. Jelentőségem talán csak abban van, hogy kitapasztaltam gyöngye pontjait, s ezeket bátran megmondtam. Így utólag azt is megvallom: jól tettem. Így volt ez, édes Mesterem?

Most is járom a kiállítótermeket, minden bécsi képtáros ismer, de a helyem nem találok. Nemegyszer rémulten, mintha álomból ocsúdnék fel, hazafelé tartva felszakítom a kocsiajtót, és kiugrom az éjszakába, és futok-futok végig az úton, mint azon az udvaron, és keresem az akácfát és Magát!

Ugye, megért engem, kedves Barátom?

Ölelem és szerelmes csókkal csókolom

Alice

P. s. Nézek magam elé, írását nézem, szeszélyes, hegyes, karcsú betűi mintha csak az ujjai volnának, amelyek felém nyúlnak.

A.

Villach, 1921. november 17.

E levélből értettem meg, miért emlegette akkortájt Bodonyi Ica távozását, s jelent meg a szemében az elvágyódás tüze. Mint a szülőföldről, úgy ragaszkodott apám ehhez az asszonyhoz, és én abban a rejtett szekrényben felfedeztem, hogyan szaporodnak ismét a Kochán Alice-ről készült vázlatok. Egyből aztán titokban festmény is lett. Titokban? Mert végtére is meg voltam győződve róla, hogy anyámnak erről tudomása van. Csak nem úgy mutatta féltékenységét, mint például én. Ha valaki ránézett Hötzel Klárára, bennem már megmozdult valami, mert arra gondoltam, tőlem rabolnak el valamit. Különösen Bátor Feri voltam féltékeny, aki belekóstolt minden ibrikbe, ami mellett csak elment. S láttam is néha-néha, hogyan nyújtja oda neki a kezét egy röpke simításra, s tekint úgy vissza a szemébe, mint az, aki vár a másiktól valamit. Nem tudtam, de éreztem, hogy néha, titokban találkozzat is vele, ha másért nem, hát egy-egy megoldatlan matematikapélda ürügyén, s ilyenkor úgy éreztem, Klára úgy cselekszik a szerelemben, mint üzletember az üzleti életben, határidőnaplójába jegyzi a sorrendet. A kénsav nem mart úgy, ha ügyetlenebbül öntögettem az epruvettákba, mint a

tudat, hogy másnak is odaadja magát. És miért szeretik a nők több férfiból is elfoglalni a helyüket, kérdeztem magamtól, amikor én ennek pontosan az ellenkezőjét tettem, még a csatornaparti sétát is visszautasítva Rösler Micinek, amikor arra kért, készítsék róla vázlatot a füzesben, merthogy ő az én festményemen szeretné magát viszontlátni, nekítámaszkodva egy fa törzsének, háttérben a kanálissal. Mici is tehát valami olyan képet képzelt el, mint amilyent apám festett most Kochán Alice-ről. Hogy ezeknek a nőknek semmi fantáziájuk! Csak annyiban volt más az elképzelt és a valós beállítás, hogy Alice asszony kecskelábú fapadon ült, mókásan ferdített kalapban, s fehér blúzán keskeny kék színű nyakkendő ereszkedett alá, hosszú sárga szoknyájának derékban csattal odaszíjazott ráncára. A nyakkendő nem volt fontos a kompozíció szempontjából, csak azt a célt szolgálta, hogy ez a kék csík ellensúlyozza a háttéri kanális vízének színét.

Az apámhoz intézett levél arra döbrentett rá, hogy az életben minden nagyon hosszú folyamat. Hát mennyi idő kellett ahhoz is, hogy apám végre merengni lássa Wilit.

– Josef, vigyázz! – mondta egy este elmenőben, amiből megint csak azt vettem ki, ő tud valamit. Tudta, a négy öl fa miatt fogják perbe Sautert, s tesznek följelentést ellene a gimnáziumban, merthogy nem lett volna joga azt nekünk átengedni.

Perbe fogása azon a napon történt, amikor a Vajdasági Kultúrában a következő öles cím jelent meg: Kedves Népemhez!

„Őfelsége Mária királyné szeptember 6-án hajnalban fiúgyermeknek adott életet, aki mint királyi család elsőszülöttje az ország alkotmányának 56. § alapján a szerbek, horvátok és szlovének királyságának trónörökösé mindazon joggal felruházva, amelyek az alkotmány és az ország törvényei alapján megilletik.

Amikor ezt az örömhírt tudatom, királyi üdvözetemet küldöm szerbjeimnek, horvátjaimnak, szlovéneimnek és az ország összes többi polgárának.

Beograd, 1923. évi szeptember 6-án

I. Sándor

Az összes miniszterek aláírása.”

Nem kis meglepetéssel olvastam a szerkesztőségi kommentárt, amely így hangozott: „S amikor a Triglavtól a Vardárig ujjongó öröm és szárnyaló zene szól, örömet érzünk mi is, akik őszinte szívvel és boldoggal jövőnkbe vetett hívő bizakodással kívánjuk, hogy a Mindenható áldása kísérje a trón várományosát.”

TARI ISTVÁN VERSEI

BALLADA A VÉRSZOMJAS BÉKÉRŐL

Garai Lászlónak

Leszáll a köd, a minékünk való,
Harapdálhatjuk nyirkos felhőjét.
Zihálásunkban ring a hintaló:
Belovagolhatjuk véle önként
A valót. Kését feni a böllér,
Sivalkodó, véres lukban turkál.
Állati kínok köztársaságát
Ígéri a jégvirágos jóslat;
Zúzmarával vértetzi föl magát,
Nyúl farkára sót szórhat a holnap.

Érdemrendben részesül a lopó!
Kéjgyilkos haramiák gaztetténél
Virul az újdonsült rendőrkopó.
Kifosztott tájak könnye szemerkél . . .
Fűrészpóros kenyérbél emléket
Puhítja a megkeseredő nyál,
Jelenünk kormos mocska fölött száll,
Mint bekarikázott szavazólap,
Egy világolva vergődő, lőtt szárny –
Nyúl farkára sót szórhat a holnap.

Túl harsányak az alakoskodó,
A közelmúltban lapostetűkként
Rejtőzködő és vérszemet kapó
Ingyenélők. Legyen hát övéké,
Immár örökké, a Nagy Parádé
Soknemzetiségű sivárságát
Tető alá hozó, tányérsapkás
Vakbuzgalom! Kínjaiba roskad
Árván a háborús másnaposság:
Nyúl farkára sót szórhat a holnap.

Ajánlás

Régtől fogva, mint a dögcédulán,
Rosszul áll, nyakunkban lóg a világ.
Férfivá érett szavunk csak koslat
Kilakoltatott értelme után –
Nyúl farkára sót szórhat a holnap.

ELŐTTÜNK A MÚLT

Ott ültem vacsoraidőben,
egy előregedett népcsoport
fiaként,
a szegényházban,
ahová inkognitóban,
egy hölgy kísérőjeként érkeztem,
aki külföldön élő, elvált anyja
idős barátját látogatta meg;
és hagytam,
hogy kabátom teleszívja magát
a húgy szagával,
az olcsó cigaretták szagával,
az árvaság szűrős szagával,
mely örökös krákogásra,
öklendezésre készlet.
A képernyőn harctéri jelenetek
váltogatták egymást:
messziről a habzó szájú bemondót is

hallottam,
akinek minden második szava
a *népi*rtás volt.
Az öregek
ágyukból két kézzel kaptak
az elébük lökött vacsoráért,
mely egyeseknek az utolsót is
jelenthette . . .
És muszáj volt ott
újból arra gondolnom,
hogy a háború csak az ágyban –
nem a szegényháziban,
a családban! –
nyerhető meg,
és nem a harctéren,
ahol csupán a hullabűz
diadalmaskodhat.
Ott ültem vacsoraidőben
a televízió háborús zajában;
a mohó szegényházi cuppogásban,
a meg-
nyíló
fogatlan lukak gőzölgésében
figyeltem föl rád,
aki percekig kísérleteztél azzal,
hogy meggörbült alumíniumkanaladdal,
melyből minduntalan kirázódott a lé,
remegve eltaláld a szád.
És annyira bámultalak,
hogy az egyik betévedt takarítónő
teli szájjal szellemeskedve
lépett hozzád,
középső ujjával a könyököd alá nyúlt,
hogy végre eltaláld
a saját szádat.
Magyarul hálálkodtál neki.
Akkor már biztos voltam abban,
hogy a legdélvidékibb magyar
vagy te,
aki hiába keresi,

aki egész életében hiába kereste
a saját száját!
Tán ezért mondott,
ezért mondhatott le
megfontoltan a távlatokról.
Az utódairól.
Tán ezért mulatta el a jövőjét,
időnként az anyaország
– ahová nem juthatott el! –
fővárosának közismert találkahelyeiről,
villamosmegállójáról óbégatva,
úgy, hogy nyugodtan leírhatnám
a legújabb jelmondatot:
ELŐTTÜNKA MŰLT!,
ha nem utálnám annyira
a többes szám első személyének
garázda használatát,
amit a sajtó
művel.
Ott ültem vacsoraidőben,
egy leigázott népcsoport
fiaként
a szegényházban,
ahol gondolatban
azokat az erdélyi testvéreket sem
kerülhettem ki,
akik a nyugati világ szemetével
díszítik otthonaikat.
És fülemben
a júdáscsókok csattogásával
néztem a vacsorát,
mely egyeseknek az utolsót is
jelenthette,
mely kifordult a szájból,
kirázódott a kanálból,
mint az árulás,
mely félig megrágottan
sodródott
a hajnali kakasszó felé.

A SZABAD RABLÁS ORSZÁGÁBAN

Kifekszem a napra,
a nyár
hörgő lángszórói alá,
a földúlt házak,
otthonok
nyitottságával, melyekben
a felejtés rabol: lopja,
lopkodja össze légyrajos
felhőkben
kavargó arcát.
Eddig is
a szabad rablás
országában éldegéltem!
Háborús nyerészkedők és
háborús bűnösök között,
akik nem tudták, hogy tettük
nem ott végződik,
ahol azt
elkövették: ezért ölik
egymást ennyire elszántan,
ezért lövik, ágyúzzák most
saját szimbólumaikat.

Kifekszem a napra,
a nyár
hörgő lángszórói alá:
jelenlétemmel
védem meg
azt, ami vers is lehetne.
Éltető nedvem csakis a
vereség! Levert veséktől
súlyosak
felénk a mesék,
melyekben
gyilkosaikkal
szeretkeznek a túlélők
lapuló ivadékai.
Hazátlanná váló tömeg

harctéri fejetlenséggel,
huzatos fejjel
és szájjal
zihál, a felelősséget
egyáltalán nem vállalók
fölslegességével. A
győztesek nem írnak verset.

Kifekszem a napra,
a nyár
hörgő lángszórai alá:
talán az idén
éreztem
először igazi ízt
a meggynek, nyelved szétlapult,
érdes földiepre után;
igazi
ízét, zamatát
túlérett
meggyünknek, melynek
magja véres kupacokban
emlékeztet temetetlen
halottaink dögtemetők
ágyékában világló,
beomlott kutak
mélyéről
is visszhangosan sóhajtó
koponyahegyére. – Csontok
ropognak a lábujjhegyen
élők ténfergése alatt . . .

Kifekszem a napra,
a nyár
hörgő lángszórai alá,
mert háború van,
és akik
nem ismerik, azok irtják
egymást! Vadászgépek szállnak,
lékelik meg az égboltot,
mint ahogy

kés repeszt dinnyét.
Csalánként
éget a nyomor:
viszket, fölhólyagosodik
a szó feketepiac,
a mosolytalanság. – Most itt,
ó, itt a legizgalmasabb
magyarnak lenni!
Ebben a
fölhevített gyűlöletben
a nyárba csimpaszkodni, mely
a sikolyt átvilágítva
tölti csőre égzengését.

AZ ÚT BECSÜLETE

GOBBY FEHÉR GYULA

Unalmamban mentem át Kareszhoz.

Olyan erősen és hatékonyan kezdtem el estefelé unatkozni, hogy szinte fájt. Váratlanul tört rám az unalom, olvasás közben.

Éppen azt a verseskönyvet olvastam, amit Karesztől kaptam, és amit csak titokban lehetett olvasni, mert elcsent darab volt, az iskolai könyvtárból lopta el.

Charles Baudelaire A romlás virágai volt a kezemben. Lehet, hogy a francia szavai okozták, lehet, hogy a péntek délután langyos melege, lehet, hogy az ok valahol bennem rejtőzött, de képtelen voltam tovább üldögelni békében. Úgy éreztem, tennem kell valamit.

Karesz lakott hozzám a legközelebb, ő adta a verseket is a kezembe, természetesnek tűnt, hogy őt látogatom meg. Már máskor is hozzá szöktem a magam gondjai elől. Legalább nem leszek egyedül.

A szomszéd utcában lakott, mindössze kétszáz méterre tőlem, pillanatok alatt a házuk előtt voltam. Arra nem is számítottam, hogy nem tartózkodik otthon, csak mikor megpillantottam kockás ingét, akkor jutott eszembe, hogy szerencsém van, mert nem küldték el sehova.

Az udvaron üldögélt egy régi fejösszéken.

Úgy tűnt, ő is unatkozik, hiszen semmit se csinált. A hátát a kamra falának támasztotta, nézte az előtte kapirgáló tyúkokat. Sokkal szigorúbban tartották, mint engem. Mindennap kellett segítenie, és sokszor dolgozott kinn a földön is, mert szülei kertészettel foglalkoztak, abból éltek, amit a piacon eladtak. Mogorva emberek voltak, anyám el-elkűldött hozzájuk paprikáért, paradicsomért, soha olcsóbban nem adták, mint amennyit a piacon kaptak volna érte. Ragaszkodtak saját törvényeikhez.

Melléje álltam, én is a kamra falának támaszkodtam. Csak akkor nézett föl, mikor beléptem a kiskapun.

A világ dolgain csodálkozom. Mondta. Azon töröm a fejem, hogy mi az igazi lét. Mi az, ami mindent egybefog. Mi az, ami mindennek az alapját képezi. Az a lét, amelyből minden dolog ered.

Furcsa fickónak tartottam. Az egész osztály annak tartotta. Idősebb volt tőlünk, mert egy évig beteg volt, így maradt ránk fiatalabbakra. De nem ez tette különössé a szemünkben. Ami miatt sokan ferde szemmel néztek rá, azok a nézetei voltak, amelyeket minden alkalommal hevesen védett. A csavaros esze, amely számunkra sokszor meglepő eredményekhez jutott. Az erkölce, amelynek sarkalatos pontjait hangosan közölte még akkor is, ha az fölháborította az osztályfőnököt.

Pedig sok mindenről nem is beszéltünk nyilvánosan. Így például csak órák után vitattuk meg, igaza van-e Karesznak, mikor leplezetlenül hirdeti, hogy nekünk, kamasz fiúknak el kell mennünk Rozikához, a kurvához, aki ötszáz dinárért hajlandó mindent megmutatni, amire egy férfiembernek majdan szüksége lesz. Néhányan kétségbe vonták, hogy Karesz egyáltalán volt Rozikánál látogatóban, de ő nem is bizonygatta nekik.

Ha a részletek érdekelnek benneteket, menjetek el magatok. Mondta morogva. Fizessétek meg a tudományt.

Szavaiból az derült ki, hogy az eseményt egyfajta szükséges próbatételnek tekintette, amelyen át kell esni, mint a rendszeres orvosi vizsgálaton.

Még mindig jobb, ha Rozikától tudod meg, mire vagy képes, mint hogyha leégsz ezek előtt a csitrik előtt. Mondta. Ezek még maguk is tudatlanok.

Idegesen mutogatott az osztály élénken csivitelő leányai felé.

Mit kaphatsz ezektől? Csak hisztit. Mondta. Az meg van a mi fejünkben már így is elég.

A többség különcként tekintette, és elhúzódtott tőle, de engem vonzottak érdekes nézetei. Tisztában voltam vele, hogy nemcsak azért barátkozunk, mert a véletlen úgy akarta, hogy szomszédok legyünk. Lenyűgözött olvasottsága. Főleg tudatossága, amellyel kiválasztotta olvasmányait. Akkoriban rengeteg időm volt, mindent elolvastam, ami a kezem ügyébe került. Tulajdonképpen összevissza olvastam, válogatás nélkül. Karesztől megtanultam, hogy az egyik könyvtől a másikig vezet az út, és olvasási tervet készíteni ugyanolyan természetes dolog, mint ahogy a házépítést is az alapok kirajzolásával kell kezdeni. Sok könyvet is kaptam tőle.

A romlás virágait féltve adta a kezembe. Látszott az arcán, hogy Baudelaire lenyűgözte. Az egyik versről több mint húsz percig beszélt. Az Egy dög címűt elemezte nekem, miközben ott álltunk a sarkon a lámpa alatt. Az iskolából tartottunk hazafelé, nekem korgott a gyomrom, alig vártam, hogy meglássam, mi vár vacsorára. De Karesz annyira belemelegedett a magyarázatba, lehetetlen volt félbeszakítani. Már azt hittem, ide se adja a féltett művet. Végül mégis a kezembe nyomta.

Olvasd magad el, majd rájössz, mi mindent mond el nekünk. Ha elolvastad, utána magad keresed a többi franciát. Paul Verlaine-t, aztán Arthur Rimbaud-t, később az újabbakat.

Úgy hangzott, mint egy utasítás. Nem mertem vitatkozni vele, mert szégyelltem tudatlanságomat. Különben is elárulta már, hogy a könyvet egyszerűen kilopta az iskolai könyvtárból. Ez közös titokká vált, ketőnk barátságának a zálogává.

Vacsora után mindjárt neki is fogtam az olvasásnak. Másnapra úgy hittem, én is ismerem Baudelaire-t.

Ott álltam mellette a kamra falánál, és nem szóltam semmit. Úgy beszélt, mintha egy régen megkezdett beszélgetést folytatna velem.

A létből annyit fogtam föl, amennyi a szemem előtt volt. Csak bámultam a mocskos udvart. Az istállóban három tehén álldogált, a disznóól egyik felében tíz malac, a másikban három koca rőfögött, az udvarban a tyúkok mellett öt-hat kacsza bogarászott. A meleg felénk hozta a trágyadomb szagát. Kareszre néztem, de ez őt nem nagyon zavarta.

A kérdések száma végtelen. Mondta. Az ember csak beléjük gabalyodik, ha a választ keresi. De lehet, hogy így kell tennünk mégis. Kérdezni, és őszintén válaszolni. Még akkor is, ha a válasz nem elégíthet ki bennünket.

Mikor elindultam hozzá, azt hittem, vizsgáztatni fog Baudelaire-ből. Az utcán megkíséréltem megfogalmazni, hogy mi a véleményem a magányosságról meg a dekadenciáról. Ez most nem érdekelte. Úgy beszélt maga elé, mintha a tyúkoktól várta volna a választ az élet nagy kérdéseire. Én ugyan nem tudtam erről semmit se mondani.

Szótlan maradtam hát, de alkalmam se lett volna megnyilatkozni, mert a házból kikukkantott Karesz anyja, és rögtön rákiáltott a fiára.

Megetteted már a csirkéket? Kérdezte. Ideje van az etetésnek. Igyekezz!

Hangsúlyozottan barátságosan köszöntem az asszonynak, de nem törődött velem. A kezében levő tálból ételmaradékot dobott át a kerítés fölött az udvarba, aztán beviharzott a konyhába, és becsapta maga mögött az ajtót.

A szülők sose helyeselték Karesz elhatározását, hogy befejezi a középiskolát, majd az egyetemre iratkozik. Szerintük sokkal hasznosabb lett volna, ha velük marad a kertészetben. Akkor csakhamar saját lábára állhatna, és nem költené, hanem keresné a pénzt. Nem csodálkoztam rajta, hogy az asszony figyelemre se méltatott. Én is egyike voltam azoknak az úrigyerekeknek, akiket követve a fia nem ér rá eleget segíteni a gazdaságban.

Karesz egy teli szakajtó kukoricát hozott ki a kamrából, és úgy dobálta szét az udvaron, mintha vetné. Közben folytatta gondolatai közlését.

Az igazság birtoklása sohasem végleges. Mondta. Ha azt hiszed, megtaláltad az igazságot, másnap rá kell jönnöd, hogy tévedtél. Ha egyfajta igazságot ismersz, holnap másfajta ismersz meg. Talán nem is birtokolhatod soha. Keresni kell az igazságot. Ez lehet a lényeg.

A tyúkok nem voltak éhesek. Mindössze hat szaladt oda a frissen dobott szemekhez, a többiek tessék-lássék arra néztek, de tovább kaparásztak a szemétdombon. Egy kendermagos tyúk viszont egész ünnepet rendezett a kukorica körül, harciasan kerengett a szemek fölött, és éles csőrével bele-belecsípett a társaiba, akik melléje kerültek.

Karesz visszatette a szakajtót a kamrába, de le sem ülhetett, mert újra kinyílt az ajtó, és az anyja kiáltott ki rajta.

Csináld meg a moslékot is. Mondta. A disznók is éhesek már.

Bedurrantotta maga után az ajtót, a fia meg két hatalmas vödör darát hozott ki a kamrából. Egy fahordócskába döntötte, aztán vizet hordott rá. A hordó fölé hajolt, és kevergetni kezdte a darát egy farúddal.

Az ember állandóan keres és kutat. Mondta. Az úton levés a lényege. De az sem elégítheti ki, mert ez mindig átmeneti állapot. Nekünk bizonyosság kell.

Kevés vizet töltött a hordóba, ezért a dara gombócokká állt össze. Egyenként vette őket kézbe, apróra morzsolgatta mindegyiket.

Minden tételt újabb tétel cáfol. Mondta. A bizonyosság felé vezető úton állandó kétségekkel kell viaskodnunk. A külső dolgok zavarnak minket. Nélkülük viszont nem ismerhetjük meg a világot.

A dara lenyelt minden csepp vizet, ezért fogtam a vizesvödröt, öntöttem a hordóba én is egy fél vödör vizet. Karesz szórakozottan kavargatta a masszát, a rúddal lenyúlt a hordó aljára is, hogy ne maradjon száraz rész ott sem.

Minél mélyebbre hatol valaki, annál gyorsabban rájön, hogy nem léphet ki a világból. Mondta. Még ha gondolatban át is lépjük a tárgyi tudást, akkor is benne maradunk.

A disznók meghallván a megszokott zajokat, éktelen visításba kezdtek. Önkéntelenül az ólak felé fordultam, és láttam, hogy a kocák két lábra állva követelik az adagjukat. Kareszt ez nem zavarta.

Az átfogó tartalom felé egy meghatározott tárgyi gondolkodás közegeiben is szárnyalhatunk. Mondta. Ez a gondolkodás jeleníti meg életünknek a létbe való beágyazottságát.

Az ólak felől egész kórus szólt meggyőző erővel. A malacok vékonyka hangja magasra szárnyalt. Az asszony egy pillanatra kinyitotta a konyhaajtót, de mikor látta, hogy készül a moslék, nem szólt semmit, ismét csak becsapta. Karesz intett, hogy öntsek még vizet a hordóba.

Útjaink a világ dolgai között vezetnek. Mondta. Miközben ezekkel foglalkozunk, meg kell szereznünk a szabadságunkat is. Akkor számunkra minden véges dolog jelentése és értéke gyarapodni kezd. A fenyegető semmi átalakul valamivé, és az igazi lét szól hozzánk.

Letörölte a kezére tapadt darát, majd a kamrából az egyik vödörben krumplihéjat, apró sárgarépat, zöldséget, összedarabolt csalánszárat hozott ki. Először csak az egyik felét keverte a moslékba, majd amikor körülbelül elosztódott a lében, hozzátöltötte a másik felét is. Nem merem neki segíteni, mert félttem, hogy valamit nem jól csinálok, most meg már félttem a csaláncsípéstől is.

Ha az ember ismeri cselekvésének okát és célját, akkor a feltételek alanya. Mondta. Véges világban járok. Csak ha abban élnék, amit már nem lehetne tárgyi tudással megmagyarázni, akkor élnék a feltétlenben.

Főlegyen esedett, majd megragadta a vödröket, és telemerete őket a hordóból. Közben körénk gyűltek a tyúkok is. Úgy látszik, jobban szerették a moslékot a kukoricánál. Egy kis jérce az egyik vödör szélére ugrott, kicsit billegett, de megtartotta magát, mohón kapott a moslékban úszó csalánlevelek felé. Karesz lerúgta a vödörről, de az meg se sértődött, szinte azon nyomban újra ott volt a lába mellett. A disznók örjöngeni kezdtek, dühükben az ól falát rágták.

Csak egy valóságunk van. Mondta Karesz. Ez. Itt és most. Nem térhetünk ki előle, mert nem térül vissza soha. Minden nap külön érték. Minden pillanat minden lehet. Ha lemondunk róla, önmagunkról mondunk le.

Egy percre szembefordult a nappal, és hunyorgott. A kocák ugráltak, mintha táncoltak volna az ólban. Közülük egyik tarka volt, összemosódó foltokban változott rajta a fehér, a vörös és a fekete szőrzet. Nekem úgy tűnt, ő a lehangosabb az egész kórusból. Karesz lezavarta a vödörökről a tyúkokat, és fölragadta a disznók vacsoráját.

Nekünk csak az út becsülete maradt. Mondta. Természetünkhöz tartozik, hogy úton vagyunk. Természetünkhöz tartozik, hogy keresünk, és hogy kérdéseket teszünk föl. Természetünkhöz tartozik, hogy nemcsak a lét, hanem annak lényege is érdekel bennünket. Csak úgy maradhatunk természetünkhöz hívek, ha őszinték és becsületesek vagyunk. Állandóan úgy kellene viselkednünk, tudod?

Nem tudtam, mit válaszolhatnék erre. De lehet, nem is várt választ. Tempós mozdulatokkal lötytyintette be a moslékot a vályúba. Előbb a kocák kaptak, aztán a malacok. Mindkét helyen áthajolt a falon, hogy a rúddal egyenletesre igazítsa a moslék sűrűjét. A kocák megszokott helyüket foglalták el, a két fehér balról, a tarka jobbról feszült neki a vályúnak. A malacok között olyan tülekedés támadt, amilyen a rögbimeccseken szokott lenni. A legkisebb ide-oda rohangált visítva, mert a többiek kitúrták maguk közül. Karesz még a keverőrúdról is eléjük sodorta a daramaradékot.

Egyfajta belső bizonyosságot kell keresned. Mondta. Olyat, ami egész lényegedet érinti. Senki más nem keresheti meg helyetted. Az csak saját utad lehet.

Visszafordult, és ráütött a legnagyobb termetű malac fejére, mert az mohóságában mind lelökdöste a vályú széléről a többieket.

Gondoltam, mondok valami szépet Baudelaire-ről, aztán inkább hallgattam.

Karesz anyja újból kinézett a konyhaajtón, de nem szólt semmit. Arra gondoltam, nem is hosszú az út hazáig. Hirtelen nagy éhséget éreztem. Kisompolyogtam az udvarból, úgy döntöttem itt az ideje, hogy én is vacsorázzam.

KÉT VERS ÉS KÉT KOMMENTÁR

D É S I Á B E L

KOZMIKUS TÁVLAT

1. Ikarosz álma

Ikarosz álma
a holnapi lét
legyőzni végre
a tér erejét

az emberi idő
még földi tér
életünk sorvad
a peremén

Ikarosz álma
legyőzni a tért
idővé válni
a jövőért

az álmok szárnya
időt lebeg
a lankadó
létünk felett

Ikarosz álma
a születő lét
fényes szárnya
a múlt felett

szárnyas idő
az emberi lét
ha elérjük
az ész erejét

Ikarosz álma
a végtelen lett
fénye suhan
az idő felett.

2. Menekülni kell

Ha az ember
örök távlat
a kozmikus
vágyak szerint

lehet-e út
az örökség
ha jövőből
üzen a kell

földi létünk
sötét pince
menekülés
a reményünk

szabadulni
a sötétből
a világűr
távlatába

mai létünk
csak pusztulás
ítélet a
jövő szerint

idő-hívás
 kozmikus út
s a menedék
még csak álom.

3. Új élet

Örök vágyat
sikolt a lét
évezredek
pillanatát

átlépni a
sötét időt
elhagyni a
történelmet

évezredek
reményeit
vigyék tovább
az álmaink

más életben
újraélni
ősi álmok
ígéretét

a növekvő
jövő idő
így lesz bennünk
ébredő lét

csak így lehet
ami nem volt
és csak az lesz
ami álom.

4. Visszatérés a létbe

Láthatatlan
korlátaink
belül vannak
a semmiben

megrekedünk
a belvilág
végtelenség
mezejében

a tudatunk
kemény ketrec
évezredek
hagyománya

ha átlépünk
minden időt
visszatérünk
a jövőbe

a tudomány
új hatalma
átformálja
emberségünk

s befogad az
anyagi lét
átszellemült
új távlatá.

Szabadka
1968–1980

KOMMENTÁR A KOZMIKUS TÁVLAT CÍMŰ VERSHEZ

Jurij Gagarin űrrepülő hősi halála után íródott a ciklus első verse, az Ikarosz álma. Pár évvel később a második. De a harmadik és negyedik csak tíz év múlva társult hozzájuk.

1. Az *Ikarosz álma* az ember ősi álmát szólaltatja meg. A repülés és a kozmikus távlat az emberiség ősi álma. A földi tér legyőzése az új idő és az emberiség felemelkedését sejteti és világítja meg. Az a példa és a követendő cél a következő évtizedek és évszázadok számára.

2. *Kiút a jövőbe*. Az ember útja a kozmikus távlatban új értelmet és új irányt vesz. Az új kezdet a kozmikus távlatokban jöhet csak létre. Ezt fejezi ki az a gondolat, hogy át kell lépni e sötét időt, és elhagyni a történelmet. A történelem az ember sorsát rabságnak, áldozatnak és menekülőnek határozta meg.

3. *Új élet*. Az élet tehát a földi lét sötétségéből való kiutat világítja meg a világűr és a fejlődés kozmikus távlatában. Ebben csak az lehet igazi élet és lehetőség, ami még nem volt. Csak az lehet a holnapi valóság, ami ma még álom.

4. *Visszatérés a létbe*. Az igazi emberi lét az ember felszabadítását jelenti. Az emberi lét korlátai belül vannak az ősi ösztönök és tudat alatti indulatok és szenvedélyek világában. Az emberi tudat a mai formájában egy kemény ketrec, amely megakadályozza a szabad fejlődést és kiutat a jövőbe. Ettől kell megszabadulni az új ember formájában. De a szabadság útjait csak a tudomány adhatja meg. A tudomány szabadíthatja csak meg az embert a földi történelem és a rabság sorsától. Ebben van a földi reményünk és a kozmikus távlatunk is.

PRÁGAI PASSIÓ

1. Szerelmem Prága

Szerelmem Prága
sebzett szabadság
legyen homloka
minden gerincnek

a gondolat örök
s újulnak a sebek
de tenyerünkön
kisarjad az idő

szerelmem Prága
ütések alatt
ültess virágot
termelj gyümölcsöt

őrizd az idő
holnapi arcát
a történelem
keresi arcát

szerelmem Prága
mit ér a gondolat
minden télnek
tavasz az értelme

sötét korban is
pislog a remény
távoli hajnalok
lépteit várjuk

szerelmem Prága
a gyász alól is
nőjjön virág
a holnapi kertnek.

1968–69

2. Jan Palach

Akinek a szíve
emeli a lángot
ifjúság Prága
szólalj meg ember

lázíts fel máglya
te lobogó öntudat
a jég és közöny
fenyegeti szívünk

eretnek Husz János
adj nekünk új hitet
lobogjon fel
egy új forradalom

testvérünk Jan Palach
életünk mestere
a te fényed
szívünkbe hatol

vezesd a reményt
új harcok angyala
a neved és utad
átéli az időt.

1969

3. Jan Patočka

A gondolat útja
mégis történelem
és emberi létünk
befedi a por

de addig mégis
e lassú útnak
mi éljük át
a fájdalmát

a gondolat hőse
a szenvedő ember
ezt kell hirdetni
életünk nyelven

megélni a sorsot
a gondolat szerint
a szabadság hite
utánunk is ragyog

a szenvedő ember
őrzi a hitedet
s bennünk növekszik
az örökség fénye.

1980

4. *Alexander Dubček*

Végül megtaláltad
az utak kezdetét

a kezdet és vég
azonos pontján

az élet és halál
örök keresztútján
elvette a szavad
a kezdet halála

csak így lehet élni
a kezdetek szerint
a végső út is
csak örök kezdet

az ősök és utódok
reménye kísért
az élet útján
elkísér a halál

bennünk élsz tovább
és benned az idő
viszi a hitünk
a történelem elé.

Szabadka, 1992

KOMMENTÁR A PRÁGAI PASSIÓ CÍMŰ VERSHEZ

E versciklus az 1968-as prágai tavasz eseményeit és későbbi következményeit idézi fel. Egy általános bevezető és három portré szól erről a korról.

Az első két vers még az események hevében íródott. A harmadik pedig tizenöt év múlva. Végül a negyedik vers az elmúlt év telén, Dubček halála után.

1. *A Szerelmem Prága* a tragikum és remény hangulatában íródott, amikor a szovjet tankok offenzívája után azt hittük, hogy ez nem tart már sokáig. Sajnos két évtizedig tartott a megszállás.

2. *A Jan Palach*-vers a cseh filozófushallgató Palach máglyahalála után íródott. Palach a Vencel téren leöntötte magát benzinnel, és máglyahalált halt. A kórházban már nem tudták megmenteni.

3. *A Jan Patočka*-vers a nagy filozófus (1907–1977) halála után íródott. Ő volt a Charta 77 hivatalos szóvivője, és ezért állandó rendőrségi zaklatásoknak volt kitéve. Az egyik ilyen rendőrségi kihallgatás után halt meg szívrohamban. Ő is tehát egy szent ügy hősi halottja volt. Václav Hável a Távkihallgatás című önéletrajzi emlékeiben szép emléket állít Patočkának: „Patočka szóvivő lett, tehát teljes odaadással dolgozott, és művét, végezetül, szó szerint életével pecsételte meg. Nem tudom, mivé vált volna a Charta, ha e kezdetek kezdetén nem világítja meg előtte az utat Patočka személyiségének a sugárzása” (149. l.).

4. *Dubček* (1921–1992) volt a prágai tavasz szellemi vezére és lelke és mindenkori lelkiismerete. És ezért is volt a sorsa húszévi száműzetés és izoláció a nyilvánosságtól. Tragikus halála őt megakadályozta, hogy végül is ő legyen az újonnan megalakult Szlovák Köztársaság első elnöke. A közlekedési szerencsétlenség után majd két évig küzdöttek az életéért, de végül is a kórházban belehalt súlyos sebeibe.

A humanista nemes emberség igazi hőse volt.

PAP JÓZSEF VERSEI

ŠAMACTÓL SZARAJEVÓIG

Szívem vasútvonalán, 1993-ban

EZ IS AZ IS EZ IS AZ IS
EZ AZT AZ EZT EZ AZT AZ EZT
EZ AZT TŰZZEL AZ EZT VASSAL
AZ EZT VASSAL EZ AZT TŰZZEL
EZT IS AZT IS TŰZZEL VASSAL
TŰZZEL VASSAL TŰZZEL VASSAL
TŰZZEL VASSAL EZ IS AZ IS
ÉS EMEZ IS ÉS AMAZ IS
ÉS EMEZT IS ÉS AMAZT IS
AMAZT TŰZZEL EMEZT VASSAL
EZ AZT AZ EZT S EMEZ AMAZT
TŰZZEL VASSAL TŰZZEL VASSAL

HAIKU

Az átokról

Legyen neked jó,
és azután rossz. Így ver
a cigány átok.

*

Kíméletesen
átkoz: verje fel a gaz
az udvarodat.

SZIRMAI-DÍJ 1993

VASKO POPA VERSECI ÁLMA

PAVLE UGRINOV

Vasko Popával ücsörgök az Archiv étterem teraszán a tašmajdani parkban; elnézzük a gesztenyefák sűrű, zöld lombjait, miközben frissen sült görhét törögetünk, és élvezettel falatozunk. A hajdan volt verseci és becskerekai gimnáziumi napokról beszélgetünk negyvennél is több esztendővel ezelőtt. Mindinkább belemelegedünk, s én megkérdem:

„Vajon a mai verseci és zrenjanini középiskolások is ugyanúgy rajonganak és álmodoznak, mint mi valamikor? Érzik-e azt a határtalan izgalmat az *élet küszöbén*, amelyet mi éreztünk? Álmodoznak-e arról, hogy innen majd valamelyik nagyvárosba, Európába mennek . . . ?”

„Egészen biztosan – nem! – feleli Vasko. – Ők ma nem ábrándoznak nagy városokról, még csak Európáról sem; egyszerűen többé már nem szövögetnek ábrándokat sem Versecen, sem Becskereken . . . Ma az egész világ az övék!”

Majd a hirtelen kiürült terasz csendjében melankóliával meséli, hogyan foszlott szét *egy verseci álom*, amelyet három gimnáziumi kebelbárát – egy német, egy zsidó és jómagam –, szőtt, szövögetett.

„Arról ábrándoztunk, hogy mit csinálunk, ha elvégezzük a gimnáziumot. Mindhárman el akartunk menni Versecről – a sváb Németországba, a zsidó Svájcba, én pedig franciaországi tanulmányokra. Megfogadtuk, hogy tanulmányaink elvégzése után – ámbár ez úgyszólván természetes volt – visszajövünk Versecre, és itt folytatjuk az életet. A sváb gyógyszerész lesz, a zsidó magas beosztású közigazdász apja (vízvezeték-szerelő) vállalkozásában, én pedig irodalomtanár. Déltájban mindennap találkozunk a barátunk patikájában, ott, ebéd előtt, megiszunk egy étvágygerjesztőt, melyet ő saját kezűleg kotyvaszt. Utána ki-ki hazamegy ebédelni, azzal, hogy estére újból találkozunk, és sétálunk egyet a verseci parkban. Séta közben elbe-

szélgetünk, hogy ki mit olvasott aznap délután a külföldi könyvekben és folyóiratokban, ezekre tudniillik kötelezően előfizetünk, mindegyikünk más-más folyóíratra vagy könyvre. Tesszük ezt azért, hogy kapcsolatban maradjunk Európával, ahol tanulmányainkat végeztük, az ekképpen szerzett ismereteinket pedig átplántáljuk környezetünkre. Nos, hát ezt beszéltük meg! Ez volt a mi legtítkosabb ifjonti álmunk! S mi maradt meg belőle? A mi verseci álmunkból! Abszolúte semmi! Sőt, ez a két barátom fizikailag megsemmisült már a háború alatt, az egyik az orosz fronton, a másik pedig a német lágerban, én meg, hát, megmaradtam.”

Kisvártatva rezignáltan hozzáteszi:

„Tegnap egy verseci iskolatársammal találkoztam az utcán; már fél órája beszélgetünk ott az utcán állva, s nekem sehogyan sem jut eszembe a cimbora neve. Most sem tudom, pedig tegnap óta állandóan rá gondolok, és töröm rajta a fejem. Szóval, ez a vég – annak a verseci álomnak az igazi vége! Titokban egészen tegnapig tartott. De tegnap végérvényesen pontot tettem mindenre, erre az egész múltra, amely – mindennek ellenére – egész életemben ott pislákol bennem, noha már réges-rég nem válhatott valóra!”

BORBÉLY János fordítása

NA ÉS? HÁT SEMMI

SAVA BABIĆ

Pavle Ugrinov 1941-ben született, s elementáris, fojtogató sírásának keservét 1955-ben formálta művészetté *Bačka zapevka* (Bácskai sirám) című poémájában, amelyben végre irodalmi formát talált annak a megnevezésére, amit addig nem tudott kifejezni. Azóta tart a kaland: kifejezni és közölni irodalmi eszközökkel a rejtélyt, amit magában hordoz, a titkot, amelyet az élettől kapott. Prózát ír, előbb elbeszéléseket, majd regényeket, egy sor szerteágazóan megalapozott regényt. Majd az irodalmi körforgás bezárul: ismét visszatér a rövid történetekhez.

Tulajdonképpen Pavle Ugrinov szüntelenül arra törekszik, hogy mindezt az alapvető kifejezési formákra vezessen vissza, az elemek után kutat, amelyek művének alapegységeit alkotják. Művét az író úgy képzelte el, mint az elemek nem-periódusos rendszerét, amely még nem alakult ki végérvényesen. Vagy mégis?

Ezúttal *Kristalizacija* (Kristályosodás) című kispróza-kötetéről lesz szó, amely tulajdonképpen egyik korábbi könyvének, a *Rečnik elemenata* (Az elemek szótára) címűnek a kiegészített, lekerékített változata. Más szóval, a regényíró, aki próbára tette képességeit a családregegy bonyolult szerkezetének létrehozásával, sőt trilógiát írt, visszatér a rövid, kötetlen följegyzésekhez. Úgy meséli történeteit, hogy közben nem gondol alapos architektonikus vonalvezetésre. Miért?

Ugrinov röviden leírja a tárgyakat, az embereket, a jeleneteket, a jelenségeket a falvakban és városokban, a természetben, a tengeren vagy a hegyek között. Szemmel láthatóan ok nélkül. Csak úgy. Egy fát, egy ablakot, valami kutyát, egy kislányt, öregeket, egy kavicsot, az eget, majd a tengert, később Olaszországról, Magyarországról, szülőfalujáról, Moholról, majd Belgrádról ír... Amerre csak jár, mindenütt válogat és jegyzetel. Miért?

Talán hogy ki ne jöjjön a gyakorlatból? Készül egy nagyobb, jelentősebb műre? Vagy egyszerűen annyira elválaszthatatlan tőle a munkája, hogy nem tud megenni írás nélkül? Talán az utóbbi feltevés áll legközelebb az igazsághoz, bár nem zárhatunk ki más lehetőségeket sem. Az író alkotó, az alkotónak alkotnia kell, különben megsemmisül, nemcsak mint író, hanem mint ember is. S ha meglát vagy megérint valamit, létrejön a kristályosodás, a mű, a mű része: a válasz. Egyedül erre képes minden művész, így az író is.

Miután megszabadult annak a kényszerétől, hogy a részecskéket egy nagyobb egységbe építse be, Ugrinov, nem előre eltervezett koncepciót követve, látszólag szabadon kalandozik, és időnként jegyzetel. Az élet konkrét tárgyait mintha nem birtokolná az író, azok már öelőtte is léteztek, az író csak kiválasztotta őket a sokféle tárgy közül, és megfigyelte valamennyit, fontosságot tulajdonított nekik. Úgynevezett objektív tárgyleírással találkozik az olvasó, az események sűrített képeivel, kommentár nélkül. Az író leggyakrabban kívül áll mindenben, elátkozott szemlélő, aki nem vesz részt a környezetében zajló eseményekben. Úgy tűnik, hogy leggyakrabban az ablakban áll, és az üvegen keresztül, tehát izoláltan figyeli, mi történik, és jegyez. Azt is mondhatnánk, hogy felülről szemléli az eseményeket, perspektívája a Teremtőéhez hasonló. Csak nem valami újat hoz létre, hanem a már létezőben figyel föl valamire. Nincs semmi szentimentális szurkolás, és nem bocsátkozik találgatásokba, mi történhetett még az általa kiválasztott emberekkel vagy tárgyakkal. Határozottan zárja le a történetet, minden találgatást az olvasóra bíz.

Az olvasó meg minderre, lehet, hogy csak azt mondja: Na és? És egyszerre válaszolja neki Pavle Ugrinov és Vasilije Popović: hát semmi. Nincs semmi.

Mert egy egész élet kell ahhoz, hogy az író eljusson az ilyen egyszerű és tiszta feljegyzésekhez. Ha valaki mégis azt gondolná, hogy ezek az írások személytelenek, fel kell hívni a figyelmét arra, milyen gonddal komponálta őket egészé a szerző (ezt nem könnyű észrevenni, mégis azt kell mondanunk, hogy jól elgondolt szerkezete van kötetének, mégsem regény). Legtöbb az olyan jegyzet a kötetben, amely az élet egyik szeletét írja le, s ezzel párhuzamosan fut egy másik szál, amelynek a közvetettség a legfőbb jellemzője. Sajátos portrékat rajzol a könyv szerzője olyan ismert személyiségekről, akiket az olvasó már ismerhet. Egyfelől tehát névtelen emberek és általános tárgyak érdeklik, másfelől ismert személyiségek és ismert művek. Íme néhány cím a kötet elejéről a Mohol ciklusból: Kísérteties, sötét hársak; A templom körüli járdán; A régi családi ház; Alvás a szabad ég alatt; Zúgás; Ruža néni uborkát szeletel; Neda vöröshagymát aprít; Ismét Moholon; Egy elfelejtett moholi festő és így tovább, idézhetnénk a könyv bármely fejezetéből. És íme néhány cím, amely mást mutat: Ivo Andrić lakásának erkélyén; Vida és Miloš Crnjanski a Tašmajdanon; Todor Manojlović fügefája; Milan Bogdanović fiókja; Veljko Petrović kávé iszik; Krleža impresszionista keretben; Milan Konjović töltött káposztát eszik; Sterija zöld szeme; Vasko Popa verseci álma. A szövegek közt nincs különbség: ugyanaz a szerző válogatja mindkét típusú témát és tárgyat. De ha egy alkotó jelenik meg előttünk, mi, olvasók is másmilyenek vagyunk: van róluk határozott előzetes tudásunk. Az általános tárgyakról és ismeretlen emberekről másmilyen a tudásunk: feloldódik és eltűnik tapasztalataink sorában. S a másodikként említett szövegek csoportja kölcsönöz varázst az elsőnek is: ebben mutatkozik meg a kötet szerkesztés bölcsessége.

A rövidprózai formák poétikája ördögien összetett dolog. Mert a szövegek különböznek egymástól. Jelentős az eltérés, ha az írás poénra van kihegyezve, tehát önállóan is megállja a helyét, vagy ha nem ilyen. Pavle Ugrinov nem poentíroz, viszont néha érzékeljük a poén tudatos elhagyását, tehát ellenpoénnal van dolgunk. Szövegei csak ilyen elrendezésben teljesednek ki (kivéve az ismert személyekről szólókat, amelyek más látószögéből is megvilágításba kerülnek, de akkor is csak a látásmód jellegzetességéről van szó, amellyel művészt és művét láthatjuk). Ugrinov gondosan rendezi el szövegét, kiemel és alaposan kidolgoz bizonyos szálakat, így rajzol ívet az első és az utolsó írás között (Szent Márk evangélista; A Tiszán, alkonyatkor). És sajátos módon komponál, nem is csoda, hogy kötetének megjelenése után egy másikat is kiadott, *Milo od cveća* (Virágszappan) címmel, amelyben hasonló jellegű szövegeket találhatunk, de ezt már alcímében regényként jelölte meg.

Ugrinov az élet zord epizódjait sorjázza, ő is részt vett ugyan a létrehozásukban, de ez mintha nem rá tartozna. A könyv vége felé olvashatjuk az *Orosz diptichon* címűt, a kötet első részében pedig a *Látogatás a Lenin-mauzóleumban* címűt a nászutasokról, akik a házasság megkötése után rögtön a halott mellett fényképezkednek. Aztán vágás következik. Majd a *Zagorjei esemény*: olyan eset, amellyel ritkán találkozunk prózájában. Ugrinov nem kívülről, hanem a középpontba kerül, amikor egy megszállott lány összetéveszti Jézus Krisztussal . . . Ha valaki alkotói kiváltságokkal rendelkezik, ha kényszeredetten is, mégsem távolodhat el teljesen ábrázolt világától, nem ússza meg a dolgot büntetlenül. De továbbra is kötelezi az alkotói hozzáállás, még ha az kellemetlenül ironikus is.

Ehhez a könyvhöz lassú, megfontolt olvasó kell, kis adagokat lehet a szövegből egyszerre befogadni, s valószínűleg így is íródott. Függetlenül attól, hogy gondosan meg van komponálva, az olvasó kiragad belőle részleteket, amelyek különösen tetszenek neki vagy érzékenyen érintik. A már említett, ismert művészekről szóló szövegeken kívül (amelyek emberek és művek portréi, sajátos elrendezésben, kölcsönös egymásra hatásban) nekem különösen tetszik a *Zúgás*, amelyben a nyárról, a búzamezőről és a cséplőgép távoli zúgásáról van szó, azután az *Antik oszlopok*, a civilizáció mulandóságáról, amelyből mégis az marad meg, amit a legkevésbé szántak tartósnak. S itt említem meg *A Szaloniki utcai ház udvara* című füzért, annak is az első szövegét: *A vakok futballoznak*. Teljes egészében idézem:

A VAKOK FUTBALLOZNAK

Estefelé, a vakok otthonának nagy udvarában, amely a mi udvarunkkal volt határos, a vakok kispályás futballt játszanak – két kapura. Úgy rúgják a labdát, mint a valódi focisták, akik látnak is. A titok a következőkben rejlik: a labdában valami csörög, ami jelzi a labda útját. A labdában kukoricaszemek zörögnek.

Belefeledkezve a játékba, a vakok napnyugta után is futballoznak, sötétben. Teljes sötétségben, természetesen. Mellesleg, ha nappal játszanak, nekik akkor is éjszaka van.

De mi ebben a kétségbeejtő vagy megható? A játékuk fájdalmas látványa, mert a focizók arcán gyerekes öröm és hevület látszik. Eddig elfojtott ösztöneik a játék során fölszabadulnak. Durvák, káromkodnak, átkozódnak.

Olyanok lesznek, mint mi.

A szöveget még tíz évvel ezelőtről jegyeztem meg, amikor először jelent meg a *Savremenik* című folyóiratban. Egy másik író ezt a jelenetet

másképpen formálta volna meg, a labdában zörgő kukoricát a végén árulta volna el, poénként, és ha még jelentéktlenebb alkotóról lenne szó, bizonyosan szentimentális kommentárokat is fűzne a látványhoz. Ugrinov mindent hidegen, sorrendben, a maga által választott rendben, könyörtelenül közöl. Nincs tovább. Minden más az olvasó fejében játszódik le. A jelenet egész világunkról szól: a teljestről. Még akkor is, ha valaki a világot csak a politikus szemével látja, megtalálja benne azt, amit keres, az is benne foglaltatik ebben a szövegben. A mű miniatűr részében az egész világ.

A művésznek isteni képességei vannak: nem alkot mindent újra, a kéznél levő anyagból építkezik, műve mégis túlnő alkotóelemein, megismételhetetlen alkotói tette válik.

Belgrád, 1993. november 28.

A SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ ÁTADÁSÁN ELHANGZOTT KÖSZÖNŐBESZÉD

PAVLE UGRINOV

Hadd szóljak néhány szót, mindenekelőtt, hogy elmondjam, milyen jóleső érzés tölt el, hogy az idén a Szirmai Károly Irodalmi Díjat *Kristalizacija* (Kristályosodás) című kötetemnek ítélték oda. Elégedettségem csak nő, ha hozzáteszem, hogy ez egy magyar íróról elnevezett díj, amelyet szerb alkotó kapott meg; függetlenül attól, hogy úgy tűnik, ezt az előírások így teszik kötelezővé, vagy éppen azért, mert efféle előírások ma még lehetségesek. Ennek én mélyebb értelmet tulajdonítok, különösen itt, ezekben a háborús időkben, elsősorban a béke üzenetét látom benne, a toleranciáét és az egyetértését, amelyet én is célul tűztem ki, és egész életemben annak a megvalósításán fáradozom. Éppen ezért azt hiszem, e díjnak meg kell maradnia, a rendkívül kedvezőtlen körülmények ellenére is, hogy továbbra is betölthesse nemes feladatát.

És hadd szóljak még néhány szót a békéről és az író békés munkájáról.

A csend víziói – ez Szirmai Károly egyik novelláskötetének a címe, s a cím prózám egy részével rokonságot mutat. *Elementi* (Elemek) és *Senzacije* című köteteim, amelyeket a legjobbaknak tartok, s a díjazott is, tele van csönddel és vízióval. A csönd és a víziók nemcsak külsőleges, fizikai jelenségek, hanem mivel művészekről van szó, mindenekelőtt

mély lelki folyamatok eredményeként jönnek létre. Természetesen ahhoz, hogy az író elmélyedjen egy-egy élményben, szükség van csendre is, amely körülveszi, de csak az vezet alkotói folyamathoz, ha bensőkben minden felesleges dologtól megszabadulunk. Ez a belső összpontosítás nemcsak elmélyülést eredményez, hanem serkenti a képzelőerőt is, víziókat vált ki, mindazokat az eszközöket mozgósítja, mozgásba hozza a fantáziát, amelyek az irodalmi szöveget gazdagabbá és színesebbé teszik.

Szirmai novelláskötetének a címe arra ösztönzött, hogy újra elgondolkodjam a csöndről és a víziókról, amelyek egy prózapoétika elemei lehetnének, s nagyon jellegzetesek a pannon vidékre. Én szeretem a csöndet és a víziókat, sőt, prózaköteteimben uralkodó motívumok. Ez elkerülhetetlen tájainkon, ezért biztosan valamiféle lényegi jellemző. A tágasság, amelyben élünk, a hatalmas kiterjedésű síkság serkenti a csönd és a vízió kialakulását. A mezőn, de városainkban vagy szobáinkban csönd vesz körül bennünket, de egyidejűleg víziók is, amelyeket természetes módon csak ez a környezet termel ki, kezdve a felhők szüntelen és fantasztikus játékától az égen a káprázatokon át, amikor a rónán a rekkenő hőségben különféle képek és látomások jelennek meg előttünk, amelyek gyakran annyira élethűek és csábítóak, mintha valóban léteznének, és elérhetnénk őket, egészen a szobánkig, amely tele van árnnal és élesen besugárzó fénynyalábbal. Nem lehet azt állítani, hogy ezek csak fizikai jelenségek, mert azok mindenkinek a szenzibilitásától függnék, méghozzá olyan mértékben, amilyenben „látja” és „hallja” őket, főként ha művészi szenzibilitásról van szó. Ha megfigyeljük vidékünk festészetét, tapasztalhatjuk, hogy az közvetlenül is megmutatja a csöndet és a víziókat, különféle művészi formáiban, de mindig a művész személyiségén keresztül jut érvényre. Ugyanezt bizonyítja a költészet is, amely a legmélyebb szubjektivitás művészete. A csönd és a vízió a mi művészi alaptémánk.

S ezt a tényt támasztja alá a hétköznapi ember mindennapi melankóliája is. A melankólia a pannon ember alapvető tulajdonsága, amely nem más, mint alámerülés a csöndbe és a víziók intenzív átélése. Ez tehát életünk alapvető jellegzetessége, amelyet Szirmai és én is, amelyet vidékünk minden művésze nemcsak jól megérezett, hanem művészi módon ki is fejezett. Enélkül nem mondhatnánk, hogy a művész „saját égtájának költője”, mint ahogy így vagy úgy minden ember az.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A MAGYAR ITHAKA SZÜLETÉSE

ÁCS KÁROLY

Miloš Crnjanski 100. születésnapján talán nem lesz érdektelen és méltatlan az alkalomhoz, ha mint Crnjanski magyar fordítója megkísérlem felvázolni egy új fordításkötet, a nemrég Újvidéken megjelent *Ithaka* létrejöttének benső – mondjam így: lelki – genezisést. Nem kis vonakodással teszem ezt, s ha most hirtelen rám kérdeznek: „Hát akkor miért teszem?”, csak azt válaszolhatnám: mert nem tehetek másként. Vonakodásom okát, úgy hiszem, felesleges részletezni. Hisz jómagam is osztom azt a közmegegyezéssel elfogadott, szinte szakmai szabálynak számító követelményt, hogy a fordító ne nagyon valljon munkájáról, a fordító – fordítson. Még az „eredeti” írói, költői önvalóságokat is felvont szemöldökkel, kissé gyanakvóan fogadjuk, fogadom; csak a mű értékével mérjük hitelüket. Az érték – ha van – együtt születik a művel, de megmérése csak utóbb, rendszerint sokkal utóbb következik be; nem jó, ha a mű alkotója „előreszalad” vallomásával, mintegy előlegezi minősítését. Hát még, ha csak amolyan járulékos, „feltételes” művészi munkáról van szó, amelynek megítélését csakis az eredeti függvényeként tudjuk elképzelni, s csupán a legritkább esetben méltányoljuk, mint önálló teljesítményt.

S ha most mégis egy fordítói vállalkozásomról vallok, sőt úgy érzem, minden fenntartást, vonakodást félretéve *vallanom kell*, persze hogy nem a fordítás értékéről beszélek (erre végképp nincs jogom, és – remélem – szükségem sem: ez más dolog), még csak a lefordított mű értékéről sem (ezt már könyvek, műelemzések sora, mondhatnám, maga az irodalomtörténet igazolta, és bizonyára a jelen centenáriumi ülés tudós részvevői is kellőképpen ki fogják domborítani); egyszerűen egy pillanatra elhitetem magammal, hogy a műfordítás az önkifejezés formája is, és mint ilyen valóban egyenértékű az eredeti művészi alkotással, legalábbis egyazon törvények hozzák létre és kormányozzák, ugyanaz a „titka”, ugyanazok a lelki mozgatórugói, régiesen fogalmazva: éppúgy ihlet kell hozzá, mint egy „eredeti” vers megírásához, vagy szerényebben: sok minden más mellett ihlet is kell hozzá.

Ezek persze közhelyek, tudom, de ez a feltételes, előlegezett minősítés kockázatát is vállalva „Mű”-nek nevezett valami, amiről most vallanom kell, Crnjanski *Ithakájának* magyar változata, valóban úgy született, számomra is megmagyarázhatatlan „isten kegyelem” gyanánt, vagy ahogy Ady mondja *A halottak élén* bevezető sorában: „ahogyan a csodák jönnek”, hasonlóképpen – s ezt már megint áttételes és sokkal bátorlatanabbul mondom –, mint ahogy az eredeti *Ithakát* hordta ki szerzője az első világháború poklából és a történelem vajúdásából.

Mielőtt megint belevesznék a fedezet nélküli nagy szavak ingoványába, hadd maradjak a pusztá dokumentálás, egy költői „jelenség” tényszerű magyarázatának igényénél. Az *Ithaka* magyar kiadásának fordítói utószavában egy szokatlan bejegyzés van: „... az első Crnjanski-verset (az *Élet* címűt) még 1945-ben fordítottam, az utolsót, a *Szumátra* újabb változatát 1993. július 6-án, Újvidéken. Legyen ez a dátum és helyszín feljegyezve két okból is: mert egy abszurd helyzetben egy még abszurdabb »költői verseny« tényét, helyét és idejét jelöli (Crnjanski *Szumátráját* eddig tudtommal hét magyar költő fordította le, és ezek közül három fordítás épp e nyári napokban, a kötet lezárása pillanatában készült), és mert talán nem véletlen, hogy a századik évéhez közeledő Crnjanski vérben született, száműzetésben kiteljesedett és a kozmikus összefüggések megsejtéséig eljutott költészete éppen most és éppen itt, a szülőföldjén szólal meg magyarul is.” A hangsúly tehát az *éppen most és éppen itt* tényén van: az 1919-ben kiadott *Ithaka lírája*, a háborúból hazatért katona szenvedélyes költői kiállása a nagyszerb vagy „nagyjugoszláv” imperialista diadalmármor ellen a háborús/háború utáni/előtti (?) 93-as esztendő Kis-Jugoszláviájában szólal meg magyarul. A fentebb említett dátum (1993. július 6.) azonban pontosításra szorul: az *Ithaka* Crnjanski egész lírai opusát öleli fel, az opus magvát képező, 1919-ben *Ithaka líráját* viszont (néhány vers kivételével) ez év február végétől március derekáig, valamivel kevesebb mint egy hónap alatt fordítottam le; ebben a nem egész egy hónapban kell hát megkeresnem annak a „kegyelmi állapotnak” a rejtélyét, amely szinte egy tömbben negyven-valahány verset, egy egész költői kozmoszt meg tudott formálni, szavakba, vonzatokba tudott önteni; olyan bőséget, amelyre egész költői pályámon nem volt példa, kivéve talán ifjúkorom néhány kezdő évét... Kinyomoztam: 1950 október–novemberében fordítottam annyi Krležát, mint most Crnjanskít. S közben – aktívabb és passzívabb évek, évtizedek, míg végül, a legutóbbi néhány évben a teljes elhallgatás sivársága: versek helyett néhány epigramma és töredék, fordításból egy-egy alkalmi megnyilatkozás, a „háborús múzsa” szűkmarkú termése (Prešeren pohárköszöntő-himnusza a szlovéniai háború idején; Šenoa *Európa nagysám* címen aktualizált pamfletverse az elismeréssel kapcsolatos nagyhatalmi huzavonák témájára; Krklec *Félelem* című, 1941-beli verse, Illyés *Ami megmarad* jával párosítva, amikor a háború vihara végigsöpört Horvátországon; France Filipič elégikus *Valse triste*-je, amelyben a szlovén költő végképp elbúcsúzik kedves Kanizsájától, a Kanizsai Írótabortól; Cesarić lírai *Felhője*, ellenpontozva végtelen borulátó *Ellenfel-*

hők című versemmel, a boszniai háború mélypontján; Dučić *Hangyákja*, a mindenkori hódítók döbbenetesen pontos és könyörtelen „természetrajza” – már a Crnjanski-versekkel egy időben). Elnézést a feleslegesnek látszó felsorolásért; csak azt akartam illusztrálni vele, hogy milyen meglepetést jelentett számomra a váratlan lírai bőség, amellyel Crnjanski ajándékozott meg, mintegy varázsűtésre „termő évvé” téve utolsó évemet, hisz az *Ithaka* után Vladimir Nazor néhány nagy, háború előtti versét, például a *Dantét* fordítottam és fordítom.

De ez már megint nem tartozik témánkhoz. Hadd térjek vissza az *Ithaka* genezisére. Kezdem a legegyszerűbb és legbanálisabb lehetséges magyarázattal: kiadói „megrendelést” kaptam a Crnjanski-költészet kötetbe gyűjtésére, s mivel a Crnjanski-opus tekintélyes része (körülbelül 600 verssor az összesen 2000-ból) már megvolt fordításomban, mi sem kézenfekvőbb, mint hogy neki-velelkedjek a többinek. Igen, ha . . . Ha nem énrólam volna szó, méghozzá ilyen lelombozódott s ugyanakkor a végsőig ellenkezésre ajzott, tüskés állapotban, amilyenben az utóbbi időben – bővebb magyarázatot nem igénylő okokból – leledzem. Nem csoda, hogy az első kérdés, amit a felkérés nyomán a kiadóm, Bordás Győző mellének szegeztem: „Minek és kinek kell egy magyar Crnjanski épp ma?” De kérdezhettem volna, hogy minek a költészet egyáltalán, minek épp ma szerb költészetet fordítani magyarra stb. stb. Akkori és mai művelődési (meg kiadói) viszonyaink közepette egyáltalán nem hangzott volna természetellenesen az efféle kérdés, még tőlem sem, aki pedig majd másfél évtizeden át foglalkoztam intézményesen a délszláv költészet s benne a szerb költészet fordításának tervezésével, gondozásával, kiadásával. Épp akkoriban utasítottam vissza, meglehetősen durván, a felkéréseket, hogy írjak valamit az akkor elhunyt Desanka Maksimovićről, akinek a költészetét azelőtt szintén szerettem, fordítottam. Hiába, a háború észrevétlenül megke-ményít, igazságtalanná tesz bennünket . . . Hogyan lett tehát éppen most Crnjanski-kötet magyarul?

Talán valami záros határidő szorított rá, hogy ha már elvállaltam, meg is csináljam Crnjanski-könyvem? Az időszüke, az időzavar néha rendkívüli teljesítményekre képes serkenteni. Persze, én is ismerem ezt az érzést, szinte minden „szellemi termékem” az elmúlt fél évszázadban így jött létre, az újságírói „lapzártá” hangulatában. Crnjanski nagy regényét is ilyen feszes, ideges légkörben, újabb és újabb határidőkhöz tologatva fordítottam, mégis majd két év telt el, míg valahogy kicsikarták belőlem. Engem aztán valóban fejbe lehetne kólintani Malcolm Cowley közmondásba illő megállapításával, hogy „az irodalom sok ága szenvedte meg az alacsony fizetést és az összezsapott munkát – ami rendszerint együtt jár –, de egyik se annyira, mint a fordítás.” Ezt a mai írásomat is kutyafuttában rovom a papírra: a vonatjegy már a zsebemben, vasárnap Pesten kell lennem, és én csütörtökön délben még nem tudom, hogy mi is fog kisülni ebből az irományból . . .

Jó, jó, őszinteség ide vagy oda, de ez már megint nem tartozik a tisztelt hallgatóságra. Elég az hozzá, hogy a Crnjanski-versek fordításánál egyáltalán nem szorongatott időszüke, sőt, időmilliomosnak számítottam abban a nagy, üres,

hideg, szűkölködő, fél-háborús télben. A kiadó csak annyit kötött ki, hogy a kézirat augusztus közepéig legyen készen, ha a Crnjanski-centenáriumra könyvet akarunk az asztalra tenni. A terjedelmet, beosztást, kísérő anyag elkészítését stb. teljesen rám bízta. Micsoda kihívás egy kicsit is becsúszó könyválmódonak, és milyen bénító teher a magamfajta körülményes, bogarászó, lassú léptékű, halogató, mindent másnapra félretevő embernek! Így bizony mi sem lett volna az *Ithakából*, ha nem lép közbe valami mélyebb, bensőbb, egyelőre még nekem is ismeretlen készítés, amely az egész folyamatot egyszerre mozgásba lendítette, felpörgette, s olyan alkotói összpontosítás – majdnem azt mondtam: révület – állapotába hozott, amikor már szinte nem is kellett szavakat, képeket, rímeket „keresni”, minden „adva volt”, mint ahogy azt leegyszerűsítve, szakmai zsargonunkban mondani szoktuk. Persze, korántsem ilyen egyszerű a dolog. Mindannyian jól tudjuk, hogy az irodalmi mű (s a műfordítás) legfőbb kritériuma, Gömöri György megfogalmazásával élve, a belső evidencia (azaz: nem lehet esetleges) és a megfelelési szint (tehát adekvát formanyelven kell kifejeznie magát), de azt talán még jobban tudjuk (s most elsősorban a műfordítóra gondolok), hogy a nyelv rengetegében, az aszszociációk, motívumok, variánsok, lehetséges formai megoldások tömkelegében milyen nehéz elkerülni az esetlegességet és megadni a megfelelő formát. Ám ezek már „csak” alkotói problémák; külső tényező, a ráfordított idő rövidsége vagy hosszúsága, bármiféle zavaró vagy gátló körülmény nemigen befolyásolhatja őket; a maguk törvényeit, a maguk „sorsát” valósítják meg; valószínűleg a „kegyelmi állapot”, ha úgy tetszik: az ihlet kormányozza őket.

Vagy talán mégis a kísérő tünetek, történelmi és társadalmi attitűdök, egyszerűen a környezetben rejlő azonosságok vagy hasonlóságok indították el a ráhangolódásnak, hasonulásnak azt a rejtett folyamatát, amely nemcsak Crnjanski fordítására, hanem egyenesen Crnjanski-versek írására készítetett? Tudjuk, hogy az *Ithaka* versei mikor, hol és milyen körülmények között keletkeztek. Az első világháború frontjai és hátszaga s a háborút követő kaotikus, forrongó év történései a kelleténél is több háttérrel biztosítanak egy, a Crnjanskiéhoz hasonló vagy akár a Crnjanskiénál is lázadóbb, tagadóbb, forradalmibb költészethez. A Crnjanski-vers azonban kötetnyitó sorától kezdve („Én láttam Tróját, és láttam mindent.”) mindvégig és kizárólag a maga törvényeit követi, az első sőtől az utolsóig felismerhetően „crnjanskis”, nem elsősorban háborús vagy háborúellenes, mint egyébként minden valamirevaló kortársáé, és minden költőé általában. Első aláírt „frontverse” például, a *Szerenád* című (Podkamien, Galícia, 1915), amellyel, hogy elégikusan hírt ad a halálközelség, a közvetlen életveszély hangulatáról („Halld, sír az ifjú, sárga Hold. / Hallgass meg, kedves, mielőtt meghalok.”), éppúgy benne van a Crnjanski-líra legjellemzőbb, legállandóbb motívuma, az emberi és természeti viszonylatok egybeesése, kiegyenlítése, szimultán együttlétézése:

*senki se elég, hogy engem szeressen:
csak a sudár és karcsú jegyenék,
és a fenyők, a büszke remetéik.*

Valahogy úgy háborús költészet ez, mint Ungaretti *Virrasztás* című verse a másik, isonzói lövészárokból:

*Egész éjszakára
odadobtak
egy szétmarcangolt
bajtársam mellé
ki vicsorgó
szájával
a telihold felé fordult*
-----

*és szeretetteljes
leveleket írtam
Még sohasem voltam
oly szorosan
az élethez kötve
(Franyó Zoltán fordítása)*

Crnjanski egy későbbi, helyszínt és időt pontosan jelölő „anarchista” versében, a *Misera* címűben (Bécs. Forradalom. 1918) megtaláljuk a kor jellemző kérdését:

*Ki mered-e még mondani bátran,
valami finom társaságban,
hogy Te a barikádon túl vagy?*

Ez a „minden-mindegy” és a „minden szabad” attitűdje, már ahogy Ady mondta *A halottak* életében:

*Eljött az álmodt minden-mindegy,
Esküdünk a mindent szabadnak . . .*

Ugyanakkor megfogalmazva látjuk a másik, konstans Crnjanski-tételt, a „boldogság-tagadás” lírai követelményét:

*Szégyelljük, hogy vannak virágos otthonok,
megfogadtuk, nem leszünk boldogok
mi ketten sohase.*

Szóval: konkrét szituáció és általános érvény, pontosan a Göncz Árpád-i értelemben: „égetően időszerű mondanivalót fogalmaz meg időálló módon”, tehát nagy irodalmi alkotás – fordítani érdemes!

És mi lehetett az én „égetően időszerű mondanivalóm” 1993 februárjában, amely olyannyira rímelt volna az *Ithaka* mondanivalójával, hogy kényszerítve

érezsem magam lefordítására, mint Kosztolányi anekdotikus Timagenese, aki „csak fordított, éjjel-nappal . . . Múltkor váratlanul beleszeretett egy lányba . . . Megszállta az ihlet. A kedveséhez nyomban egy szerelmes verset fordított.”

Akkori naplójegyzeteim futó áttekintése inkább sivár, mint izgalmas téli napokról tanúskodik: hideg lakás, havazás, villanykikapcsolások, zord egyedüllét, reménytelen bezártság, amit egy rövid szlovéniai (isonzói!) exodus és a találkozás külföldről hazatérő feleségemmel még kilátástalanabbnak tüntet fel (24 órai utazás, szigorú határokon át, oda, ahová azelőtt 8–10 óra alatt könnyűszerrel elértünk). Mindennapi témák: a boszniai háború eszkalációja (Srebrenica agóniája; hírek az éhező Sarajevóból; egy boszniai ismeretlen pályatárs kalandos módon, a Vöröskereszt útján hozzám került levele, amelyben közli, hogy a gránátbecsapódások ellenére rendületlenül ír, kutat, anyagot gyűjt egy tanulmánykötethez; például minden hétfőn a vajdasági magyar irodalommal foglalkozik, s ehhez bibliográfiai adatokat kér – a Vöröskereszt útján!); erőszakos cselekmények, szélsőséges megnyilatkozások minden mennyiségben (Írfan Mensur híres színművész megverése fényes nappal, Belgrád központjában; Goran Milić, éppoly híres sarajevói tévészerkesztő Zágrábból küldött „gyilkos” üzenetet „belgrádi volt barátainak”; képviselőink meddő hadakozása az erőszakos mozgósítókkal; a „Szerb Sólymok” fenyegetőzései Szabadkán; Konrád György enyhén szólva hüvös fogadtatása és utólagos nyilvános „megdorgálása” a sajtóban, mert ki merte jelenteni, hogy azért a nemzetközi közösségnek nem szokása „csak úgy” gyűlölni valakit) meg persze némi irodalom is (tőprengés *Lírai Breviáriumom*, éveken át dédelgetett költői antológiám sorsán a kötetterv visszautasítása nyomán; Quasimodo egy régi tanulmánya a háború formai-prozódiai hatásáról; néhány megrázó helyzetvers: Pap József *Satircája*, Burány Béla „bőjtj versei”; kis József-napi kikapcsolódás Papéknál: Weöres csak nekünk írt újvidéki bökverseit emlegetjük; a „halál partjáról” visszamentett Kalapis Zoltán üdvözlése Híd-díja kapcsán; el nem küldött üzenet epigramma formájában a szabadkai Kosztolányi-ünneplőknek stb. stb.).

Újfent elnézést kell kérnem: ez a kitérő sem tartozik ide, ha csak nem annyiban, hogy épp e szűk egy hónap alatt kereken 50 Crnjanski-verset fordítottam – gyakorlatilag elkészültem az *Ithaka* fordításával. A „csoda”, ha megtörtént, hát éppen akkor történt. És milyen kevés közvetlen kapcsolatot lehet kimutatni Crnjanski háborús lírája és a világháború meg a Monarchia összeomlás között, éppoly erőltetett volna holmi mélylélektani akrobációkkal összekötni „fél-háborús” mindennapjaimat és ezt az érthetetlen, mély „elmerülést” az *Ithaka* fordításában. Legfeljebb egy-egy élesebb hangsúly, keményebb jelző, horzsolóbb metafora kerülhetett így a szövegbe, de ez is inkább Crnjanski-olvasatom elmélyülésének, a jobb optikának, mint közvetlen, napi „beütésnek” tulajdonítható. Ennek kimutatása viszont már nem az én dolgom.

Marad végül még egy körüljárandó feltevés: hogy valami rejtett rokonság, misztikus vagy misztifikált azonosságtudat hozott oly közel Crnjanskihoz, ami megmagyarázhatja az *Ithaka* születésének rejtélyét. Bevallom, azt a lehetőséget a legtöbb fenntartással, mi több: ellenkezéssel vettem fontolóra, és nem véletlenül hagytam a legvégére. Tudniillik „fordítói elveimmel” (horribile dic-

tu: az évek során még ilyesmire is szert tettem!), szóval, fordítói elveimmel se-hogyan sem fér össze a rokon- és ellenszenv; mély meggyőződés, hogy a fordítónak, ha van barátja, az csakis maga az irodalom, a szépség keresése és közvetítése lehet. Többször vitáztam azokkal, akik a fordítást egyfajta baráti gesztusnak, író és író közti ragaszkodás, rokon érzés, szolidaritás megnyilatkozásának tudják csak elképzelni.

A fordító azonosulása a fordítandó művel és annak szerzőjével, ha nem is mint követelmény, de mint figyelmet érdemlő szempont, helyet kapott az elméleti vizsgálódásokban is. Nemrég találkoztam ennek egy eléggé végletes, de rendkívül szuggesztív példájával. Nem állhatom meg, hogy legalább egy rövid kitérő erejéig fel ne idézzem. Milovan Đilas, a világszerte ismert, disszidens politikus és közíró mitrovicai börtönmagányában többek között lefordította Milton *Elveszett Paradicsomát*. A fordítás két kiadást ért meg: 1969-ben New York-ban, húsz évvel később Belgrádban jelent meg. A belgrádi, rendkívül reprezentatív kiadvány szerkesztője, dr. Vasilije Kalezić utószavában kevésbé foglalkozik magával a művel, viszont izgalmas oknyomozást folytat arról, hogy vajon mi készítette a szépíróként kevésbé, műfordítóként még kevésbé ismert Đilast egy ilyen, méreteiben is grandiózus, klasszikus mű (csaknem 11 000 verssor!) átültetésére. A fordítást egyébként egészen kivételes értékűnek tartja, valóságos remekműnek, amely nagymértékben hozzájárul a szerb nyelv és költői hagyomány gazdagításához. Alapvető kérdése azonban a következő: mi lehet az Đilas egyéniségében, jellemében, ami erre a hatalmas vállalkozásra alkalmassá tette? Először is egyezéseket, párhuzamokat keres Milton és Đilas életútjában; megállapítja, hogy mindketten nagy republikánusok, a korlátlan hatalom és a „gondolkodás feletti monopólium” ellenzői, a szólásszabadság apostolai; mindketten prófétát és tanítót látnak a költőben, s társadalmi, politikai elkötelezettségét hangsúlyozzák. Az azonosságkeresésben a látzólag mellékes, másodrendű tényeket is számba veszi, például Milton tényleges vakságát és a börtönhomályt, amely sok éven át Đilast körülvette, sőt az afféle banális életrajzi adatokról sem feledkezik meg, hogy Miltonnak is, Đilasnak is nyűgöt, bajt jelentett első házassága . . . Végül aztán a jellembeli adottságokban véli felfedezni a Milton-fordítás fő mozgatóerejét: a Đilas egész életén és pályáján végighúzódo latens egyet-nem-értés a dolgok fennálló rendjével, amely előbb forradalmárrá tette, majd szembefordította az elnyomó rendszerré deformálódott „forradalmi mozgalmakkal”, s végül a látványos bukás és kiközösítés előbb Sztálin, majd Tito „paradicsomából”, virtuálisan és valóságosan is kiteljesíti rajta az *Elveszett Paradicsom* Sátánjának sorsát, egyúttal megajándékozza a rombolás és alkotás örömeivel, amely Milton-fordítását is eredményezi.

Nos, az én „azonosulásom” Crnjanskival távolról sem ilyen szín pompás és romantikus, de hát a végsőikig illetlen is volna akár Miltonnal, akár Đilasszal, akár Crnjanskival példálóznom a magam kis fordítói öröme kapcsán . . . Tény és való, hogy ha szellemi „atyáimat” keresném a délszláv népek költészetében, csak Krleža és Crnjanski nevét említhetném (Nazor már legfeljebb „nagy-

apám” lehetne). Csupán misztikus és kabalisztikus hajlamaimnak engedve jegyzem meg, hogy mindketten a valódi apám évfolyamtársai (1893-as születésűek) és háborús bajtársai (a k. u. k. birodalom katonái, majd a forradalmi események részesei). Krležát előbb „ismertem fel” és intenzívebben fordítottam fiatal éveimben (magyar nyelven megjelent válogatott művei sorozatában prezentáltam e korai versfordítások tetemes részét), Crnjanski *Élet* című verse viszont a legelső fordításaim közé tartozik (1945-ből), és azóta is több-kevesebb rendszerességgel meríték ebből a költészetből (a *Stražilovo* például a leg-többször közölt fordításom: összesen 12-szer jelent meg).

Az *Élet* című rövid vers valószínűleg rafináltan egyszerű faktúrájával csábította fordításra a 17 éves gimnazistát. Voltaképpen Crnjanski „kései”, Ithaka utáni korszakához tartozik (valahol a nagy, „leszámoló” poéma, a Servia mellett helyezkedik el a költő opusában), de szinte észrevétlenül összefogja és együtt mutatja fel (fordított sorrendben) Crnjanski három fő alkotói fázisát, ahogyan egyik legjobb ismerője, Aleksandar Popov (*Poezija Crnjanskog i srpsko pesništvo*, 1971) elemzéséből tudjuk:

1. Svesvednost (Mindenmindegyesség) = az Ithaka lírája
  2. Sveprisutnost (Mindenjelenvalóság) = a Szumátrától a Stražilovóig
  3. Sveprividnost (Mindenlátszólagosság) = a Serviától a Belgrád-síratóig.
- De idézzük a rövid verset:

Mindez teljesen független tőlem.

*Eszembe jut, mi szép volt:
valami mély, mély víz felett,
mint a fehér hold
lágy, keskeny ívvel lebegett
egy híd.*

És lásd, ez vigasznak elég volt.

Teljesen független tőlem.

*Elég, ha aznap
a friss szántásról hozzám ér egy vad szag,
vagy ha a felhők egy kisse
lejjebb szállnak
és felráznak.
Teljesen, tőlem.
Elég, ha egy téli
zúzmarás kertből
valami fázó, idegen gyermek előszökell
és átölel.*

A vers felszínén, a legfelső rétegében épp ezt a lemondó, mindent pusztá látszatra redukáló attitűdöt találjuk, amely oly fájdalmasan visszhangzik majd a *Servia*-ban:

*Parázs, álom, selyem, por, mit szorongat a markom?
Mindazt, mi ott volt, s elmúlt, most hűlt tenyérrel tartom.*

Vagy az 1929-ben Dániában írt *Látomásokban*:

*Múló árnyék volt tehát minden, s mit ráhintettem,
lázban, és vágyban, és búban, az sem más, mint
izzó csillag-kotorék, felkavart lég, tiszta fénypor?*

És harminc évvel későbbi hatyúdalában, a *Belgrád-síratóban*:

*Egy emberélet, egy agár,
fonnyadt levél, sirály, őz, messzi hold.
Elém tűnnek még, végül, halál után halál,
ahogy csak a színész tud a színpadról lemenni.
Csakhogy, ezek nem mi vagyunk, hanem valami más,
valami hab, valami könny, Kínából suttogás,
mely halkán, s már kihűlten, mint a szív, sikolt:
hogy nem marad se Ming, se yang, se yin,
se Tao, se cseresznye, se mandarin!
Senki és semmi!*

Az *Élet* második rétegében az efféle felsorolás (hold, híd, szántás, felhők, kert) még a vigasz, a remény funkciójában áll, a „mindenjelenválóság” szimul-táneizmusát szolgálja, ugyanazt a kozmikus összefüggésrendszert, amely például a *Szumátrában* összeköti a messzi tengerek korallját az otthoni cseresznyefák pirosló gyümölcsével, vagy a *Stražilovóban* az Arnót a Dunával, úgy-hogy az örökös vándor nosztalgiája a toscanai hegyek mögött a „szülőföld szívfacsaró csodáit” sejtí, s így lesznek számára „mindenütt végtelenül itthon / a napos és árnyas Fruška gora-i lankák” . . .

Végül, a legalsó rétegben, a váratlanul felbukkanó idegen gyermek egész halványan felidézi az *Ithaka lírája* 1919-beli lázadó, hazatért katonáját, aki a „minden-mindegy” dacával elveti magától a saját gyerek, az utód gondolatát:

*Nekünk nem kell asszony, se virágjában, se hervadóban.
nem dobálunk gyereket a csillagos égre.*

Vagy:

*A haza egyetlen részeg utca,
s az apaság – piszkos síkátor.*

Vagy:

szégyenünk nem folytatja gyereken magát . . .

Ellenállhatatlanul idekívánczozik a fiatal Crnjanski két közeli szellemi rokona, a túlérzékeny, a háború borzalmaitól öngyilkosságba menekülő Georg Trakl, aki több versében is emlegeti elégikusan a „megszületetlen” vagy „meg nem született” utódokat, és a későbbi jó barát és levelezőtárs, az akkor kényszerlakhelyhez kötött Ivo Andrić, aki így ír a szintén 1919-ben megjelent *Ex Pontóban*: „Éget a meg nem született utódok szánakozó tekintete.”

Ezt az eklatánsan ithakai témát Crnjanski a *Servia* című poemájában zárja le, jellemzően – kérdéssel:

*Ezért volt
háború, hogy sírjaink bűnt lassanak, és tébolyt,
és kihaljjon a szemből a fiút nemző szándék?*

S máris itt vagyunk a haláltémánál, a „minden-mindegy” Crnjanskijának, az anarchista, bujtogató, lázító költőnek másik jellemző motívumánál. („Mi a halálra szavazunk!” – mondja sok kortársával együtt, például Iwan Gollal: „boldogság a halál”, vagy Mühsammal, a Dies irae költőjével: „Üdv, ó, halál!” vagy akár Krležával:

*hangosan hahotázik
Ófelsége
a győztes Halál (stb. stb.)*

Nos, ez már nincs benne az *Élet* című versben, éppúgy, mint a boldogságtagadás motívuma sem (a Misera kapcsán emlegettük fentebb), de valahogy odaértődik a legelső versréteg legaljára, abba a zúzmarás kertbe, ahonnan az idegen gyermek előbukkan . . .

Persze, hogy mindezek a motívumok, motívumrétegek sorra felnyíltak számomra, ahogy az évek során mind mélyebbre ástam magam ebbe a költészetbe. 1951-ben az *Altatódal* című versben már találkoztam az „anarchista” Crnjanskival:

*Nincs lélek,
se becsület, se rend,
a fájdalom felett
már csak a testnek van hatalma.*

A bánat megbocsát.

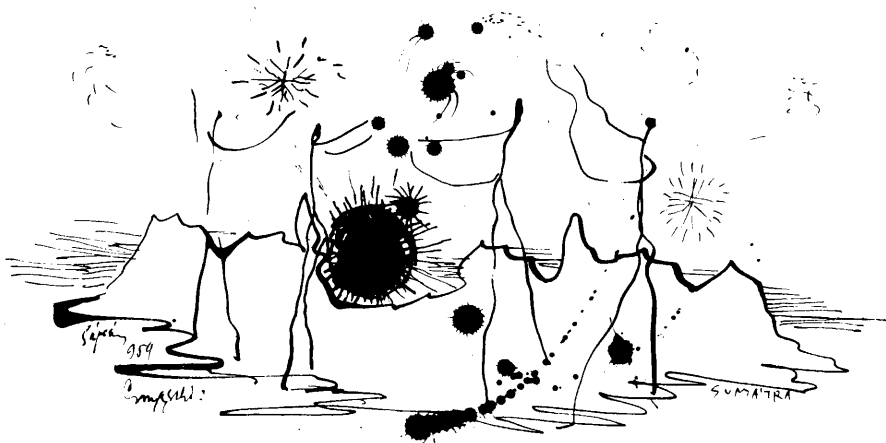
A Beteg költő (szintén 1951) előhozta a szimultaneizmust:

*Fák, teli csillagos rügyekkel,
helyettem élnék.*

Ezt követték az ötvenes–hatvanas évek nagyobb fordítói vállalkozásai, a *Stražilovo* (1957) és a *Belgrád-sírató* (1963), hogy a hetvenes évek elejére már összefoglaló igénnyel prezentálhassam az *Ithaka lírájának* néhány központi versét is (*Prológos, Misera, Nyom, Epilógus* stb.).

Ha jól belegondolok: Crnjanskít én már egész lényemmel „tudtam”, amikor nekiültem az *Ithaka* fordításának, ezért tűnt fel oly „könnyűnek” és „simának” a feladat, hogy naponta 3–4 verssel is megbirkózhattam, sőt, a végére hagyott, legnehezebbnek gondolt *Serviát* is, amelyet mindeddig csak méricskéltem, kószolgattam, de belevágni sohasem mertem, most öt nap alatt sikerült lefordítanom. A beleélés, hasonulás, fordítói-költői összpontosítás, vagy minek is nevezzem ezt a már többször is felemlegetett „kegyelmi állapotot”, voltaképpen az előző fordítások több évtizedes, „sűrített” tapasztalatát, helyzeti energiáját kamatoztatta, s egyúttal nyomon követte „rokonait” Adytól a tízes–húszas években fellépő expresszionistákig, leképezte, a magyar nyelvbe és költői hagyományba ültette át Crnjanski költészetének lényegi mondanivalóit, uralkodó motívumait, formai megoldásait. Szeretném hinni, hogy Crnjanskin sem, a magyar költészeten sem esett csorba e találkozás során.

Újvidéken, 1993. október 23. (Felolvasva 1993. október 26-án Budapesten, a Crnjanski centenáriumát jelölő ünnepi ülésen)

Sáfrány Imre: Szumátra, 1959

AZ UTAZÓ

BORI IMRE

A szenvedélyes utazó, míg tehetette, úton volt: amikor a háború után megnyíltak a határok, s a vonat Közép-Európából is indult Párizs, Róma felé, és amint a szíváci orvos jövedelmei megengedték, nem volt év, hogy Szenteleky Kornél ne csomagolta volna útipoggyászát, és ne vette volna „útitarisznyáját”, hogy a nagyvilágba induljon. Éveken át a világlátás ihletében pontosan azért utazott, amit a *Szeretnék szántani* című, az *Úgy fáj az élet* szövegei közé sorolt írásában mondta: „Utazni mindig új és új vidékekre, friss arcok, különös szokások, váratlan szépségek közé.” Majd az elhatalmasodó tüdőbaj gyógyításának vágyával utazott 1925 után Pestre, Egyiptomba, Olaszországba, Szlovéniába. Előbb tehát a szépségre éhes lélek szárnyalt, utóbb a mind erőtlenebb testnek kereste a menedéket, végül, már az 1930-as években az utazást – éppen azért, mert mind több politikai és anyagi akadály gátolta – a szabadság metaforájaként élte meg.

Az utazót, aki levelekben mutatja magát, 1927-ben vehetjük szemügyre. Egyiptomba van indulóban 1927 januárjában: „Ma este Athénbe megyek, onnan pár nap múlva Egyiptomba, ahol pár hétig szeretnék tartózkodni” (Mladen Leskovacnak). S valóban, 1927. február 1-jén már Luxorból keltezi üdvözlőlapját ugyancsak Mladen Leskovacnak: „A fáraók gigászi emlékei közül Tutankhamen [Tutenkamen] sírja mellől küldi köszöntését és rá gondolatát.” Mint kitetszik, nagy élménye a Jugoszlávia egyiptomi nagykövetével, Jovan Dučić-tyal való találkozásai voltak. Természetesen az önfeledt élet éléséről sem feledkezett meg: Egyiptomban a „dúslevelű élet ragyogó kelyhéből” kortyolt, a napfény, a sok illat ragadta magával – és egészen az életet élvező szép-lélek modorában írta, hogy ezeket csomagolja „lelke titkos rekeszébe”, ezek lesznek vigaszai a honi élet „vigasztalan, feledtetően hideg, fénytelen, csöktalan” napjaiban, „holnapjaiban” (Mladen Leskovacnak). Szeptemberben már újabb útját szervezte, mert ismét délre vágyott – Szicília, Tunisz vagy Ciprus szigete álmai úticélja. De csak 1928 februárjában indulhatott San Remóba, s

február 17-én Draskóczy Edének már onnan küldi lelkes üdvözlétét, mondván, „mindenen túl, Napfényországban, Azúrországbán próbálja feledni múltját, sorsát, sáros hétköznapijait”, így a „nyikorgó nyűgöt, a sok fanyar, fárasztó terhet”, hogy ismét kiegyenlíthesse gerincét. Mint a kételtű – a megváltozott környezetben megváltozik énje is, magyarázta. Utazni az ő szemében a belső vedlésen való átesést is jelentette. Heteket töltött San Remóban, ahol már tavasz volt akkor, amikor odautazott. Könnyű felöltőben sétál, délutánonként a *Corriere della Sera*t olvasgatja, olasz nyelven társalog, valóban „könnyen, gazellásan viszi életét”, ki-kirándul a környékre, de szorong, mert a „fel-feldobott kő” állapotát minden utazása során át kell élnie: a napfényből, az „élet” éléséből vissza kell zuhannia a szülőföldre. „Úgy fáj – írta Csuka Zoltánnak 1928. február 21-én –, hogy vannak fáradt emberek, görnyedt gondok, fanyar, facsarós hangulatok, alattomos felhők ott, ahová neki is vissza kell mennie.” Szenvedélyes, intenzív átélésről van szó a levelekben, az alliteráló szószerkezetek is erről vallanak. Március 28-án tehát annál erősebb színekkel festheti szíváci mindennapjait a nagyvilági ünnepek ellenében: „Ismét itthon hidegben, ködben, kopár fák és még kopárabb lelkek között. Az ólmos ég, a sok nyűg és hajszoles köteleesség ráfekszik a lelkekre a derűs, azúros, gondtalan sanremoi napok után” (Draskóczy Edének). Nyáron Bécsben és Badenben jár – szinte rutinszerűen, akárcsak majd Amszterdamban is 1929-ben. 1929 februárjában Szicília után sóvárgott, de csak március 19-én indulhatott. „Csütörtökön Rómában lesz, szombaton pedig már Taorminában, két hét múlva Siracusába, Grigentibe [Agrigent] és Palermóba tervezi útvonalát.” Ezen a szicíliai útján találkozott Isola Bella szigetének élményével, itt fogant meg regényterve. Megismétli, amit egyiptomi útja után gondolt, nevezetesen, hogy a boldog impressziók idehaza fokozatosan halványodnak, sápadnak, és ő ismét „nagy szegénységben marad” (Draskóczy Edének 1929. május 14-én). Fontos ez az élmény azért is, mert megtalálta annak a módját, hogy tervezgetései során mindig az „új Isola Bellához” érkezzen meg, s nevezte ezeket „holnapszigeteknek”, ahol pihenni és az igazi étellel találkozni lehet. Hogy nagy árat kell fizetnie a pár hetes boldogságért, azt is tudja: „savanyú robot” árán kelhet csak útra! 1930. február 7-én egy franciaországi, provance-i út tervét dédelgette, hogy szerelmesével együtt várja a tavaszt, majd két héttel később a következőképpen ír Fekete Lajosnak:

„Úgy, de úgy szeretnék menekülni innen, itt hagyni ezt a sok csúf, karcqlós, keserű hétköznapi, s megint valami Szép Szigetre vetődni. Sokat álmodom Olaszországról, Taorminában már nyílnak a rózsák, a mandulafák már el is virítottak. Tegnapelőtt a Lago di Como partjáról kaptam egy hívó, varázsos lapot. De sajnos semmi reményem sincs arra, hogy utazhassak. Szabadságot úgy sem kaphatnék . . . aztán anyagi helyzetem sem enged meg ilyen kirándulásokat. Így hát megint, szinte patológikus elmélyüléssel a vágyakban élem igazi életem.”

Nehezebb tehát az útra kelése: nem kap vagy útlevelet, vagy szabadságot. Ezért 1930 áprilisában Olaszország helyett Splitben jár, amely csak halvány

emlékeztetője Itáliának. 1931-ben pedig Provance helyett Szerbiában tesz egy társasutat, nem kevés politikai tapasztalatot szerevezve. Még egy párizsi útja azonban adódott: 1931. szeptember 5-én „végre komolyan útnak indulhatott Párizsba, utána pedig Fontainebleau-ba, ahol egyszer már járt. Október elején tér majd csak haza. Kiss Vilmosnak, akit elsősorban avat be a Párizsba utazás örömébe, azt írja: „Párizs gyönyörű volt, igazi isola bella nyűgös, robotos életében. Sajnos, már messze mögötte van, alig látja már halványodó szépségeit.” Tehát a nagy gyarmatügyi kiállítás idején járt Párizsban, de erről már nem szabályos útirajzban adott számot. Az 1932-es gólniki gyógykezelés az utolsó lobbanása volt, de már főképpen az foglalkoztatta, hogy jól vagy rosszul érzi-e magát, és kedélye a tüdőbaj uralma alatt szenved.

Rendszeressé váló utazásaival egy időben teremti meg útirajzműfaját is az első beszámolókat után, amelyekben még rendszerességet és írói kompozíciós igényt nem lehet felfedezni. Az első próbák, mint amilyen az *Expresszen* és a *Bukarest* címűek 1923-ból inkább a szabályos útirajzok közé sorolhatók. Mások, közülük több is az *Úgy fáj az élet* című kötetébe kerülnek, lírai többlettükkel a másik szélsőséget mutatják. Formájára az 1924-es párizsi útján talált, amikor szerencsésen tudta ötvözni élményeinek valóságtartalmait hangulatainak párlataival, ilyen módon az anekdotikus befejezéseket is megnevesítette, elvéve annak jellegzetes tónusát. Hogy anekdotikus váza van több útleírásának, arra Juhász Erzsébet figyelmeztet, ám nem mondhatni, hogy ilyenkor a külszín kuriózumát ragadja csupán meg, hiszen az anekdotája életképet hordoz.

Műfaját maga is megnevezni próbálta. Kísérletezett az anziksz terminussal 1924 októberében, de Párizsról már a pasztell megnevezést írja minősítésként a *Párizsi pasztellek* címben, majd 1925-ben az *Útitarisznya* lesz útirajzainak közös címe, és az elkövetkező években is e cím alá vonja ilyen természetű írásait a *Bács megyei Napló*ban, 1929-ben pedig a *Vajdasági Írás*ban ezen a címen közöl egy kis versciklust itáliai verseiből.

Az első még az utazás gondolatával barátkozó Szenteleky írása, s nyári keltezésű, az 1925. július 16-ai dátumot viseli, s címe akár műfajmegjelölés is lehetne: *Levelezőlap*. Amit itt íróilag tesz, az nem más, mint egy képes levelezőlap leírása:

„Levelezőlapot hoz a posta egy csúnya, csüggedt, sáros reggelen. Néhány sor, szívélyes üdvözlét, egy kis rámgondolás Chateauf-neuf-les Bains-ból. A lapot íróasztalomra hajítom lomok, levelek, írások közé és nem gondolok tovább vele. Mikor azonban leülök, a frankhoni üdvözlét magára vonja a figyelmet, mint kacér női tekintet a színházban. Felveszem.

– Milyen szép vidék! – mondom ismételtelen és részletesen bekalandozom az előttem elterülő tájat.”

Nem ez az első ilyen természetű levelezőlap-leírása, de ez a legjelentősebb – eszmei-összefoglaló karaktere miatt mindenképpen! Benne dicséri a meszesi nagyvilág szépségeit, benne állítja szembe azzal a honi világának „valósággal”, és olyan eszmét is megfogalmaz, amelyet majd pár esztendővel később

fejt ki részletesen. Dicséri tehát az estéket Auvergne-ben, amelyet „boldog illatok” lengenek be, köztük van természetesen az „almafák sóhaja” is. Elmondja a „fel-feldobott kő” földre hullásának keservét, amikor arról beszél, hogy nem maradhat álmai földjén, mert vissza kell térnie:

„Nem drágám, én nem maradhatok itt. Bocsásson meg, de nekem el kell mennem messze és sietve, egy csúnya, csüggedt, sáros lapályra, sivár vigasztalanságok közé. Már várnak. Már így is sokáig maradtam távol. Vissza kell mennem és el kell hagynom Auvergne-t, meg a Sioule enyhe kanyarulatait, meg a fenyveseket, meg a Hotel Bourbont, meg a szűzi ágyat, meg önt, üde hercegnőt. Vissza kell mennem nyűgös lomok, fanyar azonosságok, csempe csüggedések közé, íróasztalom fölé kell hajolnom, az eső csipogó csöpögését kell hallgatnom és nem szabad többé önre gondolnom.”

A történelmi hagyomány jelentőségének a gondolatát is itt fogalmazza meg. A levelezőlap-leírásban van egy passzus, amelyben arról beszél, hogy a Bourbonok földjét járja be a képzelete, és írja: „Talán valamennyi szénaszagú parasztházban Szent Lajosról regélnek levendulás legendákat, avagy hatodik Károlyról, akit bien-aimé jelzővel illetnek s talán Susanne-ről, az utolsó királykisasszonyról is tudnak egy kishangú mesét. Mennyi szépség, mennyi regényesség és legendás történelem. A szikláknak, a tölgyfáknak, a barlangoknak, a kopasz ormoknak csendes, csillogó meséjük van, melyet a barna parasztok oly gondosan ringatnak képzeletükben, mint beteg gyermeküket.” Emlékezzünk e tétellel kapcsolatban az 1928-ban keletkezett *A vers a Vajdaságban* című tanulmányának kitételére: „Erdélyben már ezer esztendő óta mesélnek az emberek Csaba királyfiról, Szent Lászlóról, Görög Ilonáról, majd nagy és színes történelmi alakok vonulnak el a századok lángoló horizontján és mögöttük felzúg a mese, a dal, mint susogó, sejtelmes erdőzúgás. Az erdőben tündérek laknak. A sziklákon sasok tanyáznak, mindenünnen a mese, a múlt zeng és zenél. De ki mesélt valaha ezen a tájon? Íme a környezet hatása az emberek eszmévilágára.”

A legkarakterisztikusabbak azok az írásai, amelyek *Párisi pasztellek* címen jelentek meg 1924. október 2. és október 31. között, több-kevesebb rendszerességgel minden második-harmadik napon a *Bács megyei Napló*-ban, Szenteleky Párizs-rajongásának dokumentumai ezek a pasztellképek. A rajongás irodalmi örökség volt, de nem az irodalom érdekli, hanem az Életet (a nagy kezdőbetűset) ünnepli, s ebben Ady Endre következetes tanítványa, amikor Párizst és Franciaországot járja. Elvárásai különböznek leginkább a magyar Párizs-rajongók elvárásaitól: ő azokat a szépségeket keresi és ha megtalálta, azokat éli meg, amelyeket idehaza nem lel meg. 1923-ban beszélt igen egyértelműen Párizsának jellemzőiről, melyek között első helyen a francia főváros „vonzó összhangját” említi, és bontja elemeire, így a „sok-sok szépségre, bájra, ötletre és történelemre”. Ez a harmónia árad a város köveiből és fáiból, az élet teljességéből. Talán Nagy Endre észlelete rímel csupán az övével. Nagy Endre szerint Párizs az egyetlen olyan város, amely „évezredek óta, mint egy közös szervezet, egységesen fejlődött” képződménye az emberiségnek. Szent-

leky, amikor himnikus sorokat ír le, akkor is a múlt és jelen együttesét ünnepli, hivatkozva a „múlt sóhajára” és az „autók bögésére”.

„Ó, nagy város, bájak és gyönyörök városa! Szépségek erdeje. Vágyak ezer-virágos rétje. Ámulások tengere. Nagyszerűségek kábító sűrűsége. Álmok és üdvök forrása. Élvek és érzések kertje. Legnagyobb emberi múltak legnagyobb temetője. Csodák csóközöne. Búvók óceánja. Szerelmek illatos virága. Nagy gondolatok végtelen vetése, Párizs” (*Az Eiffel csúcsán*).

Három évvel később Kairóban sóhajt fel: „Oh, Párizs, Párizs, suta, sóhajos életem örökös szerelme . . .” (*A Montmartre Kairóban*). És magát Párizs „javíthatatlan szerelmesének” nevezi. De már az első világháború után vagyunk, és a Párizst imádó szektáriánusok (Nagy Endre terminusa) harmadik-negyedik nemzedéke már nem a fény városa „urbánus szépségeinek” a bámolója, és már nem az esztétikai gyönyörszerzés az utazók célja, mint volt az első világháború előtt. Általános érvényű az a megállapítás a magyar írók Párizsról szóló írásai alapján, hogy az „álmok helyett a valóság felé fordul az új írók figyelme” (Kovalovszky Miklós). Szenteleky Kornél is, aki nem is leplezi, hogy Trianon után lép Párizs aszfaltjára, amikor a Montrouge-on tartott vásárban a francia gyerekeket szemléli: „Leírhatatlanul drágák ezek a huncut, csókos, párizsi apróságok, ezek a zsenge francia remények. Ha arra gondolok, hogy ők csinálják a holnap történelmét, abban a városban, mely századok óta a világtörténelmet diktálta, komor felhő árnyékolja be a könnyű, karneváli hangulatot.” Az élet egyéb jelenségeivel kapcsolatban sincsenek természetesen illúziói. Kiábrándító ez az új párizsi élet, amelyben az öregurak a divatalakok, akiknek az a legnagyobb vágyuk, hogy fiatalnak látszsanak, tehát ott ülnek a Moulen Rouge-ban, a Bulier-ben, s táncolnak fiatal szeretőjükkel, a „cseresznyeszájú kis kedvesekkel”. Tragikus alakjai ezek a „bájos utálatosok” a párizsi embervilágnak: „izzad, kínlódik, szuszog, botlik és veszélyesen kivörösödik, mintha szélütés környékeznél, de – táncolt” – írja az *Öreg úr a Moulen Rouge-ban* című útirajzában. A párizsi utas már a halált látja az öregúr arcán, az áldozatát. A párizsi vásárban a fiatal francia munkáslányok nyomában jár, azokéban, akik a szerencsesátrakban a Fortuna kerekét forgatják szenvedélyesen, hátha megnyerik a talmi aranyból készült karkötőt, miközben fülsiketítően szól a zene. „A jazz-banek rettenetes lármát csinálnak. Némelyik riadt, rekedt sípokkal, mások közönséges harmonikával tarkítják a zenekart, melynek fő alkatrésze természetesen a dob és a kopogós, csörgős, csönögős rokonsága” (*Vásár a Montrouge-on*). Tudja, milyen macska a párizsiak kedvence: „Szép, nagy kövér macska, igazi párizsi. Párizsban ugyanis a kövér, nagyfejű macskákat kedvelik a karcsú, nyúlánk nőkkel szemben” (*Macska a Rodin-múzeumban*). Itt még vannak művészettörténeti analógiák is, mint a vásári forgatagban, amikor a párizsi gyerekek Grenze „nyájas, derűs gyermekportréit” juttatják eszébe. De már a kiábrándultságot sem leplezi. A kínai kocsmában, amely a Boulevard St. Michel egyik „sötét, fáradt mellékutcájában” üzemel, nem szeretik a fehér bőrű vendégeket, mert tudják, a „fehérek különbséget mennek keresni” ott. Még nagyobb a csalódása, amikor azt érzékeli, hogy Párizs

elamerikaiasodott, amikor tiszteli ugyan a hagyományokat, de becsüli a jelent, a jelenben pedig a „technika harcát és eredményeit”. Ezeknek a jelenségeknek is alliteráló mondatot szentel, akárcsak szépségleírásainak: „Ennek az elamerikaiasodásnak egyik tünete az a megszámlálhatatlan sok autó, mely az utcákon és tereken krákog, bőfög, bűzlik és bőg.” Érti tehát Párizsban a „jövő-szagot”, hiszen a „dollárszag, a kurtapipa, a benzinszag a jövő illata” (*Autóbűz*). Nem a Louvre-ből írja tudósítását, hanem a Grand Palais nemzetközi autókiallításáról, amely egy „óriási autótenger”.

Lírai ihletét tekintve azt is állítani lehet, hogy Szenteleky mintha őszt látni utazott volna Franciaországba. Strófákban ünnepelte a francia őszt – először 1924. október 23-án *Ősz Fontainebleau-ban*, majd nagy franciaországi utazása során 1925. október 10-én *Őszi emlékny* címen megidézi az *Isola Bellá*ban is a „fontainebleau-i őszyk lelkét”, és visszhangzik majd ez az élmény 1931-ben is – akkor magánlevélben. 1924-ben a színek orgiájában gyönyörködött, és képzőművészeti élményeit idézi, emlegetve a Fontainebleau-ban dolgozó művészeket, Theodore Rousseau-t, Corot-t, Paál Lászlót többek között, és ismét névsort ad *Őszi emlékny* című rajzában: „Errefelé járt valamikor Theodore Rousseau, meg Millet, meg Corot, meg Paál László, meg Dupre, meg Sisley.” Vagy: „Annyi szépség, annyi megnyugtató volt a falevelek eme végtelen temetőjében s a csontember oly szelídnek, oly kedélyesnek tűnt fel, mint Guyot Marchant fametszetein.” Emlényt ír a címbe, és valóban, őszyrató a szövege: „És mondja meg az aranyvörös nyárfának, a szilfának, a füzeseknek, a hintázó leveleknek, az elhagyott csónaknak, meg a tömpe templomtoronynak, hogy övék a gondolatom, a vágyam, a szeretetem, a szomorúságom. Meg szeretném ölelni őket, mert én úgy érzem – ó, ne nevéssen ki – hogy ők az én testvéreim.” Kitetszik éppen ebből a pasztellképből, hogy itt az *Úgy fáj az élet* érzelmi folytatását kell látnunk:

„Milyen közel volt Párizs, a zűrös, zengő vigalom s mi alázatosan, mélázva, nyugodt áhítatos szívveréssel mentünk a végtelen erdőben sziklák és irtások között. Ez a csendsziget, az őszynek, a halálnak ez a hatalmas, varázsos temploma örökké felejthetetlen lesz számomra. Az élet ujjongás, zsivajos felpirosolása után ez a csendes, néma, ájult-sárga őszy nap néhány remegő, szomorú gerpesin” (*Őszi emlékny*).

Mitológiai alakokkal népesítette be kedves őszy táját, mintha a francia rokokó látványát akarná reprodukálni:

„Ebben a képben (ti. az őszyben) az őszy szimfóniája zokog, énekel és harsonázik. Itt az ekusiniák mélységes búja sír, Démeter jajongása bujkál a füzesek nyikorgásában, a haraszt susogásában itt Adonist siratják az álomtestű oreádok és a halál boldogan citerázik a nyárfa tövében. A haldoklásnak ez volt a legszebb s a legmeggrázóbb képe ott Marlotte-ban a Loing partján” (uo.).

Szenteleky utolsó párizsi útján a valóság látványa társadalmi indulatokat támasztott benne. Amikor a nevezetes gyarmati világkiállítást járja végig, és beszámol a látottakról *Egy nap a világ körül* (Herceg János kiadásában *A fehér kultúra apoteózisa*) címen 1931. október 4-én, mintha egy osztályharcos fogal-

mazná meg vádiratát. Akárcsak Radnóti Miklós, ő is a kizsákmányolást látja a színes forgatag mögött alig leplezetten. Ekkor már nem útirajzot írt pasztelljei modorában, hanem arról számol be, amit az Exposition Coloniale-on látott, főképpen pedig amit a látottakról gondolt. Nem volt elragadtatva attól, amit Európa gyarmattartói felkínáltak annak a több millió embernek, aki elment megnézni a pavilonokat. Ahogyan Radnóti Miklós is írta ugyanerről a kiállításról, hogy „súlyos dolgok lapulnak a kiállítás árnyékában”. Szenteleky kommentárja ironikus:

„Sokmillió ember indult útnak és zarándokol ma is a világosság városába. Ezért talán a legmegkapóbb a nyüzsgés, a dagadó hatalmas tömeg. Azután este a világítási technika, a vízi játékok káprázata ejti csodálatba a zarándokot. De e zűrés, tündöklő tarkaságból, a reklám, a pátosz hazug és elnagyolt vonalaiból már nem tudjuk összeállítani a gyarmatok életének igazi, színes képét. Talán jobb is, hogy így van, ezek a fényes, színes káprázatok mégiscsak elbódítják a szemlélőt s az emberi lelkiismeret nyugodtan alszik a nagyszerű francia ágyakban. Az idegen nem azért utazik Párizsba, hogy lidérces éjszakai legyenek, hogy a gyarmatok borzalmairól álmodjon miután végigkocsizott a gyarmati kiállítás fény- és vízkáprázatai között.”

Hogy mit kell gondolni a gyarmati életéről, azt 1927-ben André Gide már megírta nevezetes *Voyage au Congo* című útirajzában, és kitetszik, hogy Szentelekynek is kézikönyve volt, nemcsak Radnóti Miklósnak, amikor az első világháború utáni francia költészetben az egzotizmus jelenségét vizsgálta. Szenteleky, hogy megkérdőjelezhesse a kiállított adatok szavahihetőségét, ugyancsak Gide útmutatását követte kommentárjában: „A bennszülött gyerekek nagyszerűen tanulnak franciául. Kamerunban például a múlt esztendőben 27 000 gyerek járt francia iskolába és sajátította el Voltaire gyönyörű nyelvét. Azonban azt már nem tudjuk meg, hány felejtette el saját anyanyelvét és hány fiatal lélekben támadtak tragikus összeütközések amiatt, hogy lelkük nem tudott az idegen nyelvben otthonra, kifejezőeszközzé találni. A bányákról minden statisztikai adat hiányzik. Hasonlóképpen hiányzik minden tájékoztató szó, kép a törvénykezésről, a halálos ítéletek számáról és módjáról a gyarmatokon.” Majd e „gyarmati” tapasztalatával ötvözi honi élményeit Fekete Lajosnak 1932. február 25-én keltezett levelében: „Roppant szomorú leveleket kapok olyan magyar fiúktól, akik – mielőtt elnyelné őket a délszláv tenger – megkísérlik elérni az északi partot: nyelvüket, kultúrájukat. A múltkor egy helyesírási hibáktól hemzsegő levelet kaptam egy szarajevói magyar önkéntestől, amelyben azt írja, hogy szeretne magyarul olvasni, noha ez neki nehezebbre esik, mégis ő magyarnak érzi magát. Szeretne a magyar irodalommal is foglalkozni, mert alig tud róla valamit. A franciát például sokkal jobban ismeri, a délszlávról nem is szólva.”

Hivatkozik Lévy-Brühlnek a *Primitív mentalitás* című 1922-ben megjelent könyvére, amikor visszautasítja a fehérék kultúrájának felsőbbrendűségéről sugallt gondolatot ezen a gyarmatügyi kiállításon: „Lévy-Brühl elmélete szerint – tudományos szempontból tekintve – nincsenek felsőbb és alacsonyabb

rendű civilizációk, csupán különböző irányúak és természetűek. A különböző kultúrákat nem lehet egymás fölé vagy alá rendelni, mert mindegyik képvisel olyan értékeket, amelyeket nem találunk másutt.” Két kérdése is van kiállításának. Az egyik a kulturális elnyomatás kérdése:

„Egy kérdés vetődik fel és szünet nélkül fülembe cirpel: van-e joga a fehér ember civilizációjának és kultúrájának ahhoz, hogy elpusztítsa a színesekét? Az indiai kultúrák sokkal idősebbek, mint a miénk. Szabad-e, lehet-e itt alacsonyabbrendűségről beszélni, és nagyon is vitatható felsőbbbség hatalmával elnyomni egy más kultúrát?”

A második kérdése a gyarmatosítás véráldozatának a nagyságát érinti:

„És általában hol van csak egyetlenegy cseppje annak a rengeteg vérnek, amely egy-egy gyarmat »pacifikálásakor« elpatakzott? . . . Ki láthat a bemutatót arcom vagy álarcom mögé? Sehol sem találni nyomát annak a borzalmasan érdekes mérlegnek, hogy mennyibe is került egy-egy »vad« vidék európai civilizációja? Mennyi vérbe, életbe és embertelenségbe? Azt láttuk, hogy hány milliárdot küld a gyarmat Franciaországba, a bankok hűvös trezorjaiba, de hogy hogyan születnek ezek a milliárdok, arra sehol sem kapunk feleletet.”

Érthető ezek után az is, miért egy síró öreg néger leírásával zárja írását a gyarmati kiállítás Párizsáról.

Itáliai barangolásai változatosabb élményekkel ajándékozzák meg, mint amilyeneket a gallok földjén gyűjtött. 1924 őszén csak átutazóban volt, amikor is Milánóban keltezi portrévázatait a gyorsvonat utasairól, és „ír” képeslapot. Egy évvel később, november elején Velencét látja egy rossz, az inkvizíciót idéző művelődéstörténeti álmom után a „karminos hajnalban”: „Az Adria felől véres-vörös világosság kél s a tenger az azúr és az ibolya árnyalataiban hintázik. Itt-ott halászbárkák narancssárga vitorlával, mint a munka vidám lobogói, sietnek kifelé, szabad és ragyogó horizontok felé. A Giardini Publici fái oly frissek, mintha már meg is mosdatták volna fejüket a hűvös tengervízben, a Campanile üde, rózsaszínű fejjel tekint széjjel, a Maria della Salute kupolája pedig tisztán, áhítatosan néz föl a mélyülő, kékülő égre” (*Borzongás a hajnalban*). Majd november 20-án Fra Angelico-élményéről ad számot, november 22-én Firenzében van, december elején Rómát járja, megfordul Genuában is, december 10-én pedig Nápolyból jelzi élményeit. Paradox módon Itália történelemmel zsúfolt földjén fordul a figyelme a jelen felé, abban a szellemben, ahogyan az *Őszi emlényben* írta, nevezetesen, hogy „süpped, lapul a tegnapi, sok sárga levél hullt már reája!” A *Séta a Monte Pinción* című útirajzában is ezért írta a következő sorokat le: „Hagyjuk a tegnapiakat, a kötéblákat, a könyveket, a képeket, a keresztet; szenteljük ezt az estét az életnek, a jelennek, a jókedvnek, az élet boldog, eleven igenlésének. Feledjük a hideg múltak dermesztő nagyszerűségét, a hűvös áhítatát, hajdani hatalmak vak fényességét.” Egyértelműek írásának zárómondatai: „A Casino di Valadier-ből friss-ütemű zene száll ki a langyos estébe, a málnavörös lámpaernyők pajzánul hunyorognak a teraszon s a levegőben a derűs, délszaki fák illata nyújtózkodik, mint finom, parfümös kurtizán. Az élet lélegzését hallani, az eleven életét,

melyet szinte elvesztettünk a múltak ámulásában.” Hogy szó esik Watteau-ról, az Indulás Cytheras szigetére című festményéről, az is természetes, az idill vágya ott izzik Szenteleky gondolkodásának a mélyén, s az, hogy megirigylje a rokokós zarándokokat, akiket arany vitorlás röpit a Cythere „rózsás szigeté-re”.

Találkozunk az útleírásban a kurtizánhasonlattal is, mert ama élménydús „séta” után két nappal azt kénytelen megállapítani, hogy az olasz „új rend” a maga „hímszagú életprogramjából” száműzte a szerelmet, nincs hely a számára. „Farkastej, fasizmus, férfiasság. A fasizmus edzeni, javítani akarja az elpuhult erkölcsöket, kemény, goromba és egészséges ifjakat akar nevelni Rómának, akiket nem befolyásol az asszony s akinek nem célja a nő. Carettere maschio! Férfias jellem” (*Szerelem Rómában*).

Az 1925-ös itáliai utazásának valódi ráismerése a fasizmus volt, amellyel akkor nézett szembe, és útirajzaiból kitetszik, nem rokonszenvezett azokkal a politikai tanokkal, amelyekben nincs helye a szerelemnek: „Összesimult párok, gerjedt pillantások, csókos búcsúzások ritkaság, sőt botrányszámba mennek (*Ó, Montmartre, ó drága Párizs!*). A magános, büszke, keményszavú s elszánt akaratu férfi uralja ezt a várost, a férfiúi erények kultusza itt ma divatos dolog, sőt elmaradhatatlan kötelesség...”

Az olasz élet földszintjén szemlélődik Nápolyban is, s látjuk, a Galleria Umberto mögött bámészkodók félkörében áll az utazó Szenteleky is – egy lehúzott redőny előtt pedig ferde bajszú énekes szórakoztatja a közönséget, miközben mandolinja hangjába biciklicsengők zöreje, gyerekzsivaj vegyül. Tüzetesen leírja az énekest és éneklését, s kedvvel idézi a dalszövegeket. Valójában az énekes személye érdekli, mindent meg szeretne róla tudni, természetesen azt is, hogy politizál-e, mit olvas, hogyan él. De az menekül a kérdések elől: „Látom még, mint vegyül el a Via Román sunyin, szerényen, szinte szégyenkezve a vasárnapi pöffedt emberáradatban. Az »előadó művészből« szegény, szomorú néző lett: az arany kicsi, káromkodós nézője, aki irigyen és tehetetlenül nézi, mint hullámszik, kering és korzódik a jólét, a parförmös kapitalizmus, amelynek ő örökön csak törpe, toprongyos nézője maradt” (*Nápolyi dalocska*).

Tudja, hogy a vágyakozás a valóság szépítőszere, mert a „szívós és lüktetős vágyakozásban párassá finomulnak az utcák, a tornyok, a templomok s az emberek. A valóság mindig csúnyább, nyersebb, keményebb, mint a könyvekben és képeken elgondolt messzeség.” A valóságot engedi feltűnni az olasz temetők, a genovai és a milánói, leírásában is. Létkérdéseket vet közben papírra: „Miért az élet, a munka, a szántás, az aratás, a nyakas ökrök rángatása, a kemény föld feltörése? Miért? Hát miért izzadni, fáradni, hahózní, vetni a barázdákba, kaszálni, építeni és betűket róni? Miért az élet, a kínlódás, a kötelesség, a kifáradás? Miért?” (*Temetők, olasz temetők*)

A fő célja természetesen ebben az útirajzában is időszerű, és Szenteleky akkor fontosnak gondolt kérdései egyikét fogalmazza meg. Érinti az irányzatok művészetnek és a művészet cenzúrázásának a problémáját a milánói temetőben látott egyik síremlék kapcsán, amely „nagyszerű emlékmű, nagyszerű mű-

vészi alkotás, ha elgondolása nem is keresztény”. Ezután írja: „Az olasz temetőknek úgy látszik, csak művészi cenzoraik vannak. A kereszténység egykoron csak művészetet kért a művészekről.” Ekkor már tudott mind a szovjetunióbeli proletkultos szemléleti egyoldalúságokról, mind az olaszországi fasiszta művészpolitikáról.

A „szépségek bolygó keresőjének” szerepe sem volt idegen Szenteleky Kornél 1925-ben. Az övé ez a szerep, amikor firenzei szállásának az ajtaján felfedezi, mennyien zárandokoltak már előtte a világ sok országából a „virágos város vágyottságai közé”. S akkor is, amikor a velencei hajnal után a római alkonyat szépségeiben gyönyörködik:

„Alkonyodik, a kupolák, tornyok és tetők körvonalai belekenődnek a lombos estébe. Róma lassanként eltűnik a szemeink elől. Ezernyi lámpa gyúl fel, mintha csillagszemek nézegetnék magukat az óceán hullámos tükrében. Ki tudja, mi a valóság? Róma elsüpped a tompa estében, a sokszáz templom, a sokezer antik oszlop és fal felett összezsapódnak az alkony violaszínű hullámai: nincs már több kontúr, több kereszt, több bizonyosság” (*Séta a Monte Pinción*).

Ennek a szépségélménynek középpontjában van a találkozása Fra Angelico da Fiesolával. Elragadtatása nagy és őszinte: „Ó, mily szépek a szentjeid, Fra Angelico, milyen tiszták, milyen égiek, milyen vidámak, mint isten igaz gyermekei. Milyen szép és lágy a Krisztusod . . . Máriád olyan, mint idegen, ismeretlen pompás virág, mely sohasem teremne meg az Arno partján. A mennyország boldog, napos illata érződik rajta . . . a virágaid pedig, ezek a tündöklő, tavaszi virágok mosolygós szíromarcocskájukkal biztosan égi mezőkről hullottak ecseted alá” (*Fra Angelico da Fiesole*).

És vágya is ilyen: „A fáradt és keserű vándor itt akarna maradni nálad, jámbor barát. Egy kis helyet kér csak a boldogság finom, fohászos világában, egy darab követ, amelyre lehajthassa lázas, nyugtalan fejét, hogy az angyalokról álmodjon az éjjel, mint az a Jákob, a bibliai” (uo.).

Nem mondott le a történelmi-művészettörténeti látványok kínálta gyönyörökről sem. Élvezi például a felsorolásokat. Fizenzében ezért a következőképpen kalauzolja olvasóit: „Ott a dom Campanileje, amott a Palazzo vecchio kecses, karcsú tornya. Azontúl már az Arno következik, meg a Giordano di Boboli zöldje, meg Galuzzo kolostora” (*Nemzetközi ajtó*). Élvezi Róma látványát is: „Ott a szent Péter templom büszke kupolája, amott az Angyalvár, emitt a Chiese Nuova tornya csillog – előttünk a keresztény Róma, a rinascimento, a pápaság fénye és hatalma. A Forum Romanum, a Colosseum, Caracalla fürdői a – törmelékes pogány Róma ott balra süpped el, semmisem látszik belőle, talán nem is igaz Tacitus történelme, a régiségtanok ábrái” (*Séta a Monte Pinción*).

1928-as keltezésű a nápolyi képeslaphoz kapcsolódó *Este Pompeiben* című útírajza, amely ugyanabban a felfogásban készült, mint a római vagy a nápolyi. Kezdi helyzetjelentéssel, amely nem nélkülözi a megjelenítő erő nyomait sem. Folytatja a múzeumi leltározással: „A múzeumban alusznak már a látás hul-

lák, a hason fetrengő asszony, kínlódva forgolódó kutya, a tekintélyes patrícius, aki ruhát tart a szája elé, mert köhögésre ingerli a láva kénes füstje. És a langyos, esős éjjelben szendén alusznak a házak, a kutak, a csonka oszlopok, az amfiteátrum, a mozaikos kút . . . oh, milyen nagy béke alszik most Pompeiben! Kétezeréves béke” (*Este Pompeiben*). Ezt a képet változtatja élővé, amikor leírja, mi is játszódott le ama fatális augusztus 24-ének „tikkadt délutánján” a városban. Végül himnikus mondatokat ír az élet örök voltáról, olyan költői ihlettel, mint amilyennel majd Babits Mihály írja meg a *Jónás könyve* utolsó versszakait:

*Ninive nem él örökké. A tök sem,
s Jónás sem. Eljön az ideje még,
születni fognak újabb Ninivék
és jönnek új Jónások, mint e töknek
magvából új indák cseperednek . . .*

Szenteleky lelkes elégiája pedig a következőképpen hangzik:

„A pompéjiek élete megszűnt, de új életek jöttek, új Vittiusok, új Venuuszok, új Jupiterek, új rimák és új tőzsdések. Az élet túlnő a Vezúvon, a borzalmakon, a katasztrófákon, a kataklizmákon, a temetőkön, mert –, ezerszer jaj! – az élet elhagy bennünket, elhagyja bálványainkat és köcsodáinkat, elhagyja a múltat, Babilont éppúgy, mint az athéni Akropoliszt vagy az életöröms Pompeit. Az élet örök s csak mi vagyunk halandók, akár Pompeit lakjuk, akár Párizst” (*Este Pompeiben*).

Ezekkel az írásokkal egy időben számol be *Sorrentói napló* című írásában ottani tapasztalatairól. Ám az 1926-os intermezzo után képzeletbeli utakról is számot ad: áprilisban Spanyolországról, szeptemberben Párizsról.

Képzeletbeli utazást tesz az *Utazom* címűben. Ürügye egy spanyol nyelvű tanulmány az expresszionista és kubista festészetről, amelyet éppen szótároz. „El kellene olvasnom, véleményt kell küldenem róla a szerzőnek, egy madridi elmeorvosnak – írja –, s így ígéret meg udvariasság unszol a végigolvasásra.” Kedves módszere ez Szentelekynek: a konkrétumból a képzelet segítségével a realitásoktól el nem szakadva festeni „látott” tájakat, eseményeket, azokat megidézni az „elrévedt és elfulladt tekintet vetítő leplén”. Vonaton utazik Madrid felé ebben a „filmben” – a vasúti kocsiban udvarol, este a Teatro Real, másnap a Prado megtekintése következik, Toledo, Granada, Sevilla később. Toledóban El Greco „sápadt, megnyúlt, kicsavart, kísérteties alakjai messzire viszik a valóságtól”, Granadában az Alhambra „finom, buja, fagyott csipkéiben” gyönyörködik, Sevilla ürügyén pedig művelődéstörténeti kis tanfolyamot tart. Don Juan, Figaro, Murillo, Velázquez, Carmen és a dohánygyári lányok, aztán Don Quijote, mert a bús képű lovag Toledo vidékén is járt: „Quien no ha visto Sevilla . . . Ó! Valahol gitár szól és kasztanyett csattog. Tavasz van. Táncolnak. Szenvédélyes tekintet néz vissza a szemembe. Megremeg a buja csipkekendő . . . Lámpionok gyúlnak fel az estéken az ákácok és na-

rancsfák alatt . . . Színek . . . Spanyolország . . .” A képzelet idézi meg Párizst a *Mon Páris* című írásában. Az alkalom a Párizsra gondolásra egy levél, amelyet egy párizsi asszony írt, „Párizs szülötte, rajongó gyermeke, akinél az élet egyúttal Párizst is jelenti, s aki Montaigne-nek Párizsról írt ódon, illatos sorait idézi levelében, mint vallomást . . .” Szól pedig Szenteleky arról, hogy a Párizs-látás immár devalválódott, nem a „szeretet, a rajongás, a szomjúság űzi az embereket a Ville Lumière-be”, mint nem is olyan régen, amikor, mint idézi – Párizst a „szép ámulások szent városának» nevezte egy magyar poéta, akiről sokat beszéltem Önnek egykoron”. Most dicsekvő sznobok és „tapintatlan parvenük” járkák Párizst, és előlük az „igazi” Párizs elrejtőzik. Szenteleky nagy élvezettel városismeretével kérkedik, sorolja, hol találhatóak a Párizs-hívők szent helyei: az álmodozó mellékutcákban, a parkokban, a „langyos, barackpiros estékben az alsó Szajna-parton”, a könyvtárak szekrényei között, közben emlegeti a városépítő Rausmant, Puvis de Chavannes „tisza művészetét” és az évszázadok stílustörekvéseit.

A következő esztendő egyiptomi utazása volt a valóban írásra ihletője. 1927 januárjában indult Görögországon át Egyiptomba, február elsején már Luxorból küldi üdvözlőlapját, 6-án pedig megjelenik görögországi benyomásairól a beszámolója *Séta az Akropolisz kövei között* cím alatt.

Példás utazó volt, poggyászában ott Renan *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* című könyve, amely magyarul *Iffúságom* címmel jelent meg 1925-ben. Emlékezetében vitte magával (ha nem volt az útításkájában) Renan: *Ima az Akropoliszon* című „próza himnuszát”, hiszen idézi is majd, a *Renan és a revizor* című útirajzában meg jegyzékét adja az Egyiptomba utazó könyveinek is: „Ez ott Spieselberg kitűnő könyve az egyiptomi művészetről: Geschichte der ägyptischen Kunst. Itt van Nallinónak nagyszerű kis füzetje az egyiptomi arab nyelvről: L'arabo parlato in Egitto. Itt van azonkívül Perrot-nak élvezetes munkája: Lettres de Grece . . .” De felmutatja Henri de Regnier „legújabb regényét” is. Az Akropoliszon a görög kultúrát ünnepelte:

„ – Ön talán ismeri Renant, aki többek között azt írta, hogy csak egy valami tökéletes volt eddig a földön s ez a görög kultúra. Ami előtte és utána volt, az csak foszló ötlet, filmmunka, otrombaság, ügyetlenség, karikatúra, bárgyú pompakeresés. Itt, az Akropoliszon sűrűsödik össze az egyszerű és igaz szépség, a bölcs és őszinte nagyszerűség, az Isteni, az Örök, a Csodálatos.” Versben is megszólalnak ezek a görögországi élményei. Versre ihleti a hold ragyogása Athén felett, versben megáll az Olümposz alatt és vallja:

*Bevallom: eddig pogány voltam,
a könyvekben holt Zeuszról olvastam,
és a sisakos Athéné unalmas emléke volt
göthös görög óráimnak.
De most érzem, hogy éltek,
tökéletesek vagytok,
ti bozontos márványistenek,*

most érzem szépséges, végtelen erőd,
Zeusz,
és most didergek zárt és örökkön élő
szépséged előtt Aphrodité,
Héra meg Niké Ápterosz . . .

(Az Olümposz alatt)

Egyiptomban az Élet ünneplésére nyílik alkalma, amit a *Hathor és Ozirisz* című útirajzában lát és láttat: „Derűvel, jókedvvel, piros mosolyú narancsfákkal van szegélyezve az út egészen a piramisokig, csupa zsvajjos, tarka elevenesség, az életnek egyszerű, boldog, harsány igénye.” Szinte irigykedve kiált fel a *Fáraók földjén* című útirajzában: „Könnyű az élet!” és a *Luxori szép napok* címűben zengi dicséretét, és amikor összeveti európai élményeivel, az egyiptomi életlátványnak adja az elsőbbséget:

„Énekel az élet. A zsaluk résein befurakodik a napsugár, a moszkítóhálón vakító foltok izzanak, mint apró fénylabdák, melyekkel angyalok gurigáznak. A pálmafákon sok sokszínű madár csicsereg, pörlekedik, mint egy csoport turbános tevehajcsár; zümmög, nyüzsög már kint a világ, az élet diadalmas himnuszot énekel – fel kell hát kelni . . .

Mennyi szín, ó mennyi szín! A kertben tűzvörös virágok lángolnak, amott zúgó zöld mimózbokrok, amelyek között itt-ott sárga virágpöttyök tarkállnak és a pálmák erdeje büszkén, boldogan nyílik fel az ég mély, mámoros azúrjába, mely kékebb, boldogabb és átlátszóbb, mint Nápoly felett. Okkersárga utak, kéjes, magukba feledkezett rózsaszín folyondárok, acélkék és sikítósan zöld madarak lobogóan piros beggyel, frissen ébredt, buja pászitok – ő, ezeket a színeket sem a schönbrunni, sem a luxemburgi, sem a Villa Borghesebeli parkok nem tudják utánózni!” És: „Énekel az élet, kedves, ujjongó, tiszta, tobzódó hangokkal éneкли himnuszát, nagy, színes szerelmes szimfóniáját, melytől részeg a fül és az agy. És a sugarak milliárdjai táncolnak, szikráznak, himbálódznak és szökdécselnek erre az őrlítő, örömsugaras muzsikára . . . Lehunyom szemem és lassan elvesztem magam. Nem hallok mást, csak az élet diadalmas énekét.”

Keresi a magyarázatát ennek a neki is szokatlan életeufóriának, amit Európában nem, vagy alig érzett, hiszen kedves évszaka, az ősz látványa felett borongott elégikus révedéssel. Egyiptomban, látja, „életebb az élet és halálabb a halál”, mint Európában, tehát kiabálóbba az ellentétek is: elég – állítja –, ha csak félfordulatot is tesz az ember, és a Nílus felé vet pillantást, a halál és az élet látványát foghatja be a pillantása. Külön írásban idézi az egyiptomi vallás istenségeit, Hathort és Oziriszt, az Életet és a Halált: „Minden fáraó kezében ott látható az élet kulcsa, vagy mellette a szépséges Hathor istennő, a legteljesebb élet, az öröm és szerelem jelképezője. Oziriszt csak félf tisztelet illeti, egy király sem adja oda neki a kezét . . . Mert a fáraók élnek még, a piramisok most állnak és hirdetik, hogy Ozirisz hatalma nem mindenható.”

Az ott és az itt képzei is élesen felelnek egymással Szenteleky Kornél élményeiben: az összetétel élménye ott, Egyiptomban mélyült el benne, és telítődött meg jelentéssel: „És ki gondol arra, hogy messze északon most ólmos, náthás felhőrojtok lógnak a komor, kedvetlen égbolton, hogy tűznél melegednek a fáradt, fanyar emberek.” És ezzel a honossággal ellentétben Egyiptomban „örök a nyár és örök az élet, örök a virág és örök a pálma, a mulandóság-nak nincs jele és nincs mementója”.

A felhőrongyok és felhőrojtok majdnem állandó velejárói az útirajzok város- és tájképeinek. A „szennyes felhőrongyok” ott lógnak Párizs felett (*Az Eiffel csúcsán*) „piszkos, sötét rongyok lógnak le az égből” Velencében is (*Borzongás a hajnalban*), a jugoszláv–görög határon is „lucskos, ólmos, felhőrongyos” a hajnal (*Renan és a revizor*), Splitben, a Marjan fölött is „csendes, fénytelen esőszálak lógnak.”

Szenteleky ott-ja és itt-je Európa és Egyiptom kontrasztjaivá szélesedik, mintha Európa egységes voltára Egyiptomban ismerne, és erre az észleletére a páneurópai terminust alkalmazza, amely abban az időben Coudenhove-Kalergi nyomán ismert és elfogadott terminusa volt egy szemléleti irányzatnak: „Egyiptomban az európaiak úgy beszélnek, mint egy ország gyermekei. S itt talán ön is érzi és belátja, hogy Európa egy ország.” Az európai egyformán otthon érzi magát Rómában éppenúgy, mint Oslóban, s megértésben nem akadályozza semmi, ha Puccinit vagy Grieget, illetve Wagnert hallgatja. A különbségeket Egyiptom és Európa között Taine segítségével magyarázza: Egyiptomot az iszlám vallás, a hamita és afrikai faj túlsúlya és a derűs éghajlat jellemzi. Magyarázza is: „Már az itt-tartózkodás első napjaiban feltűnik az emberek ráérős gondtalansága, ami mindenesetre szokatlan nekünk északiaknak, akik gondok, problémák alatt görnyedünk, lihegünk, sietünk mint korbácsolott, követ hordó rabslolga. Itt alig van ember, aki a gondot európai értelemben ismeri, itt nincsenek kódok, problémák, tépelődő és töprengő agyvelők, olyan egyszerű itt az élet: az ég mindig kék, a föld mindig zöld, a pálma meg a narancsfa mindig hajlékot és táplálékot ad annak, aki aludni vagy enni akar” (*Fáraók földjén*). Ezeket a gondolatokat a kairói Ezbekijele park teraszán fogalmazza meg egyiptomi ismerősével, egy egyiptomi bejjel, aki „Párizs rajongója s minden tekintetben kifogástalan européer”.

Jellemző azonban, hogy egyiptomi útirajzainak többje hangulatrajz valójában, és valójában csak két kairói akvarellje nevezhető életképnek, és mind a kettő humoros: az első egy kolduló kecskét örökít meg, a másikon egy rongyos kisfiú halat árul, a görög kereskedő pedig alkuszik rá.

Az 1928-as olaszországi útjának is vannak még lírai-leíró emlékképei. A *Pierette a templomban* című Szenteleky kedves farsang-hamvazószerda képét idézi, abban az eszmekörben, amelyben a *Karnevál* című is keletkezett, így az *Úgy fáj az élet* alaphangulatát szóltaltatta meg. Felidéző festőkedvűt és alliteráló szenvedélyét egyaránt szabadjára engedi, s visszhangoztatja az évekkel előbb írt *Akvarell Locrum szigetéről* zenélő mondatrészletét („a pínéák, a pálmák, az olajfák változatos zöldje”) a következőképpen: „Ne féljen, asszo-

nyom, az alkony oly szelíd, mint barackarcú novicius, aki a Madonnához imádkozik és az Armea völgyében a pálmák, pínék és olajfák duzzadós zöldje, a szekfű- és violatáblák pirosa, sárgája, buja rózsaszíne zengi az örök tavasz hites himnuszát” (*A holt város*). Ezt a stíl- és hangulatvilágot reprodukálja a fentebb említett *A holt város* mellett a *Notturmo* (ilyen címen írt is már szöveget) és a *Pierette a templomban* című. Kettő ellenben igencsak eseményes: a tévedések vígjátékaként is olvasható *Az angol útitársnő* és az erősen életszagú *Trattoria dei cacciatori* anekdotába illő hőseivel és erősen naturalista színezetű környezetképeivel. *Az angol útitársnő* című kitűnően megrajzolt fülkejelenet, amelyben a vonatra felszállt ladyról az író-narrátor kideríti, hogy nem Franciaországban nevelkedett angol úrhölgy, hanem magyar nő, akinek táskájában ott a Színházi Élet legfrissebb száma. A leleplezést pedig mintegy előlegezi az a hasonlat még az ismerkedés kezdetéről, hogy a hölgy „majd valami közép-európai felháborodással az angol unalomról és ridegségről panaszkodik”. Ennek a jellemzésnek külön érdekessége Proust nevének felemlítése: „Jól ismeri a franciákat, sokat járt Párizsban. Nagy kedvvel olvassa Proustot, és Anatole France-ot is szereti, noha tudja, hogy ez már nem divat.” *A Trattoria dei cacciatori* címűben pedig az igazi olasz népi kocsmajelenet játszódik le a beszámoló nyomán:

„Elpanaszoltam Enricónak, hogy hiába jártam be az óvárost, a kikötő halzagu mellékutcait, nem akadtam olyan igazi, piszkos olasz kocsmára, amelyben Casanova borozgatott dúsmellű gyümölcsárus leányokkal, amilyeneket Michelangelo da Caravaggio festett tarka, pincevilágítású vásznain három évszázaddal ezelőtt. Nem találtam ilyen jó piszkos, párás, bicskás, nótás csapszékre, ahol élményeket gyűjthet az ember, késszúrást is kaphat a szíve burkáig, sőt azon is túl.”

Találkozik egy ilyen kocsmában egy hordárzubbonyos részegeskedő férfiúval, aki hadifogoly volt Magyarországon, az mondja ugyan akadozva, de „hibátlan magyar muzsikával”, hogy „Miskolc . . . Mezőlaborc . . . szép leány . . . hadifogoly . . .”

A spliti útírajza 1930-ban *Kis napok temetése* címmel már alig hasonlít azokhoz a rajzaihoz, amelyek az „emlékezet sápadt fotográfiáit” idézték, ahogyan *A Montmartre Kairóban* című útírajzában nevezte képeslapjait. A jelen lét mintha elnémitaná a festői kedvet, és kifakítja az emlékezés melankóliáját. „Az Élet a Halállal táncol . . .” – írja, s a kínai-japán háborúra mutat: „És valahol Szecsuanban vagy Vucsangban a sárgamosolyú, mandulaszemű emberek tízezreiből eltáncol a piros élet.” Még csak a párizsi gyarmatügyi kiállítást glosszálja meg – az útírajzai iránti érdeklődése igencsak megcsökkent, mint ha novellái szívták volna el tőlük az éltető nedveket. A társadalmi indulat, amelynek jelét adta már az *Expressz* című írása közben is, amikor arról beszélt, hogy a gyorsvonat ablakából a hajnalban a piszkos, pálinkás ápolatlan munkások egykedvűségét konstatálja. S újra mondta a *Bukarest* című útírajzában:

„Bukarest a gazdag, kényelmes románok városa. A jól étkező, alkoholt kedvelő, élvezet, hanyag és gazdag románoké. Csak itt-ott vonul végig néhány so-

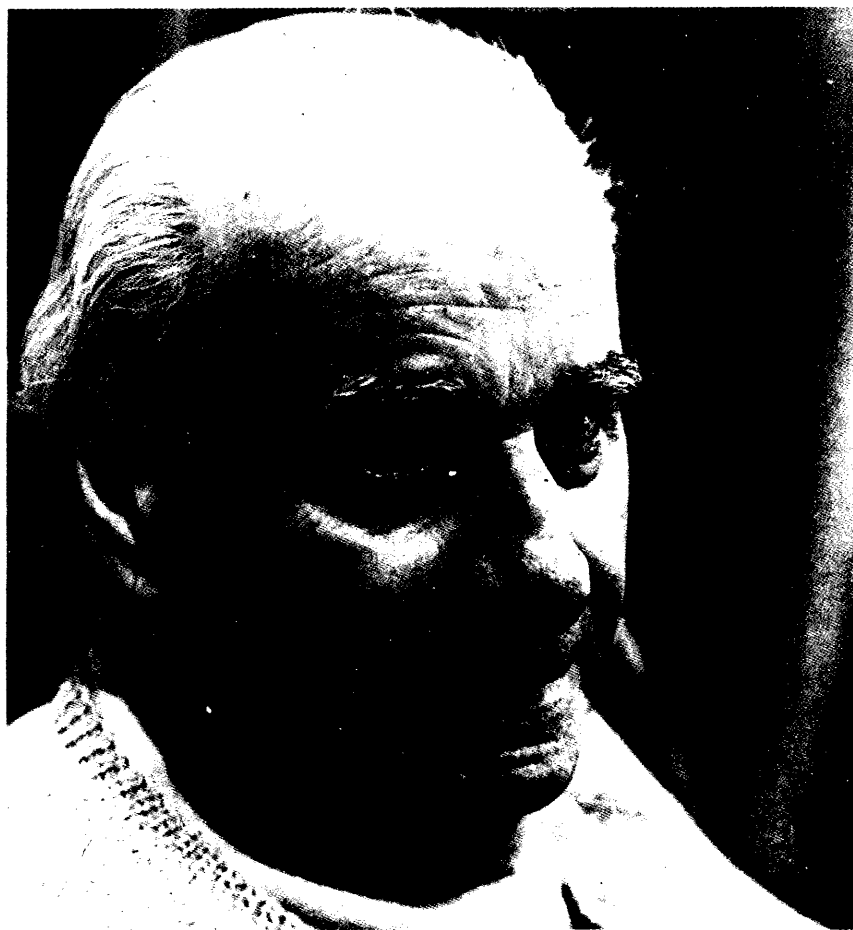
ha nem mosdott, lyukas, rongyos katona, ami eszünkbe juttatja a szegénységet, eszünkbe juttatja azt a borzasztó, ijesztő ellentétet, mely a jólétben nyújtózkodó bojár társadalom és a sárban, sötétségben, baromi sorsban rőfögő paraszttömegek között tátong.”

De a rajzforma ilyen indulatok megfogalmazására nem volt valójában alkalmas. Szenteleky sem kísérletezett tehát az útirajz műfajának kiszélesítésével, kritikai átképzésével. A dialógust tehát elsősorban nem a világgal folytatta, hanem a „kedvessel”, aki – nem biztos, hogy fiktív – beszélgetőtársa volt csupán, esetleg lelkes hallgatója szerepét játszotta. Állandó fordulata útirajzaiban az „ah, emlékszik-e még, kedves” kifejezés számos változata. Például így: „Még csak arra kérem, kedves . . .” (*Őszi emlék*); „Emlékszik-e még Franchard szikláira . . .” (uo.); „Adja ide a kezét, kedves . . .” (*Séta a Monte Pinchión*); „Milyen szomorú a levele, kedves . . .” (*Mon Páris*); „Énekel az élet kedvesem . . .” (*A luxori szép napok*); „Ó, milyen vigasztalan ez a sivár, sárga sivagat, kedves . . .” (*Hathor és Ozirisz*); „Ne féljen, asszonyom . . .” (*A holt város*); „Minden már a messzi múlté, drága útitársnóm . . .” (uo.). A *Notturmo* címűben pedig nevezi principessájának, valamint Mariettának társnőjét.

Közben versre váltott: útitarisznyájába a *Vajdasági Írás*ban verseket rakott: egy Taorminában keltezett (*Tavaszi a hosszú tél után*), Palermóban írottat (*A tegnap elvesztése*), Milazzóban költöttet (*Testvéri köszöntő*) s Rómában megfogalmazottat (*Addio*). S keltezett verset Kairóban (*Kleopátrához*), Luxorban (*Barátom, a számár*), Monte Carlóban (*Szerencse kereke*), San Remóban (*Könnyű este*), Badenben (*Éva a paradicsomban*), a Tempe völgyében (*Az Olümposz alatt*), s Splitben (*Nosztalgia*).

A költői próza után így torkollik Szenteleky útirajzműfaja narratív versformába, s ez a műfaji változás mutatja szemléleti változásait is, világnézetének módosulásaival egyetemben.

MILAN KONJOVIĆ EMLÉKEZETE

IN MEMORIAM MILAN KONJOVIĆ (1898–1993)

B E L A D U R A N C I

Sajátságos alakja volt a szerb festészetnek; egyedülálló és megismételhetetlen személyisége a jugoszláv kultúra képzőművészeti életének, amelyben hat évtizeden át jelen volt lendületes alkotómunkájával; autentikus hozzájárulásával Európa művészi kincsét tette gazdagabbá. Alkotások ezreit hintette szét időben és térben, s még életében elfogulatlan tollak írtak szakavatottan, objektíven és lelkesen ecsetjének és szenvedélyességének az egybeötvöződéséről – az alkotóművészetéről kialakított értékelés nemigen fog megváltozni. Hosszú és termékeny életében művészi sokoldalúságával – ahogyan maga vallja – „mindig a napos oldalon járt, ahol legerősebb a fény, és legsötétebb az árnyék”; élvezte a hírnevet, de lehangolták a rosszindulatú kritikák. Szerencsére túlélte őket, alkotásai pedig halhatatlanná tették, hiszen már életében mítosszá vált.

Nem kétséges tehát, hogy október 20-án rendkívüli festő hunyt el, de tovább él „a vajdasági Anteus” legendája. Számunkra a legfontosabb, hogy mindvégig szülőföldjéhez: Zomborhoz és környékéhez, a bácskai rónához és a vajdasági tájhoz, a történelmi viharok gyakori színhelyének soknemzetiségű lakosságához kötődött. A mesterségbeli tudást gyűjtögetve hosszú utat tett meg Prágán át Párizsig, ahol az első sikerek sugara melengették – de a művészetek fővárosában fölviláglott előtte a tanyavilág gyermekkori víziója, és akkor sorsdöntő lépésre szánta el magát: visszatért Zomborba, és következetes maradt „a szülőföldhöz való ragaszkodáshoz”, amely forrása lett „a gesztus és az akció” sajátságos festészetének.

„Konjović nem az első, sem az egyetlen festő, aki furiózus lendülettel alkotott és alkot, de mindenképpen rendkívüli, hogy festménye *valóban befejeződik* az extázis elmúltával. Nála nincs javítás, semmilyen utómunka – a mindent vagy semmit, a győzelem vagy vereség jelszavával vág bele, mint valamilyen ütőközetbe.”

A *Valóság és mítosz Milan Konjović festészetében* című tanulmányában (Zombor, 1978) Lazar Trifunović továbbá ezt írja: „Amikor Konjović azt mondja, hogy ecsetjét »valami belső erőк üzik«, hinnünk kell neki, mert ugyan nem érzékeli, és nincs tudatában, de a lényegre mutat rá: valóban erről van szó, de nem belébújó misztikus vagy isteni, hanem a bensőjéből felszabaduló erőről, lelki energiáról, amellyel a képein önmagát, saját lényét festette meg. Ez az elsődleges tartalom, amely sokkal izgalmasabb, mint valamilyen naív pasztorál a búzamezőről, kukoricaföldről, vagy a bácskai bohémekről. A narcizmus és a szorongás a két legfontosabb tulajdonság, amelyek a társadalmi körülményektől és saját helyzetétől függően fejlődtek és változtak, néha

olyannyira gyorsan, hogy képeire a félelem vetítődött ki, mint ahogyan szürke fázisában vagy a sötét melankólia korszakában.”

Mintegy lábjegyzetként a tanulmányhoz, Konjović megerősíti Trifunović fenti véleményét: „magam is ebben látom alkotómunkám lényegét”.

Hatalmas opusában természetesen nem találni „naiv pásztorképet”, hiszen szó sincs naiv látásmódról már 1913-ban sem, amikor még gyerekként Našice közelében megfesti a szlavóniai *Erdő* című egyik első olajképét, sem 1931-ben, amikor Zomborban az első vajdasági tájképei készülnek. 1932-től a vármegyeházban kap műtermet, s az itthoni gyökérből lombosodik ki szülőföld-festészete, ami sohasem lesz holmi alföldi tájfestészet, hanem ősi, paraszti „virtuskodás” az embernek a természettel vívott küzdelmében.

Milan Konjović ősei Kosovóból érkeztek Zomborba még Arsenije Čarnojević idejében, s a századokon át nagy tekintélyt szereztek. Nagyapja mérnök, apja, Dávid pedig ügyvéd és királyi közjegyző volt, és a város gazdagabb polgárai közé tartozott. Itt született Milan 1898. január 28-án, s a történelmi város-magtól a távoli tanyáig szétterülő város nyújtotta neki az első ismereteket. A Csonoplya felé vezető út melletti családi birtokon, tanyán tapasztalta először a szüntelenül megújuló élet csodáját, annak minden koloritását.

Korán, már 1912 nyarán ecsetet fog, s egy évre rá már olajban festi tájképeit, amelyek ugyan kinn, a természetben készülnek, mégis az *Út a fontainebleau-i erdőben* című gyakran reprodukált festményre emlékeztetnek. Erről maga Konjović tanúskodik: „Egyetlen művészeti irodalmam akkor az apám zombori könyvtárában levő néhány fekete-fehér barbizoni reprodukció és a Paál Lászlóról szóló monográfia volt.”

Figyelemre méltó részlet!

Paál László (1846–1879) volt az első magyar művész, aki az egyetemes művészeti mozgalomhoz kötődött, de azt sajátos módon interpretálta barbizoni alkotásaiban. 1872-ben érkezett oda, és idegenben is temették el. Semmi képpen sem kevésbé értékes festőként, mégis Munkácsy árnyékában maradt, két évtizedig ismeretlenül. Majd csak az 1902-ben megrendezett budapesti retrospektív kiállítás döbbsenti rá a nyilvánosságot értékére.

A képzőművészet iránt érdeklődni kezdő gyermek Konjović apja könyvtárában éppen ezeket a természetben festett, drámai feszültségű, szenvedéllyel teli, az árnyék sötétjét és a fény világosságát hangsúlyozó képek reprodukcióit fedezi fel.

Tévedhetetlen ösztönrel „az igazi” festőt választotta példaképül, s később többször is elmondta: „semmi sem pótolhatja gyermekkorom tanyai élményeit”.

A gyermekkorban átélt paraszti, természeti élményeknek s a kortárs képzőművészeti törekvésekkel is lépést tartó vidéki könyvtárban felfedezett barbizoni képek sajátos világának a hatására a gyermekben meggyökerezett a ragaszkodás a környezethez, amelyben ismerték a munka–művészet–élet összhangját, azaz William Morris és John Ruskin elméletét. Zomborból indult el a „visszatérés a természethez” szószólója, Schmitt Jenő gnosztikus filozófus, Tolsztoj barátja és fordítója; innen származott el Mály József festő, az első nagybányai művésztelep résztvevője vagy Juhász Árpád, a gödöllői művészte-

lep alapító tagja, mindketten a természet festői. Zomborban „sportolt” Laza Kostić, a híres költő, aki teli tüdővel szívta be a „faültető” dr. Csihás Benő polgármesternek köszönhető zombori fasorok levegőjét. Az éppen száz évvel ezelőtt elhunyt Csihás varázsolta Zombort a lombok városává, ahová a harmincas évek elején az akkor éppen erejük teljében levő fák közé végérvényesen visszatért Konjović így vall:

„Úgy hiszem, a festészetnek a szabad és poétikus felfogása a helyes. Menjen a festő az intuíciója és víziója után, igyekezzék ezt plasztikusan kifejezni, tehát ne szakítson a természettel. Nekem csak az alkotás imponál és nem az utánzás. Legyen igazi élménye annak, aki nézi a képet, amely nem más, mint egy intenzíven átélt pillanata az emberi életnek.” (*Reggeli Újság*, 1931. szeptember 6. 14. l.)

Az intuíció és a saját víziója által vezéreltetve, sohasem szakadva el a természettől, a művészi cselekvést a munka–művészet–élet önmagától termő gyümölcsevő változtatta.

Mindig a természettel szembesülve, általa ösztönözve ébredt föl benne az alkotói szenvedély, s mindig a „saját táját” festette meg szomszédjának, Veljko Petrovićnak a Ravangradjában. Ez a város, amely elválaszthatatlan a síksági környezetétől, egyidejűleg paraszti és polgári is, szerkezetével a háború előtti és utáni időben is a századforduló meghosszabbított korszakát éli. Az itteni emberek a természettel való paraszti megbékélésben s ugyanakkor a polgári Európára-tekintéssel éltek, alázatosan és méltóságteljesen, takarékosan és tékozlón, három nyelven fonva a kölcsönös megértésen alapuló közös sors koszorúját, de féltve őrizve a sajátosságokat is. A földben és annak termései-ben hittek, s óvakodva fogadták a gépeket és újításokat, de vágyakozva és kíváncsian lesték a látóhatárt. Az alapvető erény azonban mindenkinek a közös környezethez való ragaszkodása volt, amit Konjović később „az én kozmoszom”-nak nevezett.

Párizsból hazatérve Milan Konjović a századforduló idejének szülővárosába s azokhoz az évtizedekhez tér vissza, amelyek megőrizték a természet és az ember összhangját. Már tizenkét éves korában ugyan gépkocsin utazott a Zombor és Szabadka közötti rázós, poros úton, hogy láthassa Szárits aeroplánjának szenzációs fölrepülését, ám nem maradt meg benne sem a gépek, vashidak, beton és üveg felhőkarcolók, sem a jövő egyéb hírnökeinek a képe. Festményein nem látni autókat, repülőket, városi nyugsgét; a régimódi csep-lőgép is talán ha kétszer-háromszor „lopakodott be” a képbe. Műveit kizárólag csak a folytonosan megújuló élet csodálatos jelensége uralja.

A zombori vármegyeház tornyában levő műtermébe beköltözve a Párizsból hazatérő művész így kiált fel: „Saját víziómat festem . . . Az alkotás utáni poétikus vágyakozás ösztönöz . . .”, s szavait az újságok éppen a születésnapján, 1933. január 28-án közzélték. Harmincöt évesen már érett festőként igazolta 1931-beni sorsvállalását: „Akkor már meghúztam az első barázdát, a miénket, a vajdaságit.”

Nos, bármennyire is képszerű a „barázda” kifejezés, találóbbr és a valóság-hoz közelebb „az alkotás utáni poétikus vágyakozás”, amit egyedülálló alkotói ösztön serkent, s amelyet évtizedeken át bizonyít, amikor fáradhatatlanul,

„valami belső erőktől űzve” festett. A színeknek a természettel összhangban levő orgiája a százados történelmi viharok, egyetértés és összetűzések színhelyén, a betelepített és szétköltöztetett lakosság soknemzetiségű rónáján magába ötvözi mindenki szülőföldjének a sajátságos koloritását, s ezáltal a mindenki által egyformán tisztelt, megismételhetetlen alkotói személyiség sajátságos költői megnyilvánulásává válik.

Isidora Sekulić a vásznanon fölfedezi „a szülőföld tisztán szellemi és tisztán festői képét . . . absztrakt realitásban, a föld és az ember lelkében rejtőző világos és sötét erőkkel”, amikor 1940-ben ír Konjovićről. Valamivel később, teljesen megváltozott társadalmi és politikai helyzetben, Herceg János a *Kalanyá* 1942. júniusi számában bátran állítja: „A Bácska misztériuma a szerbek lelkében mélyebben él, mint a magyarokéban. Ezért nem véletlen, hogy éppen egy szerb festő tudja a leghívebben kifejezni a Bácskát.”

Külön figyelmet érdemel B. Szabó György írása, amely 1945 szeptemberében jelent meg a második világháború utáni első nagy petrovgradi (ma: zrenjanini) kiállítás kapcsán: „Itt azonnal felmerül a vajdasági táji képzőművészet problémája, amely témakörrel egyformán foglalkoztak úgy a szerb kritikusok, esztéták és írók, mint ahogyan már a megszállás alatti években a vajdasági magyar írók is.” Ugyanakkor válaszol is a saját kérdésére: „A festők közül csupán Konjovićnak sikerült a festészet nyelvén elmondani azt, amit vajdaságinak, bácskainak és sajátosan magunkénak nevezhetnénk.”

Ezt a sajátosságot, a „magunkénak” a fölismerhetőségét keresve, a művésztelepi mozgalom (1950-ben Palicson, 1952-től folyamatosan Zentán, majd több vajdasági városban is) Milan Konjovićot hívja meg az élre. Kétségtelen, hogy nélküle a művésztelepek nem szereztek volna olyan tekintélyt és nem hatottak volna ösztönzően az egész egykori jugoszláv kulturális térben. Művészteleptől művésztelepig vándorolva, Konjović éveken át festette „a gesztus és az akció vitális jeleneteit”, a mindinkább elmúló pannon síkság motívumaival.

A „Maestro” pannon végtelenjének háborgó síkságán a búza és a kukorica nem mai fajtájú, a fehérre meszelt parasztházak is eltűntek már, s a silók és toronyházak megjelenésével immár nem a hullámzó falvak dülöngélő templomtornyai mutatják az irányt. A *Picula*, a *Koporsós* vagy *Holpert Jóska* és a csapszékiek is már csak a nagy mester festményein halhatatlanok. A régi, díszes fiákeréből is sokkal többet látni a Konjović Galéria falain, mint „kozmoszának”, Zombornak az utcáin. Látomásának göcsörtös vonalakkal felszántott parlagját búzatáblák, vagy *A részeg Topolya* dülöngélő házai töltik be; a valamikori vendégváró kocsmák ajtaja ásít – de minden kép a jövőben él, mert megtölti őket a festő alkotói vitalitása és sajátossága. Az égen guruló labda talán nem is valóságos nap, és mégis: az *Izzó Vajdaság* vagy a *Napfogyatkozás* című képekről ránk sugárzik a festői szenvedély heve.

A motívumok fölismerhetősége csupán számunkra jelenti a környezettel való elszakíthatatlan kapcsolatot. Amennyire a tájképek a Vajdaság igazi szellemi portréi, ugyanolyan mértékben az itteni emberek portréi voltaképpen Konjović lelkének és a sajátságos festő poétikájának a hű tájképei. Ahogyan a

baljóslatú felhőket, a vörös villanásokat, a sárgán hullámzó gazdagságot, a duzzadó zöld gyümölcsöket és a sötétkek végtelen látjuk a képeken, ugyanúgy megérezhetjük a mindent átfogó élet nagyszerű drámájából a sejtést és a szorongást, az indulatot és a vért, az örömet és a keserűséget is.

Konjović expresszív és mindenekfelett vitális festészete belső drámájával meg egyezik e térség embereinek drámai korszakaival. A tragikus emlékek és a méltóságteljes emlékezés határán Konjović expresszionizmusában a vajdaságiak fölis-merték az életet adó erőt, amelyet csak sejtettek önmagukban. Konjović képeit a Vajdaság jelképeként fogadták el, s Miroslav Antić *Vajdaság* című poémája is mintha a képeken látottakat, az ezen a tájon átélteket énekelné meg.

Milan Konjović festészete ezáltal – minden általánosan elfogadott művészi értéke mellett – egy vidék mindent átfogó élményévé válik, különösen a fön-maradás történelmi pillanataiban. Minden egyéb mellett tehát maradandó do-kumentummá is válik, annak ellenére, hogy a nagy művészt ihlető régi, egy-szerre paraszti és európai Vajdaság eltűnik.

Konjović 1988-ban mondta: „Sem a régi dicsőségből, sem a munkátlanság-ból nem lehet élni. Az én életem a kép!”

Még azután is festett, s csak a legvégén hagyta abba. Mostantól helyette a képei élnek tovább. Maradandóan megőrizve azt a Vajdaságot, amely vele együtt távo-zott el.

KARTAG Nándor fordítása

„AZ ÁLMOT, NEM A VALÓSÁGOT AKAROM FESTENI”

Milan Konjović portréja

K A T A R I N A   A M B R O Z I Č

A Konjovićok még Čarnojevićtyel együtt jöttek, emlegette előszeretettel Konjo-
vić. „Zomborban a Szent György-templomban a legrégebb sírkő, amelyen az elha-lálozás éveként 1730 szerepel, az én ősömé.” Zomborban született 1898-ban Milan Konjović, az egyik legnagyobb szerb festő. Ott nőtt fel, ott járt iskolába, s az egyetemi, valamint a háborús évektől eltekintve életével és alkotásaival is hű maradt szülővárosához.

Képek ezrei születtek itt, amelyekben minden különbségük ellenére is van valami hasonlatosság, s ez, ahogy Konjović nevezte, a *szülőföld*. A Vajda-ság, a felette feszülő ég, tájai és termései, az itt élő emberek, életük Konjović alkotói lendületének kiapadhatatlan ihlető forrását, költői vízióinak alapját, művészetének meghatározó témáját jelentették.

A „kora szenvedélyét megörökítő festőről” annyit írtak, mint egyetlen művészünkről sem, de kiállításainak számával is aligha vetekedhet más festő. Konjović az életet kiegyenlítette a festéssel, s valószínűleg ennek eredményeként jött létre a legtekintélyesebb opus, amelyet szerb festő valaha is festett, a rajz és a festészet valamennyi technikáját felsorakoztató művek száma eléri a tízezret.

Az expresszionista festő hírében álló Konjović fauvista lendülettel és az expresszionistákra jellemző szenvedéllyel bontotta ki festői látomásait, miközben mindvégig a szín maradt művészetének alapvető eleme. Az olykor nyersen, már-már brutálisan felvitt meleg színpatakok sűrű, pasztózus felületekben borítják be a vásznakat, a vonalarabeszkek pedig sötét, markáns csíkként kígyóznak a színelületek körül. S míg a színek mindig, a vonalarabeszkek pedig többnyire állandó értékeként jelennek meg Konjović festészetében, a festői opus mégis több korszakra bontható, amelyek mindegyike ugyanazt a váltakozó, ám lényegbevágó problémát, a művésznak a művészeté tárgya iránti viszonyát taglalja.

A LÁTOTT FELETT ARATOTT GYŐZELEM

Ez a Konjović poétikáját tekintve lényegbevágó probléma meghatározza művészeti fejlődési útjának főbb állomásait is. Lázadói jellemére, temperamentumára jellemzően ugyanis Konjović amennyire harciasan, annyira emótióvan közelítette meg a képzőművészeti feladatokat. Ő maga így magyarázta ezt a gondolkodásmódot és hozzáállást: „Szeretem ledönteni a látottat, s megfesteni a víziót.” Konjović képei, amelyek a valós világ és a festői vízió közötti összetűzésből sarjadtak, s a művésznak a látott felett aratott győzelméből teremődtek, hatalmas vitalitást hordoznak magukban: a képeken a művész mindent meghódított, legyőzött, alárendelté tett, a maga képére formált és újjáalkotott. Ez a művészi folyamat, vagyis a kép autonómiájának megvalósítása, a művész–valóság–mű viszonyának kialakítása nyolc évtizeden keresztül Konjović figyelmének középpontjában állott.

Konjović korán döntött. Tizenöt éves volt, amikor megfestette első s azonnal kiváló tájképét. „Már akkor tudtam: festő leszek, vagy semmi más”, mondogatta gyakran. Ma ezek a zseniek a nevét viselő galéria több mint ezer alkotást felölelő gyűjteményének becses darabjai.

Konjović művészi fejlődésének induló szakaszát Prága és Bécs művészetének légköre határozta meg, amelyben a már csak utóregzéseiben élő szecesszió lassan átadta a teret Cézanne geometrikus világszemlélete hatásának. Akkor, 1922-ben, egy véletlenül megvásárolt könyv, Maurice Renauld Picasso-kötete nyomán elkészül – a modern szerb művészet genézise szempontjából igen fontos – első kubista sorozata, amely mintegy *visszatükröződése* Konjović azon korai felismerésének, mely szerint „a kép csak a külvilágból táplálkozik, de önállóan létezik”.

A festővé érést jelentő nyolc párizsi év (1924–1932) a Louvre-ban kezdődött, ahol Leonardo rajzait másolta, azután rövid ideig André Lot híres rajzis-

koláját látogatta, hogy a továbbiakban Poussin klasszicizmusától megérintve „stíluskereséssel” töltse az időt. Színekkel fukarkodó, a formát kihangsúlyozó, amolyan Derain-féle posztfauvizmus szellemében készült képek voltak ezek, geometrizált figurákkal és a délfancia vidék látképeivel. Nem sokkal később azonban, a Matisse-szal való találkozás után Konjović visszatér a vérmérsékletének jobban megfelelő festéshez, s eljut addig a felismerésig, hogy a művésznek „nem lehet más stílusa, csak a sajátja”. Ettől kezdve Konjović festészete hat korszakra bontható.

PARÁZSLÓ ÉRZÉKISÉG

A kék korszakban (1928–1933), amikor a festményeken megjelent Emma alakja, ragyogtak fel először a színek Konjović vásznain. Az uralkodó kék mellett a színskála mindjobban bővül és erősödik. Hamarosan a mind bátrabban alkalmazott, széles, fauvista lendülettel felvitt tiszta színek használata azt eredményezte, hogy a szín a kép önálló alkotóelemévé vált. Konjović ekkor állítja ki a párizsi képtárakban első vásznait, s kedvező kritikai fogadtatás mellett megszületnek az első remekművek is.

A vörös korszak (1933–1940) a háború előtti években elért művészi eredmények összegezése, a temperamentum és a koloritás, a dinamika és az emóció találkozása parázsló, szuggesztív érzékiséggel tölti meg a képeket. „Számomra nem lényeges, hogy csendeletről, almákról vagy tájképről van szó”, vallotta Konjović. „A megvalósítás utáni költői sóvárgás ösztöne szerint gondolkodom.” Hamarosan azonban a háború és a fogság megszakította ezt az orpheuszi hangulatot, sötétebbé tette a festő palettáját, s drámaian expresszív témák: temetők, temetések, koldusok, romok sorát vetette fel, s ezek a képek alkotják Konjović sűrű korszakát (1944–1952), amelyben a felszabadulást a vajdasági embereket megőrkítő képek sora, az egész Konjović-opus legrealisztikusabb alkotásai hirdették. A kritika ezt fel is rőtta neki . . . Konjović sérődött volt és szomorú.

Csak 1953-tól, a kolorista korszaktól (1953–1956) kezdődően lángolnak fel vásznain ismét szabadon és teljes erővel a tiszta színek, s az alkotói elragadtatás beragyogja szeretett „izzó Vajdaságának” tájait, embereit, így téve lehetővé a festő számára a továbblépést, a kutatás folytatását.

Az 1960 utáni időszakban, az asszociatív korszak (1959–1973) idején a motívum a művészi látomás kivételése, amelyben sajátos módon elegyedik egymással a valóság és az átalakítás hatalmával bíró képzelet. A hirtelen, széles ecsetvonások követik a színek ritmusát, gazdag felületekké egyesülnek, s a művész emlékeinek, élményeinek, sejtéseinek hű tolmácsolóivá válnak. Ezen a képeken mintha minden a lehetséges határán mozogna: a jelekké-szimbólumokká szűkülő tárgyak, a vonalak lázas ritmusa, a crescendóig felfokozott színhasználat, az absztrakt expresszionizmushoz közel álló, széles és lendületes gesztusok sora. A képeken minden csak utal a tárgyra, a természetre, a valóságra, a művész mintha merőben új világot teremtené. Éppen ezért ezek a képek sokkal inkább az alkotóról, mint a valóságról szólnak. Konjović

tehát Konjovićot fest: a maga vízióját, a maga érzelmeit, a maga képzeletvilágát. Ezért hullámszik képein a síkság, gurul el a nap, vízeséssé válik az érett gabona, tüzes labdákká a napraforgófejek.

DRÁMAI „DÉLIBÁB”

Ebben a „drámai délibában” (maga Konjović nevezte így egyik képét), amivé a művész a maga valóságélményét alakította, a teljesség lapul a szenvedélyes színzuhatagokban, minden a művész béklyóktól megszabadított érzelmeinek a megnyilvánulása.

Ez s a még kifejezettebb, Konjović által meditatívnek nevezett korszak (1974–1985) a művésznak a valóság iránti viszonyát helyezi előtérbe. A képek azt bizonyítják, Konjović számára elegendő az egyszeri találkozás a természettel, csak arra a michelangelói, életet adó szikrára van szüksége, hogy az összes többi pillanatot a képalkotás során a költői képzelet erejének és csodálatos kreatív hatalmának köszönhetően már csak az övé legyen.

Ebben a kései, de értékeit tekintve kiemelkedően fontos korszakban Konjović drámai erejű lágolása pusztán a színhasználat és a ritmus révén jut kifejezésre. A szín pedig ebben az újonnan létrehozott szabad kompozícióban mindinkább önálló jelentést kap. S így – az absztrakció küszöbén – a kör bezárul. Mindez Konjovićnak a belső szükségyszerűségnek – a fogalom Kandinszkij által használatos értelmében – alárendelt alkotói génuszáról vall, s azt bizonyítja, hogy az alkotás pillanatában az igazán nagy művész mennyire öntörvényű, teljes személyiség. Konjović egyike azon ritka művészeknek, aki csodálatos mód mindig készen állt az újabb és újabb változásokra, így fogalmazta meg kreatív hatalmának természetét: „Azt hiszem, az alkotótevékenység törvényei a világűr törvényeihez hasonlatosak. A festő mindig a lényéből eredő természetes törvényszerűségek alapján húzza meg a vonalat.” Nem hasonlít ez a gondolkodásmód a reneszánsz művészet óriásáéra, aki tudta, hogy génusza isteni ajándék?

Az elértekkel tisztában levő Konjović készen állt a Párizssal való találkozásra. Ötven remekművéből álló tárlata, amely 1985. október 16-án nyílt meg a Grand Palais-ban, újabb győzelem volt: elfogadták mint a legnagyobbak egyikét! Az „utolsó élő fauvista”, írta róla a kritika elismeréssel. „Ez életem legboldogabb napja”, mondta Konjović egyszerűen, miközben tisztában volt azszal, hogy ez az elismerés kijár neki, hiszen ő „az észak-bácskai kis Zomborban” is csak a legszigorúbb mércéket szem előtt tartva alkotott. A kiállítás megnyitóját követő napon szállodaszobájában a mileševói fehér anglyalt rajzolta. Akárcsak ötven évvel korábban, most is sietett haza – mielőbb el akarta kezdeni újabb, „bizánci” korszakát. S az idős mestert nem alkotói tehetsége, hanem az évek tehetetlensége hagyta cserben.

A legnagyobbak egyikét veszítettük el.

NÁRAY Éva fordítása

A NAGY SZIGNÓ: MILAN KONJOVIĆ

Három zombori nap

DRAŠKO REĐEP

1993. március 5.

Nagy hó. A Szivác feletti mezőkön varjak és fekete kutyák. A dombon. A kljajicevói állomás falain graffitók: valami egészen patetikus, gyorsan időszerrütlenné váló, olcsó rímek Kadijevićről, Titóról, a partizánokról, usztasákról és csetnikekről. A zombori állomás előtti tér üres, s valahogy máris értelmetlen. Nagy csönd: a huszadik század kellős közepén egy ökológiai szempontból kitűnő helyzetbe térünk vissza. Sehol senki. Szemmel láthatóan nemsokára társzekerekre fogunk utazni. Akárcsak Milan gyermekkorában. Dašo lánya, Milan testvérének, Fedornak az unokája, Milan festészetéről írja érettségi dolgozatát. Így marad minden a családban. David, Dašo, Milan unokaöccse Milan után a legidősebb. Mellesleg az egyetlen férfi a családban. Legalábbis az egyetlen Konjović. A galéria szomszédságában hatalmas piac. Nagyon hideg van. Benzint, fát, déligyümölcsöt, mimózát árulnak. Zombor teljes ősi kézműipara bemutatkozik. Gyertyaöntők, mézeskalácsosok, kosarasok ...

Veročka értesít, hogy Milannak emésztési zavarai vannak. Nem hozzá megyünk hát. Magamra maradok a galéria termeiben. Itt a Szállások című kiállítás, a kísérő katalógusban Miroslav Josić-Višnjić szellemes, erősen ihletett előszavával. Nem tudok nem gondolni Veljko Petrović mondatára a Salašarból: A pár csak pár, nem ismer határokat (határtalanul?). Talán éppen innen eredeztethető Konjović filozófiájának egyik alapvető fontosságú, titokzatos pontja is: nincs határ, nincs halál, a horizontok sokasága vesz bennünket körül. A szállások, Eterović hajdani fényképein, szigetekre hasonlítanak, talán a Kornatokra: a síkság hatalmas dagályába veszve, Pannónia végtelen tengerén. Először ízben beszélek Milan képei előtt nélküle, magamban. Mint amikor Jovan Sivački fest, s magában, vékonyan és szaggatottan siránkozik a síkság, a szülőföld felett.

A szállások eltűnnek, de holmiféle szövetségként megmaradnak Konjović vásznai, nincsenek álmok, és nincsenek vesztesek. Az élet megnyilvánulási formái mintha nagyon hirtelen változnának. Ám a famózus életplazma, a megújulás csigavonalban szétáradó, nagy, romboló erejű, mindig éber anyaga a szemünk előtt csiszolódik, mint a pascali imagináció – és az erő – örvénye.

Mégül remélem: soha többé nem fogok a galéria földszintjén lévő padon egyedül ülni. A rég látott kép is, Konjovićtal, mindig más. Sétálok, hívogatjuk egymást Milannal, s a sarok mögött ott ül Milan, türelmesen néz, hallgat, beszél.

Egyszeriben felszíkrazik előttem minden Milannal való találkozásom, vele folytatott beszélgetéseim. Még azokból az időkből, amikor az *Ez a szörnyű új világegyetem* (1985) című könyvemet írtam róla, s amikor ezt megelőzően gyakran és hosszasan beszélgettünk a magnetofon előtt. De hamar elhagytam ezt a tanút, akit már Veljko Petrović, ugyancsak a zombori Templom utcából, sem szívelt. Hogyan tudná ez rögzíteni Milan kezének rebbenését, magabiztos, fáraókra jellemző tartását megörökíteni mindenek után. A halál után is.

Egyszer azt hitte, hogy biztosan már a harmincas években az újvidéki tözs-depalotában megrendezett kiállításán láttam az egyik vásznát. Noha jóval e kiállítás után születtem. Tipikus fáraó: minden barátja, minden szenzációja, ez az egész élet vele együtt létezik, s halálával eltűnik majd, mint a fáraók feleségei, miniszterei. A villanás, amely valóban a Halley-üstökösre hasonlít, addig tart, ameddig ő is akarja. S amíg fest. Azután nem lesz semmi.

A szállások s egyáltalán a tanya- és a pórvilágnak ez a hatalmas, panteisztikus filozófiája óhatatlanul Tolsztojt juttatja eszembe. Így hát Zombor, de még az a régi, csonoplyai szállás, a csatorna, a nyári viharban vergődő búzamező, tehát mindez leginkább a Jaszna Poljana-i apró történetekre emlékeztet. Különben is, Konjović, ez a zombori patrícíus, nagyon emlékeztet Lev Nyikolajevics grófra: a természete, a megszokottól való elfordulása, a szemében megbúvó fény. S a búzamező fénye.

Nem gondolok arra az időre, amikor lehet, ide jövet a zombori címek egyikén sem találom majd Milant. Minden szétmorzsolódik, szétszóródik, elvész. Nincsenek már a nagy lakomák Nácínál, nincs a csatorna, nincs már Jeges, aki vitt bennünket, nincs a fiáker, nincsenek a gabonakeresztek . . . Van Konjović.

1993. június 9.

Tegnap este a zombori Milan Konjović Képtárban, miközben Dejan Medaković az *Érzelem, szenvedély, szellemiség* című kiállítás megnyitóján Konjović lázadásáról, a festészet varázslatáról beszélt, én a szerb szellemiség legjelesebb központjáról, éppen *erről* a Zomborról elmélkedtem. Mellesleg Zombor nemcsak a „nagy hármas” szülővárosa: klasszikus zeneszerzőnké, Petar Konjovićé, Veljko Petrovićé, az elbeszélőié és esszéíróé, s mindenekfelett a szerb hazafias költészet megújítójáé a huszadik század elején, és Milan Konjovićé, aki vendégül látta többek között Isidora Sekulícot és Jovan Dučićot is. Azokban a híres tantermekben és még híresebb iskolákban . . . Zombor ebben a kora nyári verőfényben teljesen zöldbe borult. A hársak illata már itt-ott felsejlik. Minden olyan halk, érzéki, gazdag . . . S szokás szerint Konjović I. Péter király utcai, patrícíusotthonának szalonjában üldögélünk. Nyugodt és valahogy örömteli itt minden. Milan a régi fényképek között matat, egészen váratlan asszociációi vannak. Kedveli a látogatókat. Még akkor is, amikor már szemmel láthatóan fárasztják. Annak az életnek az összeesküvéje, amely a magas, elsőtűtített ablakok mögött éppen csak felsejlik. Talán a túloldalon.

Úgy beszél, mint mindig, mint valamikor, habozás nélkül. A városokról, amelyeket látott, megjegyzett, amelyekben megfordult.

Prága, Budapest, Párizs . . .

Minden olyan zamatos, akár az óbor: történeteinek palettáján az öröm cínóberként fut szét.

Mint a vásznain, amelyek itt, valahol közöttünk, vagy ott, átellenben keletkeztek, s elmesélhetetlenek, megismételhetetlenek.

Sok mindenre emlékezik. De mind többet emlegeti Herceg János, Božo Lovrić, Kosta Strajnić, Isidora Sekulić nevét . . .

*

– Nekem mindent szabad volt, festhettem is, kereskedhettem is, muzsikálhattam is. Azt hiszem, ma is kifogástalan a hallásom. Az én lépéseim soha nem előre átgondoltak. Ez bennem természetből fogva adott. Ilyenek vagyunk mi. Ez látszik ezen a kiállításon is, amelyet a galéria számára Lang Irma rendezett. Szenvedély és érzelem. Az este beszélgettem Dejan Medakovićtyal, itt ült, s azonnal megértettük egymást mindenben. Mint a régi barátok. Az én lázadásom az, amit még az őseim vérében hoztam Pećről, Čarnojevićtyel. Semmi sem véletlen. Mint ahogy te is, főispánom, mondtad nekem, meg mindenkinek: Az élet az én oldalamon áll. Semmit nem tudtam előre látni, még én sem. De mindig az egyedüli lehetséges utat választottam. A legerősebbet, a legvalóságosabbat, ha úgy tetszik, a legbolondabbat.

– Gyakran emlegetik az éveit, a hosszú, gazdag tapasztalattal teli éveket . . .

– Nekem úgy tűnik, 59 éves vagyok, és nem 95. Mindig ezt forgattam, ezt a két számot, ezt a két jelet. Senki nem tud magáról semmit, sem azt, hogy milyen fiatal, sem azt, hogy milyen öreg. Azt hiszem, én csak a magam életét éltem, senki másét.

– Voltak kínos pillanatok, a szürkeség, a csalódás, a totalitarizmus évei.

– De akkor is kihajtottam a magam igazát, a magam irányát, szenvedélyét, érzelmeit. Lázadás nélkül nem tudnék meglenni. Én akkoriban a belgrádi Cvijeta Zuzorić-csarnokban, sok-sok évvel ezelőtt, azzal a kiállítással, amelyet, mivel senki sem akart megnyitni, hát magam nyitottam meg, már sejtettem, előrevetítettem a szocialista realizmus mindent megsemmisítő rendszerének az összeomlását és kimúlását. Akár a kakas, jóval hajnal előtt kukorékoltam.

– Képei a világ szinte valamennyi részén, minden kontinensen megtalálhatók.

– Így van. Jött egyszer egy újságíró Amerikából, aki tudta, hol, melyik városban, mely gyűjteményben vannak képeim. Nem tartozom csak egyetlen városhoz. A kozmosz is kicsi. Hogy a bolygót ne is említsem.

1993. október 22.

Tegnapelőtt, késő este, meghalt Milan. Az utolsó leheletéig, félálomban sem akarta feladni, nem akart megválni az élettől. A jobb kezével időről időre hevesen intgetett, talán azt a képet festette a nem létező vászonra, amelyik-

hez most a legjobban ragaszkodott. Néhány nappal ezelőtt még zárt köröket rajzolt, s aláírta: MK, 93. Milyen pontosan konstataulta Vladónak ezt a történetét Aleksandar Petrović: „Mindenkinek a tudomására akarta hozni maga körül, hogy eltávozik végérvényesen, örökre. S hogy tudja, hogy ez így van.”

Hogy fest Zombor Milan nélkül?

Semmi sem ugyanaz többé. A képek sem Veročka szobájában, a szalonban lévő kultikus virág, s a rajzai sem a galéria földszinti termeiben. Nem tudtam magam rászánni, hogy ebben a jól ismert helyiségben leüljek a padra. Csak úgy, babonából; azon a padon gyakran és boldogan üldögélt ő, s akár a látogató, mint aki először látja, nézegette a saját képeit, megjegyzéseket tett, figyelemztetett. Engem is, a főispánját, ahogy mondta.

Van Žarko Vasiljevićnek egy verse, a *Zomborban meghalt Dafina anyó*, lírájának egyik legjobb darabja: melankolikus, belevaló, sallangmentes:

*Másnap végigvitték koporsóját a Csonoplyai utcán,
a jóságos Dafina anyó, a nénike és gazdasszony,
csendesén feküdt s a fákat számllalta, jobb és baloldalt,
s még egyszer végighordozta tekintetét az utcán és a halottas meneten,
– csodálatos, hogy itt, Zomborban a halott öregasszonyok még nézni is
tudnak,
és látta: kisunokái sírnak, de senki sincs, aki orrukát megtörölje,
s egész a menet végén komolyan lépkednek a tyúkok, férgeket szedegetnek,
és zsémbelődnek . . .*

*Akkor a jóságos Dafina anyó, a nénike és gazdasszony,
behunyta szemét és soha többé látásra nem nyitotta.*

(Csuka Zoltán fordítása)

Ezt mondogatom, miközben a Csonoplyai utcán megyünk végig, a temető felé, az ismert vers két utolsó versszakát, s azt ismételve, hogy Milan háborús és korai halála egészen váratlan. Megszoktuk, rászoktatott bennünket arra, hogy semmiről meg nem feledkezett, s részvétáviratokat küldött sokkal fiatalabb kollégák halála alkalmából. A meg nem valósuló álmok korában ő szabad volt, eruptív, képes arra, hogy annyi elképzelést, vágyat valóra váltson, amennyire egy egész korosztálynak sem adódik alkalma. Olyan festő volt, aki a szerb festők közül a legtöbb képet festette. A magas, napsütötte zombori ég, miközben elbúcsúzunk Milantól, azokra az „előképekre” hasonlít, amelyeket ő bizonyára egészen másként látott, és másként élt át. Soha senkit nem utánozva. Milan egészen drámaian tért el a megszokottól, a legizgalmasabb, forró, megismételhetetlen színgalaxist teremtette, tüzet és érzékiséget adott. Míg a ravatal mellett sírok, azok az oldalra dőlt zombori tornyok hívogatnak, kiemelkednek és versengenek előttünk, akár először, s akár legutóbb. Soha többé nem rajzolja a jegyzetfüzeteimbe azokat a függőlegeseket, azoknak a gyakran kéz nélküli nőknek a sorát, amelyek erős erotikus töltésükkel Tartalja leg-

jobb darabjait idézték. Azét a festőét, akit mint Lubardát és Vidovićot, a leginkább tisztelt és szeretett. Zombor, mindenekelőtt, Konjovićé. Konjović mindig tréfálkozott, ha magáról beszélt. De ha a városáról, akkor soha. Hét évvel ezelőtt, tehát 1986 őszén, Ivo Eterović ugyanebben a temetőben fényképezte le Milant és engem. Méghozzá az az üres sírbolt mellett, amelyet Veljko Petrovićnak szántak, ott, Lazo sírja mellett. De nem itt a Vukićević család, az ősök sírboltjánál, ahová most örökre lebocsátjuk.

Amikor néhány évvel ezelőtt a Halley-üstökös fényes, látomásszerű nyomot hagyott felettünk, Konjovićnak nem kellett Jávára utaznia, ahonnan állítólag a híres csóva a legjobban látható volt. Ő különben egyszer, valamikor a század és saját életének elején már megfigyelte. Akkor a Halley nevét viselő tünteményről Veljko Petrović antologikus verset írt, az *Üstököst*. Kevesen vannak köztünk, akikre kétszer is rászórt a sugarát ez az üstökös. Konjović, ahelyett hogy utánozta volna ezt a kozmikus jelenséget, festészetét gazdagon megtűzdelte üstökösök képeivel. Napból, világmindenségből sohasem volt neki elég. Minden szétválaszthatatlan, többretű, csábító. A szenvedélynek az a tüze, amelyet oly sokan felismerni véltek nála, szerencsére hiánytalanul lángol tovább, egy másik, hosszú élet, gazdag, legendás, mágikus. Konjović nem halt meg.

Csak figyelmeztetett, a négy nagy, 1898-ban született kortárs közül az utolsó; Rastko Petrović, Dušan Matić, Desanka Maksimović után Milan Konjović is arra intett, hogy a legigazságtalanabb halál a beteljesületlenség. André Schwarz-Barrot parafrázálva, talán a század utolsó igaz embere, mágusa, világutazója volt.

NÁRAY Éva fordítása

A LÉLEK NAGY VIHARA . . .

MOLNÁR CS. ATTILA

Ezen esztendő február havában köszönthettük tisztelettel és szívsszeretettel a kilencvenöt éves Milan Konjovićot, a hajlott kora ellenére is örökifjú, jó kedélyű, alkotó Mestert. Vitalitása, életereje, művészi lendülete mindenkor csodálattal töltött el bennünket, hiszen soha ki nem száradó palettáján szinte naponta kikeverte szírványaszíneit és vitte vászonra varázslatos Konjović-féle farbáit és figuráit . . .

Valamikor, még 1985 farkasordító telében ellátogattunk a Mester zombori galériájába fotós kollégámmal. Akkor szentül meg voltam győződve arról, hogy könnyen meg tudom csinálni Vele a riportot, habár már korábban könyvek, tanulmányok százait írták meg volt róla.

– No hiszen, ha teneked sikerül megriportolni az „öreget”, akkor azon nyomban megeszem a kalapomat! – mosolygott rám jóindulattal a jó emlékezetű akkori főszerkesztőm, Mészáros Zakariás.

Tettre kész, életrevaló embernek gondolván magam, föltelefonáltam hát Herceg János bátyámat, a művész igaz barátját, hogy venne pártfogásba a hozzá való látogatásom sikere érdekében.

Belépőként egy-egy liter jóféle szilvóriumot vittünk . . .

A szépséges, tündéri zöld város, Zombor még ködgúnyában fogadott, a központban, szombat lévén, nyüzsgött a piac és környéke, kifeszített madzagokon sáfránysápadt, méregdrága banánfüzerek hervadoztak-kókadoztak, a centrum színeit a szememre boruló, tyúkvakságos hályog fődí el; halványítja-tompítja tekintetemet.

Időközben meg-megkondulnak a toronyórák különös zenével.

Tíz óra van.

Ekkor jó át a sajátos hangulatú téren a Mester, Milan Konjović. Műterme felé tart kicsit fázsosan, kicsit még az éjszakai pihenő után megfáradottan, kicsit talán számos esztendőinek terhe alatt . . .

Hozzálépünk.

– Már várom magukat – nyújt kezét barátsággal, s öt perc múltán máris ott lábatlankodunk műtermének meghitt irodájában. Mellette rokonszenves titkárnője, a háttérben egy nagyméretű, szenvedélyes-haragos vihart ábrázoló olajfestmény gazdag színfoltjaival, előtte az asztalán sokféle prospektus, színes lenyomat, rengeteg levél, képeslap, tarkabarka papírrengeteg.

Egy réges-régi, zentai emléket ébresztgeti a Mester először, az ottani Művésztelep megalakulásának hőskorát, s azt találgatja, hogy vajon Tyúkipiacnak vagy Csirkepiacnak hívják-e az akácfás, kedves, kis teret, melynek közelében annak idején jó ösmerősénél lelt pár napig komótos, éjjeli menedékhelyet.

– Művész úr, ezúttal rövidke, kötetlen beszélgetésre szeretném megkérni . . .
– motyogtam kissé elfogultan, apróka lámpalázzal, már ahogy az ország-világ előtt ismert és elismert művészember jelenlétének delejes ereje bénígtatta nyelvemet . . .

– Lehet kötve is, kötetlenül is, mellé még akár franciául is! – jelenti ki szintiszta magyarsággal és bátorítóan mosolyog hozzá. – De maga most nevezzen csak nyugodtan Milan bácsinak, mert úrnak mindenkor születni kell!

– Ha jól emlékszem, egyik korábbi nyilatkozatában azt mondta a kamerák előtt, hogy az ember a világmindenség része. Hogyan őrizte meg, hogyan tudta megvívni fizikai és szellemi frissességét? Úgy tartják, hogy az ember az esztendők múlásával éppen úgy kopik, fárad, akár a gép.

– Mondják még azt is – helyezkedik mély karosszékében –, mondják úgy is, hogy az ember egész életében tanul, de mégis hülyén hal meg . . . Vajon miért? Azért, mert az öregember elmeszesedik, olykor nincs magánál.

– A másik szólás meg arról példálózik, hogy mindenki annyi esztendő ép-pen, amennyinek érzi magát – szakítom meg, akár tanítómesterét a csintalan nebuló. – Milan bátyám, maga hogyan érzi mindezt a szívében?

– Én bizony fiatalnak! A frissesség megőrzése? Nézze, ezt sohase lehet tudni, inkább azt mondanám, hogy olyannak születik az ember. Azok a bizonyos

gének, ugye. Az én anyám kilencvenöt éves korában halt meg, addig mindvégig egészséges volt. Öreganyám és öregapám egyaránt nyolcvankét esztendőtt éltek. A családban a férfiak haltak meg előbb. Ha viszont valaki dőzsöl, ha valaki erőszakkal tönkreteszi magát, akkor az nem sokáig élhet!

– Magának sikerült a testi-lelki egyensúlyát és egészségét mindeddig megvívnia. Hogyan?

– Sokféle sporttal foglalkoztam; említhetem a futást, a biciklizést, úszást meg a többi.

– Még ma is csinálja?

– Ma már nem, sajnos – sóhajt leheletnyi szomorúsággal a hangjában. – Ma már nem csinálok, de egy évvel ezelőtt még igen! Ha most sportolnék, akkor úgy érzem, nagyon elfáradnék. Nincs már annyi energiám, hogy rendszeresen tornázzak. Nézze, ezen a héten már háromszor is beszéltem az újságírókkal, nem egyszer! Ez is nagyon kifáraszt...

Megéreztem-megérttem a célzást, s megígérem legott, hogy szerényebb mederbe tereljük majd a szónak árját.

– A pályakezdekről dióhéjban, hogy ne az életrajzokat üssem föl, hanem első kézből, az élő szó erejével festhessem le – javaslom a Mesternek, aki most jellegzetes karlendítésekkel imígyen védekezik:

– Én már annyiszor beszéltem erről, tudod, hogy hogy is mondjam, az embernek csakis egyetlen életrajza van... Akkor lenne érdekes, ha kitalálhatnék valami újat!

– Azért mindig akadhatnak újabb részletek is – siet segítségemre a rokon-szenves titkárnő.

– Hogy miért lettem festő? Azt én sem tudnám megmondani! Itt Zomborban már az alsó gimnáziumban egy karácsonyi szünet alkalmával – nem tudom, hogyan is történhetett –, volt ott pemzli, meg színesek, én meg elkezdtem festegetni levelezőlapok után. Elmentem tanáromhoz, és megmutattam neki műveimet. Azt is elmondtam, hogy a jövőben nem akarok levelezőlap után festeni, nem akarok utánozni, hanem engedje meg nekem, hogy a természet után festhessek... Azt hiszem, hogy azt a tanárt Kosiczkyknak hívták. De hogyan is történhetett...?

– Beleszerelmesedhetett a festészetbe még zsenge korában, Milan bátyám – gondolom és mondom ki következtetésképpen.

– Úgy van, egy nap igen szerelmes lettem belé. De voltam én még a nőkbe is szerelmes még korábban! – csippent utánozhatatlan szemvillanással. – Már ötéves koromban a kisleányokba, de nagyon! Egyszerűen vannak olyan dolgok, amelyeket nem lehet egyszerűen megmagyarázni. Már hatodikban tudtam, hogy csak festő válhat belőlem. Időközben muzsikáltam is, zongoráztam.

– Talán még ma is billegteti a billentyűket?

– Ma már nem! A családban van egy híres zeneszerző.

A szülői tájhoz való kötődéséről kérdezem. A megtartó, örök gyökerekről, a csatornaparttól...

– Úgy vélem, hogy mindenki szereti azt a helyet, ahol született – ír egy kört le karjával a Mester a levegőbe, mintha csak éppen Zombor környékét akarná ezzel a mozdulattal jelképesen meghatározni-jelezni.

– Akad olyan, aki elvándorol – kotnyeleskedek tapasztalatból merítvén.

– Akkor is, legtöbbször öt-hat év után, vagy még később vissza-visszatér a szülőföldjére, ha nem, akkor pedig erős vágygal visszaemlékezik ugyanoda . . . A csatornapart bennem feledhetetlen emlékeket ébreszt. Vízében tanultam meg úszni még 1914-ben. Akkor itt fürdőházat építettek, én meg ötesztendő koromtól egészen 1915-ig egy Zomborhoz kilenc kilométerre levő szálláson éltem, onnan jártam le a Ferenc csatornára.

– Talán akkor kezdődött a természethez való szorosabb kötődése is, a táj szeretete, hozzá való vonzalma. Nem?

– Az az érdekes, hogy én még akkor búzát, búzaföldeket, tarlót nemigen festettem. Előbb inkább az erdő volt az ihletőm. Az ember a közvetlen környezetét sokszor nem is veszi észre. Abban a szobában, ahol él, sokszor nem tudja elmondani, hogy fénykép lóg-e a falon vagy festmény. Sokszor szoktam kérdezgetni a férfiakat, hogy tudják-e vajon, hogy milyen színű az asszonyuk szeme. Legtöbbjük nem tudja . . . Annak ellenére, hogy egy életen át él az asszonnyal, mégse tudja a szeme színét! Azt akarom ezzel mondani, hogy ahol és amiben él az ember, azt nem veszi észre. Én mindig a búza között éltem, de mégis elmentem az erdőbe, mert engemet akkor éppen az érdekelt.

– A természetet isteni jelzővel illett jellemezni . . .

– Nemcsak a természetet! – jelenti ki szigorú határozottsággal a Mester. – Én embereket is sokszor festettem!

– Gondolom, élete során megfordult sűrűn-sűrűn a kiskocsmákban is.

– Az már később történt. Akkor, amikor visszajöttem Párizsból. Először 24-ben mentem ki, s ott is maradtam egészen 32-ig. Időközben idehaza eladtam a földjeimet, építettem odakint magamnak műtermet meg házat. Nagyon nagy iskolát jelentett nekem akkor Párizs! Az akkori, ottani életemre, munkámra még emlékeztet most, s különösen fogadtak engem azzal, mivel hogy egész festői tudásomat ott szívтам magamba még egészen fiatalon. Átvettem a francia festészetet, ám amit magammal vittem, az nem más, mint a balkáni gyökér! Párizsban viszont csak azok érvényesülhettek, akik valamit magukkal vittek. Valami újat, valami különlegeset. Akik nem imitálták a franciákat.

– Ezt a különlegességet, ezt az új stílust, új színeket-ízeket-zamatokat az ön képein nyilván észrevehették . . .

– Nagyon megtalálták! A legnagyobb festők közé, a XX. század legnagyobb avantgárd festői közé engem mint utolsót vettek be! Besoroztak közéjük, de nem katonának ám! – nevet föl Milan bácsi, majd visszakérdez:

– Te milyen iskolát végeztél?

Pillanatra megáll az ütő bennem. Engemet ez idáig a családom meg a főszerkesztőm szokott kérdezgetni olykor-olykor meredek, kényes témákról, de most, uram isten, mit hazudjak? Vagy inkább legyek őszinte?

– Az Újvidéki Egyetemen a magyar tanszékre járogattam szorgalommal.

– Akkor hát ismered jól a magyar irodalmat? – támad a Mester kérdésének újabb fullánkjaival.

– Annyira-amennyire – védekezek félszegen.

– Tán a nyelvújításról mondanál valamit . . .

– Hát Kazinczy, meg . . .

– Hát körülbelül – derül zavaromon a Mester. – Azt akarom mondani, hogy annak idején a felső osztályokban egyedüli szerb voltam a magyar tannyelvű zombori gimnáziumban. Annyira tudtam a magyar nyelvet!

– Még most is nagyon szépen, tisztán beszél – dicsérem őszinte szívvel.

– A Herceg János azt mondja, hogy sokkal jobban beszélek magyarul, mint szerbül. Az is lehet, hogy nem beszélek jobban, de mindenesetre gazdagabb talán a szókincsem. Közben és utána nagyon sokat olvastam akkor is, amikor a háborúba mentem, akkor is egész kosár könyvet vittem magammal. A tűzreknél szolgáltam, hátrább tehát, a kommandóban, pár kilométerrel hátrább az első vonaltól. Tehát nagyon sok időm volt olvasni. Velem volt egy Gál nevezetű színésznek a fia, aki azt mondta nekem – nagyon okos ember lévén –, hogy ezt és ezt a könyvet olvassam! Én mind följegyeztem a könyvcímeket; klasszikusokat is, moderneket is, s azután ezeket a műveket megrendeltem sorra.

– Hol, melyik fronton történt mindez? – hegyezem a fületem.

– Először Bukovinában történt, későbbben Tirolban, végül pedig a Piavénál kötöttünk ki. Egyszer az első világháborúban esett meg. A másodikban meg fogságba estem; úgyhogy a fél Európát ingyen átutazgathattam . . . Mondhatom, hogy nagyon jó volt katonáskodni!

– Háborúban is?

– A háborúban muszáj! De akkor az is jó volt. Az ember először is sokat lát-hall-tanul, másodszor meg rászokik a fegyelemre, s utána sokkal egészségesebb. Nekem is sokat használt ilyen szempontból.

– Azért úgy gondolom, hogy forgandó sorsa viharaiban mindig az élet naposabb oldalára állott, ha tehette, nem?

– Világéletemben optimista voltam, még manapság is az vagyok! Amikor a háborúba mentem még tizenhat éves koromban, sohase kerített hatalmába engemet az az idegesség, az a halálfélelem. Az első háborúban is, a másodikban is azt mondtam magamnak, hogy én megmaradok, mert jól tudom, hogy engemet megőv a hivatásom, azaz az elhivatottságom. Akkor is csakis a festészetre gondoltam. Annyi gond-baj mellett sohase gondoltam arra, hogy eleshetek . . . Kint a fronton sohase kerített hatalmába a halálfélelem, de néha idehaza igen, pedig éppen makkegészséges voltam . . .

Tizenegyre jár, a kis tér toronyórái bele-beleongatnak szavainkba, a galéria egyre forgalmasabbá válik, jönnek-mennek az emberek, színes, Konjović-rajzolatú képeslapokat, nagyméretű szitanyomatokat, a párizsi plakát lenyomatát, miegyebet vásárolnak.

Párizsi tárlatáról faggatom a Mestert.

– Élményekben, sikerélményekben bizony nem volt hiány – közli velem meggyőződéssel. – Úgy írták a lapok, az ottani újságok, hogy annyira kvalitá-

sosak az alkotásaim, hogy annyira ott állok a francia művészek mellett, hogy direkt az utolsó nagy vagyok közülük a festészet területén.

A toronyzene újfent beszüremlik, figyelmeztetvén az örök idő cágerének könyörtelen tempójára. Ebben a delejes hangulatban, ebben a már-már bénító kisugárzásban, a Mester varázslatos bűvkörében, emberi-művészi világhír-nevének fénykörében-melegében sütkérezvén még megkérdem:

- Milan bátyám, ugyan mi volt a legkedvesebb nótája?
- Nézze, fiatalabb koromban én is lumpoltam eleget! Jól bírtam az italt nagyon.
- Most már kevésbé?
- Reggel és este esetleg egy-egy decit megiszom, de többet nem lehet. Régen annyira tudtam inni egész éjjel, hogy mindenki az asztal alá került a társaságból, de én akkor is az asztal fölött maradtam . . .
- Bort is iszogatott annak idején?
- Inkább konyakot, mert attól gyorsabban fölvidulhat az ember. Vannak emberek, akik, ha berúgnak, akkor nem tudnak menni. Én mindig tudtam magamat kontrolálni. Éppen olyankor figyelhettem meg környezetemet, az embereket, az arcokat, mozdulatokat, viselkedéseket, miegymást . . . A nótáról faggatsz? – ráncolja homlokát. – Mindig azt húzattam, hogy: Csak egy kislány szeretek a világon . . .
- Talán azt, hogy: Csak egy kislány van a világon – igazítanám ki.
- Igen, igen, ez volt az én nótám, de van másik is!
- Nagyon elfáradt legutóbbi párizsi útján?
- Nem mondhatnám, mivel két órán belül repülőgéppel odaértem. Gyönyörű időben érkeztem éppen. Nálam úgy van, akármikor kiállítok valahol, mindig süt a nap! Meghívtak engem korábban a primitív, azaz naiv festőkhöz Kovačićára, mivel valami díjban részesültek. Mellettük én proletár vagyok. Elincluded hazulról esővel; odaértem a napsütéssel . . . Csak az a baj, sajnos, hogy nem vetek tőlem képet, pedig szinte mindegyikük milliomos . . .
- Ha már az anyagiaknál tartunk, akkor . . .
- Szóval a képeket itt nem lehet eladni. Nem kapom meg az árát. Például Svájcban négy festményemet adtam el, kereken húszezer frankot kaptam értük!
- Miféle élményei-émlékei fűződnek Zentához? – tör ki belőlem a lokálpatrióta.
- Mondhatom őszinte szívvel, hogy Zenta gyönyörű kisváros! Ott kezdtük csinálni a Művésztelepet még 52-ben, akkor még fiatalok voltunk . . . Az Ácsal kezdtük együtt, legutóbb valamikor a 70-es években járhattam ott.
- Eljönne-e ismét?
- Amikor Zentára mentem festeni, akkor befordultam a Művésztelepre, nagyon sok ott a fiatal ember. Azok már más emberek, más generáció.
- Emlékezik-e Sáfrány Imrére?
- Nagy festő volt! Abszolút nagy festő volt. Ő Párizsban is alkotott, és éppen ott festette meg Topolyát. Megfestette ugyan a párizsi Champs-Élysées-t, de aztán Topolyát festette ismét mégis . . .

Egyre szemlélem, méregetem, szemrevételezem a Mester mögötti nagyméretű olajképet. Pár méterről nem olvashatom el a címét, de látom, hogy valamilyen vihar szenvedélyes pemzlivonásokkal és színekkel megalkotva.

– Miféle vihar az, Milan bátyám?

– Nagyon nagy vihar, hallod!

– De mégis, mi a pontos címe?

– Azt az egyet már nem tudnám megmondani . . .

– Nagyon sok képen tör ki a vihar . . . És a lelkében?

– Pontosan ott is azok dúlnak. Én a drámát tapintgatom mindenkor az életben. Ezt örökítem meg. Ami az életben, az a lelkemben, ami a lelkemben, az a képeimen . . .

Hát így, ily szépen, ily szívszorító egyszerűséggel és képes beszéddel szólott volt a Mester, aki most, átalhágván az élet kerítésén, az örök búzamezőkre, az örök vészes viharokkal, füstfelhős kiskocsmákkal telített Túlvilág országába költözött varázslatos palettájával, delejes piktorecsetjével, télfehér vásznaival egyetemben . . .

DOKUMENTUM

KISEBBSÉGI ESEMÉNYTÖRTÉNET

FEKETE LAJOS ÍRÁSAIBÓL

Fekete Lajos az 1920-as évek legelején emigránsként érkezett Jugoszláviába, ahol nem egészen egy évtizeden át tevékenykedett Szenteleky Kornél baráti körének költőjeként, majd Magyarországra tért vissza, ahol az Államtudományi Intézet előadója 1930 és 1947 között. Az 1930-as évek derekán, 1936 és 1938 között a Szekfű Gyula szerkesztette *Magyar Szemle* című nagynevű folyóiratban Magyar kisebbség Jugoszláviában címmel jelentette meg helyzetismertető jegyzeteit, tudósításait, információit. Ilyen módon az akkori kisebbségi élet hétköznapijainak eseményeit örökölte meg írásaiban. A költőt ismerjük, a kisebbségi politikusról nem tudunk. Mészáros Sándor két könyvében (*Položaj Madara u Vojvodini 1918–1929. Novi Sad, 1981 és Madari u Vojvodini 1929–1941. Novi Sad, 1989*) neve nem fordul elő a névmutatókban.

Mi terjedelmesebb válogatásban mutatjuk be közleményeit, elsősorban a művelődési életre, az iskoláztatásra, általában a közéletre vonatkozóakat.

BORI Imre

1935. december

A RÉGI MAGYAR PÁRT ÚJABB GYŰLÉSEI

A Stojadinović-kormány uralma alatt a Jugoszláviát alkotó különféle népek és felekezetek ma sem tudnak és akarnak a „jugoszláv” szó mögött rejlő szerb hegemonia jármába beletörni, s így a jugoszláviai kisebbségek is, s köztük a magyarság a maguk gazdasági és kulturális életlehetőségéért aránytalanul keményebb harcot folytatnak, mint bármely más utódállam nemzeti kisebbsége. A következőkben a délvidéki magyarság erőfeszítéseit vesszük számba, annak politikai, gazdasági és szellemi megnyilatkozásait.

Az 1929. évi önkényuralmi törvény által felosztatott politikai pártok, ha nem is a régi formájukban, de az adott helyzetnek megfelelően csoportosulva részben újraalakultak, azon politikai engedmények alapján, amelyeket Stojadinović adott kormányra lépésének első napjaiban. Ezzel a kedvezményrel élt a magyarság is, amikor közel hétévi mozdulatlanság után a minap Adán, Zentán, Moholon és Magyarkanizsán első, nagy gyűléseit

megtartotta. A gyűlések szónokai a régi magyar párt vezetői, dr. Strelitzky Dénes, dr. Deák Leó, Batta Péter, dr. Király Károly és mások voltak. Időszerűvé tette e gyűlések megtartását az a körülmény is, hogy a közlegő szkupstinai választásokra való tekintettel a különböző többségi pártok és a hivatalos kormánypárt is meghirdette a magyarsággal szemben rendszerint be nem tartott ígéretektől pufogó gyűléseit. A magyarság régi vezérei által összehívott gyűlésekre nagy szükség volt azért is, mert a jugoszláviai magyar kisebbségi élet tapasztalataiból ismeretes, hogy a szavazatokra éhes politikai pártok csak úgy hajlandók a magyar gazdasági és szellemi élet fejlődésére ígéretet tenni, ha a magyarság politikailag elkötelezi magát a többségi párt érdekei mellett. Márpedig a volt magyar párt kanizsai, zentai és adai gyűlésein kifejezte, hogy politikailag is önálló utakon akar járni, illetve boldogulni. Jellemző, hogy a magyarság önállósági törekvéseit miként fogják fel és értelmezik a többségi pártok, illetve azok vezetői. Tudvalevő, hogy a speciális vajdasági érdekek védelmére megalakult a szkupstina vajdasági képviselőinek csoportja. E párt bánsági tagozatának vezére nem tartja célravezetőnek külön magyar vagy német politikai pártok szervezését. A háború előtt a szerbységnek sem voltak külön politikai pártjai (?), hanem a magyar demokrácia felé orientálódott. A jugoszláviai kisebbségek is a leghelyesebben teszik – úgy mond –, ha csatlakoznak ahhoz a politikai párthoz, amely leginkább tudja biztosítani nemzeti létüket, kulturális és egyéb kívánságaik teljesítését. Természetesen arról nem szólt a többségi politikus, hogy a kormány politikáját támogató magyar kisebbséget mekkora csalódások érték az elmúlt tizenöt év alatt, és miként vesztette el kormánytámogató politikája ellenére is iskoláit, gazdasági szervezeteit és egyéb közművelődési intézményeit.

ÖNKORMÁNYZATI KISEBBSÉGI TISZTVISELŐK NYELVVIZSGÁJA

A nemzeti kisebbségekkel szemben értelmezett demokrácia kifejezője kíván lenni az a ténykedés is, hogy a különböző önkormányzati hivatalokban immár tizenöt éve működő és mind ez ideig megfelelt kisebbségi tisztviselőket állami nyelvvizsgáttalra utasították. A vizsgáttalra 375 dináros illetéket kell leróni, és 30 dináros bélyeggel ellátott kérvényt kell beadni. A vizsgára különböző turnusokban behívott bánsági, városi és községi tisztviselők Újvidéken jelentkeztek, ahol a jelentkezők elég sommás hányadát elbuktatták. A további vizsgáknak és buktatásoknak valószínűleg a közeledő választások miatt vetettek véget, nem akarván a magyarság voksaira is számító kormánnyal szemben elkeseredést szítani a kisebbségek soraiban.

A TÜDŐVÉSZ PUSZTÍTÁSAI

A gazdasági bajok mellett a közegészség óriási leromlása a jugoszláviai népek sorában valóságos nemzeti betegséggé tette a tüdővést és a vérbajt. Előbbi az ország északi és északnyugati, utóbbi pedig a déli és délnyugati tartományaiban szedi áldozatait. A dr. Wüschtféle adatgyűjtés alapján ezúttal a tüdővész elterjedtségéről szólnunk, előrebocsátva, hogy ez az egyetlen kórfajta évi 32 ezer emberi életet olt ki a Jugoszláv Királyság területén, az évi általános halandóságnak (263 000 ember) mintegy 13%-át, jóllehet a nyílt tuberkulózisban szenvedők száma állandóan 4–500 ezer között mozog. Ha ezeket az adatokat a magyarság száma miatt bennünket közelebből érdeklő Vajdaságra nézve vesszük figyelembe, előrebocsátva az itt élő nemzetiségek megoszlását az 1930. évi népszámlálás szerint (szerbek-horvátok 36,49%, tótok és rutének 5,81%, németek 22,18%,

magyarok 34,24%), úgy a tízezer főre eső tüdővésztes elhalálozások száma nemzetiségek szerint így oszlik meg az 1919. és 1932. évek között:

	szerbek-horv.	tótok és rutének	magyarok	németek
1919–1923	35	27	28	21
1924–1928	32	28	30	19
1929–1932	31	32	26	19

E kimutadás szerint az 1930. évi vajdasági (Duna bántási) átlag (28) alatt mindössze a magyarok és németek száma mozog, míg a szlávok halálozási száma magasan az átlag fölött van. A tótok és rutének kivételével pedig általános csökkenés mutatkozik az előbbi évek halálozási számához viszonyítva. Enyhe vigasz, hogy ebben a szomorú statisztikában délvidéki magyarjaink nem a legrosszabb helyen állnak, mindenesetre reméljük a további csökkenést.

A BÁNÁTI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET ÚJRAALAKULÁSA

A két évvel ezelőtt betiltott Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület újraalakulása egyik jelentékeny eseménye a vajdasági magyar kultúréletnek. A Becskerekén tartott értekezlet a régi vezetőség: Várady Imre dr., Marton Andor és Juhász Ferenc indítványára az alapszabály módosítását határozta el, és működését újrakezdte. Az egyesület új címet, Jugoszláviai Magyarok Közművelődési Egyesülete elnevezést kapta, és módosított alapszabályzata értelmében ifjúsági munkaosztályt és irodalmi szakosztályt létesített.

AZ ÚJVIDÉKI MAGYAR DALOSKÖR KULTÚRHÁZA ÉS A BELGRÁDI MAGYAR TANÍTÓKÉPZŐ

Az újvidéki polgári magyar daloskör az egész Vajdaságra kiterjedő mozgalmat indított. Otthont kér a dal elnevezéssel kultúrházának felépítésére. A 150 ezer dinárt igénylő építkezés a vajdasági magyarok áldozatkészségéből történik pártolók tagok gyűjtése útján. A most indult mozgalom a kíváncsok összeg felét máris meghozta, és voltak jelentkező tagok, főleg a vagyontalanok soraiból, akik tagrészüket természetbeni munkateljesítéssel rótták le, és csoportokba állva vállalkoztak az építkezés körüli munkákban részt venni. A délvidéki magyarok legszebb teljesítménye e kultúrház felépítése.

A magyarság súlyos anyagi áldozatával fenntartott belgrádi tanítóképző magyar tagozatának első osztályába jelentkezett húsz növendék felvételét nem engedélyezte a közoktatásügyi miniszter. Noha indokolatlanul történt a beíratások megakadályozása, feltehető, hogy az általános tanítói túlermelés lehetett az oka, hogy az első magyar nyelvű osztályt nem engedélyezték, a második működik. Ha a 2500. katedra nélküli tanítóra gondolt a kormány, lehet, hogy szempontjai helytállóak, de nem a magyarság szempontjából, amidőn a Horgos, Zenta és Kanizsa vidéki magyar tanyái iskolák növendékei éppen a magyar tanítói utánpótlás nagy hiányából tömegével élnek minden oktatás nélkül.

NÉPRAJZI MÚZEUM TEMERINBEN ÉS MAGYARKANIZSÁN

A több mint tízezer színmagyar lelket számláló Temerin község katolikus köre által tervezett néprajzi múzeum a legjobb úton halad a teljes megvalósulás felé. Nemcsak a nagy magyar község, hanem annak környéke is a legértékesebb muzeális tárgyakkal és értékekkel igyekszik gazdagítani a múzeum gyűlemlő anyagát. Ezen a példán buzdulva határozta el a vajdasági magyar kultúrélet egyik jeles harcosa, Batta Péter dr., hogy Temerin után Magyarkanizsa is felállítsa a maga néprajzi gyűjtőhelyét olyan értékek számára, amelyek kifejezői a környező vidék magyar nemzeti viseletének, életmódjának, köznapis és vallásos életének egyaránt.

A CSANTAVÉRI MAGYAR KÖZÉPISKOLÁS DIÁKOK

Csantavér magyar többségű község polgárai a szabadkai középiskolákba küldik gyermekeiket. Negyven-ötven gyermek látogatja innen a szabadkai iskolákat, míg most a szabadkai vasútigazgatóság beszüntette azt a vonatjáratot, amelyen délután 3–4 óra között a gyermekek a tíz km-re fekvő Csantavérre haza szoktak utazni. A minden indokolás nélkül beszüntetett vasútvonal olyan helyzetet teremtett, hogy a kisdíákok kénytelenek az este nyolc órakor induló vonatot megvárni vagy a tíz kilométeres útnak a közelgő tél idején nekivágni és gyalog megtenni. Csantavér magyar társadalma, de a község gazdasági érdekeltiségei is a legelszántabb harcra készültek fel a kérdéses vonatjárat visszaállítása érdekében. Jellemző és egyben a vonatbetöltés szándékaira is fényt vet, hogy az iskolai szünidő egész tartama alatt fenntartották a közlekedést ezen a vonalon, és most is csupán a magyar tagozatokat látogató kisebbségi diákok tanulási lehetőségét igyekeznek megakadályozni.

1936. március

MAGYAR TANERŐK ÁTHELYEZÉSE ÉS ELBOCSÁTÁSA

A jugoszláviai magyar kultúra fejlődésében egyre több zavaró momentum végzi a maga romboló munkáját, így elsősorban az a körülmény, hogy a magyar jellegűtől megfosztott elemi és középiskolák tanerőit most már mind gyakrabban helyezik át vagy mentik fel állásaiktól. Az áthelyezéseknél rendszerré vált, hogy a magyar tanerőkben amúgy is hiányos Vajdaságból Dél-Szerbiába, Bosznia-Hercegovinába vagy a szerb Macedóniába száműzik a magyar tanítókat. A Prosvetna glasnik című hivatalos tanügyi közlöny néhány utóbbi száma több ilyen „szolgálati érdekből” szükséges áthelyezést sorol fel. A magyarságot ért ilyen sérelmek közül ezúttal csak egyetlen esetet említünk fel, inkább annak a bizonyítására, hogy milyen áldozatokra képes a Délvidék magyar népe egy-egy iskolájának vagy tanítójának megmentésére. A zentai állami gimnázium magyar tagozatán működő Csincsa Endre tanárt valamilyen denunciacióra Šabacra helyezték át. Az áthelyezés ügyében a zentai magyarság nagygyűlést tartott, amelynek határozata alapján felkérte a város polgármesterét, hogy lépjen közbe a közoktatásügyi minisztériumban a Šabacra áthelyezett Csincsa Endre visszahelyezése érdekében. A zentai magyarság áldozatkészségében odáig ment, hogy amennyiben a polgármester biztosítja a gimnázium

magyar tagozatának fenntartását, illetve Csincsak tanár megmaradhatását, úgy Zenta város magyar lakossága részt vállal a gimnázium szerb tagozatának költségeiben. A magyarságot ért tanerő-áthelyezési sérelmeken kívül a kulturális törekvéseiben is mélyen érintő olyan körülmények is közrejátszanak, amelyek a magyarlakta területek gazdasági fejlődésében jelentkeznek zavarólag.

HELYSÉGEK NEVEINEK ÚJABB ELSZLÁVOSÍTÁSA

A báni közigazgatás a vajdasági városoknak és községeknek a magyar időkre emlékeztető elnevezését végleg eltörölendő, rendeletileg utasította e városok és községek előljáróságát, hogy községeik nevét haladéktalanul változtassák meg. A parancsszámba menő báni kívánságnak egyelőre gazdasági okokat támasztottak ellene, azzal a megokolással, hogy egyes községek és városok, mint Horgos, Zombor, Zenta stb. világhírré vergődött terményeik miatt nem változtathatják meg neveiket. Kétségtelen, hogy a bizonyos községek és városok nevével világmárkává lett cikkek (pl. horgosi paprika, zombori túró stb.) rovására megy, de a vidékek magyarságának gazdasági érdekébe is mélyen belevág a városok nevének megváltoztatásáról szóló új báni rendekezés. A községnevek elszlávosítása ugyanis nyomban az összeomlás után mindenütt megtörtént, érthetetlen tehát, hogy mit akar a kormány ezzel az újabb rendelkezéssel, amely még a szláv lakosság helyeslésével sem találkozott. Még az újvidéki szerb Matica Glas Matica srpske c. folyóiratának decemberi száma is cikket ír a vajdasági városok és falvak nevének újabb nacionalizálása ellen. De Popovics Dáka volt dunai bán maga is kikelt a rendelkezés ellen, és Dan című lapjában azt ajánlja a báni hatóságnak, ne erőltesse ezeket a névváltoztatásokat, mert a vajdasági városok neveit a politikában, a kultúr- és irodalomtörténetekben, lexikonokban, a külföldi és hazai könyvekben is évszázados neveiken említik. Egyébként felsorolunk itt egypár megváltozott nevű várost, mint Magyarkanizsa: Pavlovgrad, Nagybecskerek: Petrovgrad, Nagyikinda: Putnikovo, Horgos: Crnogorsi, Zenta: Karadordevo stb. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy némely község nevét ezúttal ötödször változtatják meg, és ahány térkép, annyi néven szerepel a helység.

ZOMBOR, A MÚLTJÁT SIRATÓ VÁROS

Zombor, „a múltját sirató város” sem kerülhette el a báni hatóság figyelmét, amikor parancsszó mellett új helységneveket osztogattak. A város első nagy sérelme még 1929-ből való, amikor a megyei rendszer megszüntetésével a bánáság székhelyéül Újvidéket szemelték ki, és Zombor a közigazgatás mellékvágányára jutott. De ez a sérelem csak betetőződött most, hogy nevének Brankovicsevóra való megváltoztatását tanácsolták. Dr. Simonovics Radivoj, a város szülötte, a Vojvodanin című lapban hosszabb cikkben közölte a városi tanács határozata alapján (e határozatért különben a polgármestert és az egész tanácsot menesztették), hogy nevét a város nem változtatja meg. A cikk során még a továbbiakat is elmondotta: A magyar időkben Zombornak már 120 évvel ezelőtt tanítóképzője volt, amely a tizenhárom próbás szerbeket és jó tanítókat nevelte nemcsak a Vajdaság, hanem az egész szerbségnek. A zomboriak egykor gazdagok voltak, bátrak, büszkék és szabadok, ma pedig nyomorultak, szegények és megaláztatottak. Régen a hadiszolgálatok fejében igen sok birtokot kapott a város, amelyeket azóta elvitt az agrárreform. Zombor mint szab. kir. város fel volt mentve a földesúri adók és terhek alól, ma pedig a zomboriak és a vajdaságiak kétszer akkora adó alatt nyögnek, mint a horvátok, háromszor akkora alatt, mint a szlovének és a szerbek. Zombor egy elszegényedett falu

– folytatja a cikk. Lakói szerb dalok és zeneszó mellett mentek egykor az ellenzéki szerb képviselők megválasztására, ma pedig csak azt választhatják meg, akit a kormány akar, de erre a választásra megalázva, csak suttogva és szomorúan mennek, mint a temetésre. A magyar időkben igen sok esetben voltak szerb férfiak fő- és alispánok, magas rangú tisztviselők, ma pedig elvitték Zomborból a megyeszékhelyt, a felsőbbbíróságot, sőt még a megyei takarékpénztárat is, noha hatalmas épülete volt Zomborban; ahova pedig elvitték, ott most építik meg 30 millió dinárért. Ami pedig a báni állások betöltését illeti, még csak egyszer fordult elő, hogy nem szerbiait neveztek ki e méltóságba. Ezért nem lehetnek a zomboriak brankovicsevóiak – fejeződik be a cikk.

A SZABADKAI MAGYAR NÉPKÖR INGÓSÁGAINAK ELÁRVEREZÉSE ADÓTARTOZÁS CÍMÉN

Egyes világosan látó szerb közéleti férfiak panasza után annál indokoltabb szóvá tenni a nagyon is mostohagyerek-számba menő magyar kisebbség panaszát. Ezek során pedig legelőször is a szabadkai Magyar Népkör helyzetét. A báni rendeletre évek óta bezárt és működésében tétlenségre ítélt Népkört a hatóság elfelejtette törölni az adóalanyok sorából; így adóját szorgalmasan kivetették, és miután azt jövedelem híján kifizetni képtelen volt, összes ingóságát (hangversenyzongoráját, asztalokat, székeket stb.) elárverezték. A szabadkai Magyar Népkör példája szomorúan tükrözi a jugoszláviai magyar kultúrélet sorsát, és azt a körülményt, hogy mekkora harcot kell megvívnia egyes intézményeknek csak azért, mert az intézmény, az egyesület vagy kör „magyar”. A szabadkai Magyar Népkör címében foglalt pusztá szó elegendő volt ahhoz, hogy más eszközökkel és más mértékkel bírálják el működését és mondjanak felette ítéletet – halálos ítéletet, amellyel előbb tevékenységét bénították meg, majd anyagi eszközeiből forgatták ki. A magyar kéz termelte termények s más anyagi javak megadóztatása mellett azonban a magyar szellemi javak, a magyar dal és a magyar kultúrelőadásokból eredő fillérek persze hiányoznak a nagy Adószedőnek. Be kell tehát hajtani az élő és halott magyar egyesületektől egyaránt, mert pénzre van szükség, hogy a másik oldalon kultúregyesületeknek nyilvánított csetnik Narodna Odbrana és a Sokol-egyesületek támogatását sommásan elláthassák, amint erről az alábbiakban beszámolunk. Ezek a „kultúregyesületek” különben rengeteg pénzébe kerülnek a vajdasági magyarságnak és más nemzetiségeknek, jóllehet rendeltetésük közismerten a nemzetiségek elnyomását szolgálja. A saját elnyomását tehát a saját pénzén köteles megvenni a megszállt Délvidék kisebbségi népe.

KULTURÁLIS EGYESÜLETEK SEGÉLYEZÉSE

Az újvidéki báni hivatal és a város képviselő-testülete közösen szabták meg a kulturális és jótékonyágegyesületek között szétosztandó több mint egymillió dináros 1936. évi segélyt. Eszerint a Vajdaság magyar, német és szláv lakóinak pénzéből a Srpska Matica 18 ezer dinárt, a Bajić-féle szerb zeneiskola 12 ezer dinárt, a Szerb Nemzeti Színház 22 ezer, a Kultúregyesületek Szövetsége 24 ezer, a belgrádi egyetemi hallgatók menzája 6 ezer, a Csetnik-Szövetség helyi csoportja 2500 dinárt, a Narodna Odbrana 3 ezer dinárt, a Dobrovoljac egyesület 2 ezer, a Karadörde ifjúsági szervezet 2500 dinárt, a Sokol-szövetség újvidéki csoportja 8 ezer dinárt stb. stb. kapott. A kisebbségi kultúregyesületek közül a Polgári Magyar Daloskör és a német Frohsinn dalegylet egyenként 1200–1200 dináros köztámogatásban részesült. A kultúregyesületek közé sorolt különböző szerb erőszakegyesületek (inkább bandák) ilyen mérvű támogatása mellett a magyar és német

kulturális egyesületeknek juttatott segélyezések önmagukért szólnak és fényt vetnek arra, hogy a kultúr- és terroralakulatok között miként tesz különbséget az adakozó báni és városi hatóság.

AZ ÚJVIDÉKI MAGYAR POLGÁRI DALOSKÖR KULTÚRHÁZÁNAK FELAVATÁSA ÉS AZ ELSŐ MAGYAR PARASZTDALÁRDA

Beszámoltunk már a jugoszláviai magyar kisebbségről frott előbbi cikkünkben arról a mozgalomról, amely Otthont kér a dal címmel az újvidéki Magyar Polgári Daloskör kultúrházának felépítésére indult meg. A délvidéki magyarság áldozatkészségéből ez a mozgalom most teljes sikerrel véget ért, és a Daloskör a Délvidék magyar szellemisége képviselőinek jelenlétében székházát felavatta. Az ország minden részéből érkezett küldöttségek és képviseletek más magyar testvéregyesületek biztatását hozták, és áldását kérték arra az egyesületre, amely annyi dicsőséggel hirdette s van hivatva a jövőben is hirdetni az idegenbe szakadt földön a magyar dal diadalát. Ezzel egyidejűen számolunk be az első jugoszláviai magyar parasztdalárda megalakulásáról is, amelyet Horgoson a helyi róm. kat. egyház káplánja alakított. A dalárda tagjait kizárólag a földműves fiatalság soraiból válogatták össze, s a horgosi magyar parasztdalárda mint ilyen az első és egyetlen Jugoszláviában.

HERTELENDYFALVA, A JUGOSZLÁVIAI KALOTASZEG

Mint különösen figyelemre méltó vállalkozást kell megemlíteni a bánáti és bácskai gazdasági egyesületek, valamint a Munka című gazdasági szemle közös rendezésében létesült gazdasági tanfolyamokat a Délvidék különböző községeiben, amelyek a magyar mezőgazdák továbbképzését szolgálják. Itt adunk számot a bánáti Hertelendyfalván ugyancsak a Munka szerkesztősége kezdeményezésére létesült háziipari tanfolyamról, amelyen a vidék magyar asszonyainak és leányainak bevonásával a szebbnél szebb házi szöttek és egyéb kézimunkák készültek el olyan mértékben, hogy ezek értékesítése immár gazdaságos vállalkozásnak bizonyul, és Hertelendyfalva a jugoszláviai Kalotaszeg hírében kezd ismeretessé válni. A száz lelkes magyar asszonnyal megnyitott tanfolyam anyagi támogatását Marton Andor, a Bánáti Közgazdasági Bank igazgatója biztosította. Mozgalom indult a jugoszláviai magyar mezőgazdasági szakiskola megteremtése érdekében is.

A BELGRÁDI ÉS ZÁGRÁBI EGYETEMI IFJÚSÁGI EGYESÜLETEK MUNKÁJA

Az egyetemi ifjúság egyesületeinek munkája során örömmel számolhatunk be a belgrádi magyar egyetemi hallgatók Bolyai Farkas-egyesületének most megtartott évi rendes közgyűléséről, amelyen a tisztikar megválasztása mellett az egyesület végzett munkájáról is szó esett. Az egyesület elnöke Csapó Sándor orvostanhallgató lett, aki jelentésében elmondotta, hogy a Bolyai Farkas-egyesület a zágrábi egyetemi hallgatók egyesületével közös felhívásban szólította fel az újonnan iratkozó egyetemi diákokat az egyesületek irodalmi, helyesírási és egyéb szaktanfolyamaira való jelentkezésre. A két egyesület olcsó menzalehetőséget teremtett, és más szociális alkalmakat nyitott meg a szegényebb sorsú diáktársak részére. Aztán beszámolt az egyesület adminisztratív működéséről, és tüzete-

sen fejtegette a jugoszláviai magyar ifjúság célkitűzéseit: „Az egyesületben tartott kulturális és szakelőadások jelentékenyen előmozdították úgy az egyesület értékszínvonalának emelkedését, mint a magyar öntudat fejlődését.” A zágrábi magyar egyetemi hallgatók egyesületének a horvát diákegyesületekkel fennálló baráti kapcsolatairól szóló fejtegetései után a kisebbségi magyar ifjúságnak a zágrábi egyetemi tanács és a horvát diáksággal szemben érzett háláját juttatta kifejezésre, amiért a magyar ifjúság helyzetét megértve, a legmértányosabb készséggel lehetővé tették az egyesület működését és fejlődését. Aztán Dudás Tibor az egyesület menzájának működését vázolta, megemlítvén, hogy a menza nem kereskedelmi alapokon, hanem tisztán szociális elgondoláson nyugvó szerve az egyesületnek. A menzaintézmény igen sok hálaival tartozik dr. Vilt Vilmosnak és dr. Koráni Elemérnek, akik állandó erkölcsi támogatás mellett jelentékeny anyagi segítséget is nyújtottak a menzának. Az idei évben a menza működése sokkal kedvezőbb körülmények között indult meg, s annak anyagi jövője biztosítva van.

VITA

ALKALMI JEGYZET

*Vita Bori Imre A jugoszláviai magyar irodalom rövid története
című kötetéről*

HUSZÁR ZOLTÁN

Egy első generációs értelmiségi számára elengedhetetlen fontosságú a tájékozódási lehetőség, annak a lehetősége, hogy felismerje az ok-okozati összefüggést, mely gyakran a tények mögé rejtőzik. Adódhat azonban olyan rendkívüli helyzet, amikor elegendő csupán számon tartani a jelenségeket, mert sürget az idő. A mostani helyzet, úgy látszik, ilyen. Nevén kell csak nevezni a gyereket, és máris helyére kerülnek a dolgok. Ez valójában nyers megfogalmazást igényel, amitől a legtöbb jóhiszemű ember ódzkodik. Miben áll ez az új helyzet? Ezt mindenki érzi, látja, tapasztalja, még az is, aki nem vesz újságot, folyóiratot a kezébe, nem hallgat rádiót, nem nézi a tévét. A politikai, gazdaságpolitikai hátteret mellőzve – a szellemi életben beállt nagyarányú változás az, ami leginkább aggasztó. Újságok meg nem jelenése, a folyóiratok, könyvkiadás, színházak körüli bonyodalmak, iskoláztatás stb. Minden jel arra mutat, hogy egy viszonylagos felívelő szakasz után hanyatlás következik be, és ott találjuk magunkat, ahol a húszas-harmincas évek kisebbségi értelmisége volt, hacsak nem még annál is rosszabb helyzetben. A megtett utat tehát felül kell vizsgálni, hogy egyáltalán lépni lehessen. Ezt a feladatot Bori Imre könyve maradéktalanul elvégezte. Értékes kordokumentum, mely feleletet ad – olykor a sorok között – számos nyugtalanító kérdésre. Kétszeresen is az. Először, mert azt dokumentálja, hogy egy adott történelmi korszakban mi volt a lehetséges értékrend, másodsor pedig azt, hogy milyen értékelést, csoportosítást igényelt a hetvenes, nyolcvanas évek korszaklata – visszamenőleges hatállyal, öngazolásul. Ezt nyilvánvalóan nem lehetett elvégezni aránytévesztés, arányeltolódás nélkül. Az előbbi állítást látszik alátámasztani a szerzőnek az a kedvelt módszere, hogy amikor ellentmondásos, érzékeny ponthoz érkezik, előszeretettel él az idézetek halmozásával, valamint az a tény, hogy elhallgatásainak súlya van. Ha mindezt számba vesszük, ez nem kevesebbet jelent, mint hogy az egész több mint hetvenesztendős jugoszláviai magyar irodalmat és szellemi életet a hatvanas években felépítő és vezető szerephez jutó irányzat szempontjainak rendeli alá. Ebből a szempontból tekint előre és hátra. Ennyit a bevezetéstől.

Bori irodalomtörténete olvastán először is az a kérdés merülhet fel, hogy miért e cím, jóllehet a mű kétségtelenül irodalomtörténet-írás jellegű, mely egy létező irodalom, nevezetesen a jugoszláviai magyar irodalom fejlődését vizsgálja behatóan. Ugyanis ilyen formátumú művet általában valamely nemzet, nép, világgrész vagy az egész világ irodalmáról szokás készíteni, az itteni magyar kisebbség viszont, melynek irodalmáról itt szó van, nem tartozik egyik kategóriába sem. Vagy inkább az történt, hogy egy kisebbségnek

nemzeti kategóriát előlegezünk, azaz bizonyos autonómiát – rosszabbik esetben a tényleges helyzete ellenére olyan állapotot feltételezünk, amilyen valójában sohasem volt. Ennél is rosszabb színben mutatkozik a dolog, ha a címadásra és a történet összeállítására nem belső, hanem külső késztetés adta az indítékot, vagy csak annak a hiedelme: a tényleges hatalom elvárásaihoz való igazodás, annak a bizonyítása, hogy lám, a mi kisebbségünk eredeti, gazdag és értékes irodalmat teremthetett magának, tehát . . . és most az ebből eredő politikai következtetést hagyjuk a vonalas publicisztikára. Mindamellet ezek a fenntartások elenyészőek, ha a nagy gonddal megírt irodalomtörténet igazi értékekre tudja felhívni a figyelmet. Akkor valóban elősegíti, hogy a magyar kisebbség *kisebbségi magyarsággá* egyenesedjen, nemzeti öntudata megerősödjön, és leendő intézményei ne leányvállalati jelleget öltsenek.

A vita jogosultságáról, a vélemények ütközésének fontosságáról Illyés Gyula így vélekedik: „A gyümölcsfák akkor porzódnak be, ha szél van. Isten ments, hogy az irodalmi életben szélcsend legyen.” Értelemszerűen a szélnek akkor nagyobb a beporzó ereje, ha változik a széljárás. Az átértékelés a változás következménye, úgymond velejárója. Egyetérttek Gubás Jenő véleményével, hogy átértékelésre van szükség. Átértékelésre mindig szükség van, mert ugyanaz a mű újabb vizsgálódás során más megközelítésben, más szempontból szemlélve, más megbízható „értékrend” alkalmazásával, más színben mutatkozik meg. Különösképpen nagyobb történelmi változás után van erre szükség. És ha erre a feladatra nincs vállalkozó, az átértékelődés magától végbemegy.

Az aránytalanságra, hangsúlyeltolódásra pedig – az említettekben kívül – persze találni egyéb példát is. Ezzel mindjárt az *Előtörténet* szolgál, ha elgondolkozunk azoknak az íróknak a jelentőségéről, akik hozzánk legközelebb állnak, mint például Papp Dániel és Kosztolányi Dezső. Míg az utóbbi neve európai szintű frót jelez, az előbbi íróról alig tud valamit a magyar olvasóközönség, nyilván nem ok nélkül. Az irodalomtörténet mégis őt helyezi előtérbe. Alig érthető, hogy miért. Vagy itt egy másik írópár: Szirmai Károly meg Szenteleky Kornél. A nagyobb író kétségtelenül Szirmai, de hogy az irodalomszervezés fontossága se maradjon el, Szenteleky kapja a nagyobb fényt, bár meg kell hagyni, Bori könyvének legszebb értékelése éppen Szirmairól íródott.

A jugoszláviai magyar irodalom főiránya, fejlődésvonala Szenteleky Kornéltól Sinkó Ervinig töretlen. Semmi sem indokolja ennek az irodalomnak két részre osztását: sem a háborús intermezzo, sem a háború után beállt társadalmi-politikai változás, mert az országnak, ahol ez az irodalom keletkezett, történelmi-nemzetközi státusa mindvégig változatlan maradt. Ezzel a felosztással némely írók indokolatlanul és mesterkéltén két különálló fejezetben is helyet kaptak (Gál, Herceg, Laták stb.), nem kis zavart okozva.

Nem véletlen, de telitalálat Koncz István első verseskötetének címe: *Átértékelés*, mellyel szarván fogta a levegőben lógó témát, ugyanis a jugoszláviai magyar irodalom rövid hetvenesztendős életében legalább három átértékelést megélt már, melynek mindegyike – szinte törvényszerűen – polarizációhoz vezetett, azaz egy irányzat kizárólagosságára való törekvéshez. Eközben nemcsak beilleszkedési tendenciák figyelhetők meg, például téma és stílusváltás, hanem az is, hogy akik erre nem voltak hajlandók vagy képtelenek, valamiképp perifériára szorultak, elnémították őket esetenként arra kényszerülve, hogy szellemi hazát és szívet cseréljenek. Az első átértékelést még Szentelekyék végezték el, csendesen vitatkozó, aránylag toleráns módon, de amelynek mégis lett polarizációs következménye. Ez pedig a helyi színek elmélete körül alakult ki, melyhez szervesen hozzátartozott egy új fogalom: a jugoszláviai magyar irodalom fogalma. Aki itt maradt, el kellett fogadnia.

A második átértékelés a negyvenes évek második felében, szinte a *Híd* újraindításával egy időben ment végbe. Nem véletlenül, ez a folyóirat helyzetéből adódóan adminisztrá-

tív (szerkesztői) intézkedésekkel – közléssel vagy nem közléssel „forradalmi úton” elintézte az átértékelést, hogy aztán utólag szerkesztőségi cikkben megmagyarázza az író-társadalomnak az új polarizáció lényegét, feltételeit. Ez volt az ún. szocialista-realista irányzat, mely nemcsak helyi színekhez, a politikai-társadalmi valósághoz való igazodást követelt meg, hanem az internacionalista szemlélet érvényre juttatását is, azaz a népek testvériségének, összetartozásának eszméjét is mint morális kategóriát. Maguk a meghirdetői és lelkes hívei kérdőjelezték meg létjogosultságát már az ötvenes évek elején, amikor a délszláv irodalomban új szelek kezdtek fújdogni nyugati hatásra. Az ehhez való igazodás mindenki számára nem ment könnyen.

Gál László egy-két közbeszólása, Lőrinc Péter, de főként a tragikus sorsú B. Szabó György tanulmányai egyengették az utat az újabb átértékeléshez, mely a hatvanas évek elején vette kezdetét egy főleg egyetemistákból álló, igen tehetséges és szorgalmas, de érettségükből adódóan könnyen manipulálható irodára – a Symposium-nemzedék színre lépésével. Velük olyan irányzat kerekedett felül, mely kizárólag esztétikai értékekre esküdött, és távol állt Szentelekyéknek a helyi színekről vallott nézetétől. Nem annyira a magyar avantgárd, inkább a nyugat-európai modern irodalom, melyről egy közvetítő nyelv segítségével szerezték ismereteiket, lett az eszményük. Útjukban állt minden, ami nem az új irányzathoz tartozónak látszott. Úgy vélték, védőszánc és erős bástyák nehezítik meg számukra vagy teszik lehetetlenné, hogy bevehessék az irodalom fellegvárát, melynek védelmét elsősorban az ún. népies (vidékes) irodalom képviselői végzik. Ádáz esztétikai csatározás vette kezdetét, s „szembeszálltak a vidékiesség még sok helyütt uralkodó szemléletével . . .” idézi Bori az *Új Symposium* – e nemzedék folyóirata – szerkesztőjét. Az eredmény ismeretes. Tolnai Ottó erről így vall, cinikusan és rezignáltan:

*Kétfelől fúrtuk a levegőt
s mint Szindbád a csontból a velőt
kiűtöttük a nemlétezőt*

Nem kétséges, honnan kapták az indítást. Szegény symposionisták, szegény Fehér Ferenc – aki a legtöbb ütést kapta, és szegény népi(es)ség!

1959-ben az Újvidéki Egyetem újonnan létesült Magyar Tanszékének vezetőjévé Sinkó Ervint választották meg. Róla az irodalomtörténetben azt olvashatjuk, hogy a jugoszláviai magyar irodalomnak Szentelky mellett a legnagyobb egyénisége, és hogy miért, azt Bori több mint négy oldalon taglalja. Szó van ebben Sinkó életéről, költészetéről, a prózaíróról, a tanulmányíróról. De az emberről nem sok, mert Sinkót idézve: „Ha művészről, művészetéről vagy röviden a poézisről beszélek, mindig magáról az emberről és az emberiről, az életéről van szó.” Mégis ejtsünk szót közvetlenebb módon az emberről. Őt egyik fiatal és lelkes tanítványa ilyennek látta visszaemlékezésében (Gerold László: *Rólunk is vallanak*): „Emberi magatartása, intellektuális izzása, fiatalos érdeklődése példamutató lehetett mindenki számára, aki az egyetem falai közé került.” Majd ugyan közvetlenebbül folytatja: „Miért kell elhallgatni továbbá, hogy irodalmunk megújítói, az immár negyedik évtizedébe lépett nemzedék (1970-ben vagyunk – H. Z.) tagjai épp az egyetemről kerültek ki, s onnan vitték magukkal ember-, tudomány- és irodalmi eszményüket, ott szerezték az alapismeretüket értelmiségi magatartásukhoz, tanultak meg (Sinkótól! – H. Z.) gondolkodni irodalomról, emberségről, forradalmiságról, önmagukról, a világról? Felesleges talán bizonyítani.” Hát felesleges is, hogy az emberség és a forradalmiság nehezen összeférhető fogalmak. Vagy a könyv egy másik fejezetében a legközvetlenebb módon magát Sinkót beszélgetve: „Engedtessek meg nekem egy kellemetlenkedő vallomás: néha kételkedem benne, hogy a vajdasági magyarság kulturális élete,

vagy az, amit úgy neveznek, valóban kulturális és valóban élő-e. Pontosabban: olykor úgy rémlik nekem, hogy van a Vajdaságban egy maréknyi fiatal, öregebb meg öreg ember, kiknek szívügye a kezdeményező szép szó és a bátor gondolat – afféle barlanglakók, de körülöttük dermesztően visszhangtalan részvétlenség, maga a tunya közöny terpeszkedik süketen a szép szóra, a bátor gondolatra.”

Haj, haj, mennyire összerosódik ez az „expresszionista” kép Szentelekyével: „Kicsinyes, verébfejű emberek. Önzés és settenkedő rosszindulat. Lomha, szürke napok . . . nagy akarásaid lélegezni sem tudnak a fullasztó porban . . .” Tömény provincia. Mit lehet itt tenni? Legokosabb elmenekülni a mediterrán szigetvilágba vagy . . . És most idézzünk egy másik véleményt Sinkóról, Illyés Gyulától: „Én abban az időben (1947 – H. Z.) barátilag, de igen élesen összekülönböztem Sinkó Ervinnel, akiről tudjuk, hogy volt marxista, kommunista, krisztianista – ezt nem lenézésből mondom, ezek gradációk lehetnek egy fejlődéshez –, ahogy aztán ismét marxista lett. Ő akkor Újvidéken, Jugoszláviában a magyar nacionalizmus ellen beszélt, olyan értelemben, hogy az ottani magyar kisebbség nacionalizmusát bélyegezte meg, mint a fejlődés akadályozóját. Az én véleményem az volt, hogy lehet nacionalizmusról beszélni, de mindig a többségnek a nacionalizmusát kell először elítélni, hiszen az gazdálkodik ezzel a fogalommal . . .” Majd ezt: „Ő Jászira hivatkozott, hogy Őneki volt a tétele már 1919 után, hogy asszimilálódni kell a magyar kisebbségnek mindenütt, együttműködni az új uralmi rendszerrel, beépülni és azt elfogadni.” Ezek után önkéntelenül felmerül a kérdés: Sinkót valójában úgy hívják-e el Zágrárból, vagy küldik vagy mind a két eset fennállhat. Így lesz belőle hivatásos és küldetéses ember, aki missziót teljesít egy istentelen, primitív terepen.

Illyés később megtudja magától Jászitól egy párizsi találkozásuk alkalmával, hogy Jászi szerint – „Sinkónak ebben nincs igaza (mármint az asszimilálódás kérdésében – H. Z.), ő Bécsben még ’19-ben, ’21-ben valóban az együttműködés mellett volt, de már akkor olyan értelemben, hogy a magyar kisebbség mindenütt a kisebbségek kulturális, nyelvi autonómiáját kapja.” Lám, ilyen szép embereszményt vihetek magukkal a tanítványok az egyetemről, melyhez hozzátartozik az igazmondás és ferdítés mesteri összerosása! Ha ehhez hozzávesszük, hogy Illyés Gyula a harmincas, negyvenes években a magyar népi mozgalom egyik vezető írója volt, akinek műveit Fehér Ferencék is rendszeresen olvasták, akkor tisztábbá válik a kép. Érthető lesz többek közt az új nemzedék viszolygása mindentől, ami népi (eredetű).

Sinkó Ervin műveiből egyik rajongó tanítványa (Bosnyák István) első publicisztikai írásaiban lépten-nyomon idéz, így véli gondolatait, hangulatát stb. a legpontosabban kifejezni. Ugyanő megkapó őszinteséggel arról is vall, hogy mennyire összetartó, egységes volt a Symposion-nemzedék: „engem a magam Arany Jánosaihoz és Szász Károlyaihoz nem egy tűnődő, réveteg nosztalgia köt csupán, hanem a bénító felismerés: önélküle, önélkülük még a leggyötrőbbben időszerű »témákról« sem futja többre félmondatos feljegyzéseknél” (Bosnyák István: *Laskói esték*, 1968). Vagy itt ez a másik jellemző részlet ugyanebből a könyvből: „épp az ötlük a szemedbe, aminek legalább most nem kellene fokozni az egyébként is meglevő allergiát: »népi« tányér a tanterem falán, »népi« törülköző a zongorán, tirkitarka kopjafa a virágcserepben, a tanárban egy 1940. évi Pécselt kiadott néprajzi gyűjtemény . . . az utcán, a falu központjában egy »mélymagyar Beöthy Zsolt« volgai lovasát asszociáló szoborszörny, talapzatán felirat az amúgy is idétlen, ijesztő szimbolika megfogalmazásával: **ŐSÖK JUSSÁN!**”

Hát igen, a provincializmus, ez lesz a vesszőparipa, melyen majd olyan jó lesz hosszú ideig nem volgai lovasként ügetni, portyázgatni a metropolis betű- és betonrengetegében.

Idekívánczik a fiatal Németh László egy-két gondolata a népiességről és a népiségről (1928): „a magyar költészet sohasem lehet más, mint népi . . . a legnagyobb képviselői-

ben mindig népi volt . . . A népiesség ellen jogosan hadakoztak, akik nevetségessé tették . . . mert valóban utánzás, Petőfi költészetének utánzóit nevezhetjük népieseknek”. A kettőt összetéveszteni nem célszerű. Ide illik egy másik Németh László-i gondolat is: „Nem élt nagy magyar író, aki tanítványa ne lett volna a népnek, melynek tanítója lett. Csak az epigonok irodalma volt népieskedő, de aki itt mint író számított, művészete gyökereiben mindig népi volt.” A példát erre maga Németh László adta meg nemcsak Vásárhelyen, hanem szinte minden művében.

Bori irodalomtörténete a népiességgel elég mostohán bánik, okkal, mert az gyakran a provincializmus melegágya. De az már egy kissé furcsa, hogy ugyanazt teszi a népi irodalommal is; vagy nem vesz róla tudomást, vagy azt is a népiesség idejétmúlt kategóriájába sorolja. Pedig Bori Imréék bizonyára jól tudják, hogy a kettő nem ugyanaz. Az *Esztétikai kislekikon* (1972) erről többek között így ír: „Noha a szakirodalomban a népiesség fogalma gyakran összemosódik a népiség fogalmával s nem ok nélkül, mert a kettő gyakran összeforrottan jelentkezik a művészeti gyakorlatban is, helyesnek mutatkozik megkülönböztetésük azon az alapon, hogy az előbbi formai-tematikai, az utóbbi pedig tartalmi . . . sajátosságot jelent . . . a magyar »népi írók« mozgalmát is inkább a tartalmi népiség, mint a formai népiesség jellemezte.”

Tiszta forrás mifelénk ma már alig található (népköltészet), de artézi kút igen (népi irodalom), melynek aránylag tiszta vize onnan buzog, ahonnan egykor a forrás, s ha a vezetékes víz olykor szennyezett (népies irodalom), ezért ne az artézi kutat hibáztassuk, kárhoztassuk. Azok az írók, akik a húszas, harmincas években a vidéki parasztságról írtak Göre Gábor-os történeteket, népiesek voltak, de már az ötvenes évek írói, költői, akik őszintén népben gondolkodva alkották meg sikerültebb vagy kevésbé sikerült műveiket, népiek voltak. Háttérbe szorításuk, elkedvetlenítésük nem tekinthető szerencsés vállalkozásnak. Ők nem voltak kerékkötői a haladásnak, megszólaltatták a vidék hangját, de ez nem jelentett vidékiességet, sem „tőparti perspektívát”. Szerencsés népek és irodalom esetében a vidék hozzátartozik a metropoliszhoz, a metropolis pedig a vidékhez, illetve vidéken is kialakulhatnak jelentős szellemi műhelyek.

Aztán rájárt a rúd az úgynevezett munkásmozgalmi indíttatású irodalomra is: talajvesztetté vált azzal, hogy mindenkit a dolgozó nép tagjává nyilvánítottak. A szintéren a hatvanas évek derekán már csak egy irányzat maradt. Erről ismét csak álljon itt egy Németh László-i gondolat: „nektek is jó példával szolgálhat, hogy kivételes kritikái páholjotokból mint lehet vitatott alakokba öltözött hazai problémákkal foglalkozni”.

Még visszatérve az esztétikai csatározásra: ezek a fiatalok nem akarták észrevenni, hogy a csatározás egyenlőtlen erők küzdelme, hogy ágyúval egymásra is berzenkedő verebekre lődöznek. Persze a küzdelemnek gyorsan vége szakadt, mert ellenség valójában nem is létezett. S ott álltak a „győztesek” csalódottan és egyedül a porondon. Körülöttük folyt tovább a tűzijáték, mely az éjszakát napallá varázsolta képzeletükben, és elhessegette maguktól mindent, ami ezt zavarni látszott. Nem akarták tudomásul venni, hogy a görögöttűzön kívül körös-körül tömény éjszaka van és légüres tér, de belül csalódottságot éreztek, mert nem bizonyosodhattak meg erejükéről. A nyilvános elismerés váratott magára, csak egymásnak osztogathatták hosszú ideig az érdemrendeket. A népi(es) irodalmat többé nem lehetett a haladás kerékkötőjeként megbélyegezni, mert nem létezett. Másutt kellett az okokat keresni. S aki keres, az talál alapon meg is találta az új bűnbakot, a közöny okát: az iskola, a pedagógia az, mely nem teljesíti a feladatát. Nem közvetíti vagy nem tudja közvetíteni az új, a magasabb rendű műveltséget, az esztétikai irodalmat. Hát igen, úgy látszik, könnyebb elit kultúrát teremteni, mint hatni a környezetre vele, felnőveszteni hozzá a közönséget, felszítani a művelődésre, az igazi irodalomra éhes tüzet.

Ennek az új irányzatnak a történetét szépen nyomon követhetjük a kilencvenes évek elejéig Bori Imre könyvében.

Kiemelkedő művek, remekművek íródtak-e? Mert végeredményben csak ez számít, ha irodalomról esik szó. Mindenképpen íródtak, elsősorban a próza területén, ezen belül is az esszé, az irodalomtörténet-írás és a kritika mutathat fel maradandó értékeket. Az elmúlt három évtized egy-két jó történelmi regényt is az asztalra tett, amire érdemes odafigyelni. A költészetben pedig mintha az elszigetelődött, elmagányosodott költők fejezték volna ki, szóltatták volna meg leginkább a magyar kisebbség, ezen belül különösen az első generációs értelmiség, mely az értelmiség többsége, ambivalens létezését. E nemzedék egyik-másika – a hagyományos magyar irodalomban szokatlan – fogalmi gondolkodást tükröző beszédet teremtett magának.

Igazat kell adnunk Bánya Jánosnak abban, hogy a jugoszláviai magyar irodalom „értékeivel (esztétikai értékeivel) a kisebbségi magyarság önismeretét (is), világképét építette, gondolkodását gazdagította”. Mert végső fokon az esztétikai irodalom is szolgálhatja a nép ügyét, és ha így tesz, vagy ha csak ilyen kisugárzása van – Illyés Gyula egyik tételét parafrázálva – (paradox módon) akár népi irodalommmá nyilvánítható.

Arra pedig, hogy a közvéleménynek joga van-e számon kérni az író emberi magatartását, helyállását, a nyugati világban egyértelmű a válasz: nem. Ugyanis nem kétséges, hogy egy erkölcsileg kifogásolható író alkothat remekművet, viszont nem biztos, hogy az erkölcsös író minden esetben jó író.

Csakhogymifelénk másképpen gondolkodnak az emberek, és nekik is igazuk van. Abban legalábbis, hogy egy diktatúrát kiszolgáló írónak, népellenes magatartású írónak nincs hitele.

Bizony van éppen elég ok a szorongásra. De hát mikor nem volt itt erre oka *valakinek, valakiknek*. Volt erre felé egyáltalán ilyen korszak? Igazi történészeinknek ezt tudni kellene, ha vannak ilyenek. Írni erről és jó történelmi regényt is írni – mert történelmünk az volt, változatosabb, mozgalmasabb, izgalmasabb, tragikusabb mindenki másénál. Ebben már valóban felvehetnénk a versenyt akár az erdélyi, akár a felvidéki, sőt az anyaországi történészekkel és történelmi regényt írókkal is. Biztató jel mutatkozik, de a nagy bácskai történelmi regény – mondjuk, Ivo Andrić-i igényű, melyre felnyílnak a szemek, még mindig várat magára; úgyszintén hiányzik az észak-bácskai és Tisza vidéki magyar kisebbség e századi életéről szóló nagyregény. Mintha írónőre várna ez a feladat, ehhez ugyanis bátorság kell, a bátorság pedig, úgy látszik, női erénnyé vált ezen az áldatlan tájon (Börcsök Erzsébet stb.). Művek és művek, de nagy formátúak kellene, nyílt beszéddel, jól meg szerkesztve, jól megírva nem valaki, valakik ellen, hanem valakiért, valamiért, a világirodalom szokásaihoz igazodva.

Úgy látszik, az irodalomnak sem a zene, sem a festészet nem igazi társművészete, mert csak analízisig juttathatja el a művet, ennek pedig csak parciális hatása lehet. A legújabb irodalom, melynek fiatalabb művelői máris ebben az irányban tapogatóznak, minden valószínűség szerint háromdimenziós irodalom lesz, azaz összefoglaló, szintetizáló, melyben az esztétikum, a morál meg a politikum is helyet kap, egyidejűleg és nem szétforgácsolva, ugyanis társművészetét az építőművészetben találja meg. Talán most sem itt termett, sem máshonnan emigrált vagy küldött semmilyen komisszárak ezt nem akadályozzák meg.

Végezetül bizonyára igazságtalan lenne utólagos bölcsként és botcsinálta bíróként most kijelenteni: a mór megtette kötelességét... mert valamiképp mórok voltunk itt mi valamennyien, mórok vagyunk és leszünk ebben az áldatlan világban, mely azért mégis csak a miénk is.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KÖNYVBEMUTATÓ

Rovatunkban ezúttal azokat a könyvismertetőket közöljük, melyeket a szerzők olvastak fel az Újvidéki Színház kistermében 1993. december 2-án a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumának támogatásával megjelent Forum-könyvek bemutatóján.

SZENTELEKY KORNÉL: NYÁRI DÉLELŐTT

Szenteleky Kornél egybegyűjtött írásainak első kötete 1988-ban jelent meg *Egy fáradt szív szerelmei* címen, és abban az 1914 és 1920 között született, *A Hérben* megjelent majdnem minden írása került az olvasó elé. Most, Szenteleky Kornél születésének századik évfordulóján illőnek tudtuk folytatni műveinek kiadását.

Értelemszerűen az 1920 után keletkezett művek kerültek sorra. Ez az alig több mint tíz esztendő, amelyben Szenteleky Kornél alkotói kedve lobogott, amikor munkássága kiteljesedett, amikor érdeklődése sokoldalúságának szövegtényeit tette közzé előbb a *Bácsmegyei Napló* később a *Reggeli Újság* illetve a *Vajdasági Írás*, *A Mi Irodalmunk* és a *Kalangya* hasábjain. Cikkek, tanulmányok, elbeszélések, regény, jelenetek és színművek, költemények, vers- és prózafordítások mutatják ennek a sokoldalúságnak a műfaji változatait. Tervezve új kötetét, azt gondoltuk, hogy tartalmaznia kellene írónk elbeszéléseit, verseinek gyűjteményét, valamint az életében megjelent két kötetének, az *Úgy fáj az életnek* és az *Isola Bella* regényének szövegét, és lenne a kötet címe *Szeretnék szántani*, amely cím alatt Szenteleky a verseskönyvét szerette volna kiadni. Ezek a szövegek, érveltünk, manapság hozzáférhetetlenek, szövegeinek kötetkiadása nem volt, a legtöbbet az ötven évvel ezelőtti Herceg János gondozásában megjelent hat kis Szenteleky-kötet tartalmazta. Ezek a kötetek ma már könyvritkaságnak számítanak, de ugyanúgy ritkaságszámba megy az éppen harminc évvel ezelőtti megjelent kétkötetes, de nem nagyobb terjedelmű válogatás is. Nyilvánvalóan a mai közönségnek nincs módja betekinteni a jugoszláviai magyar irodalom első korszaka legnagyobb egyéniségének munkásságába, érzékelni e munkásság arányait, sokoldalúságát, sokszínűségét.

Tervezésünket azonban lényeges módon befolyásolta az időközben egybegyűjtött anyag terjedelme és a pályázaton a kiadásra ítélt pénz nagysága. Végül abban egyeztünk meg, hogy csak a novellákat (összesen huszonnyolcat) és az *Isola Bella* című regényét tesszük közzé – így is túllépve a terjedelmet megszabó kereteket, és adjuk a *Nyári délelőtti* címet a könyvnek az első – mondjuk így – „vajdasági” elbeszélésétől kölcsönözve, s azért, mert ez lényegét tekintve programfása is.

Igyekezünk a szövegeket a mai filológiai elvárások szerint gondozni, a korabeli, igen alacsony publikációs igények hanyagságait kijavítani, megtisztítani az egykori s az azóta megjelent kiadások örökölte sajtóhibáktól. Utószóval, jegyzetekkel láttuk el a kiadást, az idegen nyelvű mondatokat és szövegrészeket magyar nyelven is tolmácsoltuk, s az *Isola Bella* keletkezéstörténetéhez szolgáltatva adalékot, függelékben adjuk *Sorrentói napló* című szövegét, az *Isola Bella* őscsíráját. A szövegeket Toldi Éva gondozta, a gyűjtés és jegyzetelés munkáját én végeztem.

BORI Imre

HERCEG JÁNOS: RÉGI DOLGAINKRÓL

Nem véletlenül alakult úgy, hogy Szenteleky Kornél összegyűjtött művei után rögtön Herceg János *Régi dolgainkról* című esszékiötétét mutathatjuk be. A Mester után most követői közül a legjelesebbéről lesz szó, akinek egész gazdag, 1926-tól máig szüntelenül változó és gyarapodó életműve a Szenteleky eszméihez való hűség jegyében alakult. Nem kivétel most megjelent kötete sem, ennek alátámasztására, azt hiszem, előjáróban elég, ha csak egyik cikluscímét idézem: *Táj és irodalom*.

Idegen nyelvű kötetit is ideszámítva ez Herceg Jánosnak éppen a negyvenedik könyve. Regényeinek és elbeszéléseinek sorában már az ötvenes évektől kezdődően feltűnnek azok a könyvek, amelyeket krónikákként, esszékként, helytörténeti emlékeként jelölt meg a szerző. A hetvenes évek óta pedig e naplószerű följegyzések valósággal főmű-fajává váltak az írónak. Ezek között is jelentős helye van a *Régi dolgainknak*, amelyben a Vajdaság, s abban is elsősorban Zombor sokszínű képét rajzolta meg történelmi keresztmetszetében. Megtudhatjuk, hogyan lett várossá Zombor, milyen volt a megyeszékhely élete, kik határozták meg szellemi légkörét. Emlékezetünkbe idézhetjük, hogy zombori volt az aradi vértanú Schweidel József, ott született és élt a gnosztikus filozófiai irányzat apostola, Schmitt Jenő Henrik, valamint a szecessziós festő, Juhász Árpád, aki a gödöllői művésztelepen is járt, és ott született a mindannyiunk számára ismert nyelvészprofesszor, Bárczi Géza is. A híres zomboriakat eleveníti meg Herceg János, mintegy emlékeztetve, hogy a jelentős polgári osztály mellett az értelmiségi réteg is fontos szerepet játszott a kor szellemi arculatának alakításában.

Külön kell szólnunk a *Kisebbségben* című fejezetről. Herceg János, akinek a helytörténeti vonatkozású munkáit dokumentumértéke miatt forrásként használják az itteni kutatók, ezúttal a szemtanú hitelességével beszél a két világháború közötti művelődési életéről, a sajtó helyzetéről, a műkedvelésről. Engedjék meg, hogy egyik írásának néhány sorát idézzem: „A január hatodikai diktatúra kimondta: a sajtó szabad. Aztán hatvan paragrafus sorolta fel a korlátozásokat s az előzetes cenzúrát, úgyhogy a rendszer bármikor elköbozhatta az újságokat. Ezzel a joggal gyakran élt is. Harmadszori elkobzás után a lap megszűnt. Ilyenkor új címmel jelenhetett meg. Jellemző volt a harmincas években a *Jež – Sün* – című belgrádi satirikus hetilap esete, amely a betiltás után *Ošišani Jež* – Meg-

nyírt Sün – címmel indult meg újra, amin az egész ország nevetett. A vajdasági magyar lapokra árgus szemmel nézett a rendszer nem egy helyi szerve . . . A négy magyar napilapból hármát többszöri elkobzás után betiltottak, úgyhogy csak új címekkel indulhattak újra. A szabadkai *Bácsmezei Napló*ból *Napló* lett, az újvidéki *Délbácskából Reggeli Újság*, a zombori *Friss Újságból Reggeli Hírek*.”

Eddig az idézet, amelyből talán kiviláglik Herceg János attitűdje, frői-emberi magatartása, hogy még a legkilátástalanabb helyzetekben sem csüggedten, rezignáltan beszél, hanem derűsen. Esszéi *magatartásmintát* szolgáltatnak számunkra, s mi azt olvassuk ki belőle, hogy ha akkor volt, talán most is van remény az itt maradásra.

TOLDI Éva

SZELI ISTVÁN: A PEREMKULTÚRA ÉLETTANA

Szeli István régebbi és új tanulmányokat tartalmazó kötete *összegező* munka. Egyrésztől összegezi a szerző több évtized óta tartó fáradhatatlan munkálkodását kultúránk megkülönböztetett értékeinek és szellemi hagyományaink sajátos világának feltárásán, másrészt pedig szintetizálja azt a XVIII. századtól napjainkig felhalmozódott nagy szellemi tapasztalatanyagot és irodalomtörténeti adathalmazt, amelyre ma a „nemzetiségi”, a „kisebbségi” művelődéstudomány több szerepet betöltő, fontos építményét lehetne felhúzni, ha nem hatnának oly erőteljesen éppen most a szellemi és civilizációs „erőzítő” – ez is Szeli István szava – e világian és ördögien pusztító erői.

A kötet három fejezete közül az első, a *Történelmi mélyhátér* – alcímében *Örökléstan* – Vajdaság XVIII. századi kultúrájának modelljét, a szerb és a magyar felvilágosodás aszimmetrikus kölcsönösségét és Herder itteni utóéletét, a második, a *Középhátér* – alcímé szerint *Az önműködő folyamatok* – Székács József szerb népköltészeti fordításkötetének vizsgálatával a korabeli magyar irodalom, a Tragédia délszláv képének leírásával pedig a (korabeli) szerb irodalom befogadói nyitottságát mutatja be a modern összehasonlító irodalomtudomány eszköztárával, míg a harmadik fejezet, az *Előtér* című – alcímében *Pusztuló bioszféra* – a jelenbe lépve, romlást és katasztrófát előrejelezve írja le a kisebbségből nemzetiségibe, majd – úgy látszik – „életvilágában” ismét kisebbségibe „átfejlődő” irodalom és kultúra történeti meg elméleti realitásait. Ez utóbbi fejezetben olvasható még két, a könyvkritika határait messze túlhaladó bírálat Jung Károly költészetéről és Kalapis Zoltán *Betűk és képek* című könyvéről. Ezekben, mint a kötet minden tanulmányában, a mértéktartó filológust, a történelem és a jelen felett mélyen elgondolkodó tudósnak ismerhetjük meg, aki tisztán látja maga előtt a múlt és a jelen, az örökség és a ma összetartozását, miként a népek kultúrájának együttélési lehetőségeit is.

Szeli István új kötetében a jugoszláviai (vajdasági) magyar irodalom és művelődés évszázadait, vagyis élettörténetét (és „élettanát”) világította át. Egy olyan „regény” *A peremkultúra élettana*, amely még nem fejeződött ugyan be, de hősének – e vidék magyar művelődésének – közeli romlását – „erőzítőjét” – az amúgy is mindig ellenséges politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok egyre határozottabban jelzik. A könyv azon (várhatóan) kevesek számára, akik ennek a térségnek több évszázados irodalmi, művelődési és emberi drámákat is felsorakoztató múltját kívánják (majd, talán) kutatni, nélkülözhetetlen történeti és szellemi „útvezető” lesz.

BÁNYAI János

BORI IMRE: PRÓZATÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

A magyar próza alakulástörténetének egy lehetséges hosszsmetszete Bori Imre többnyire már más kötetekben megjelent tanulmányaiból összeállt új könyve, melyben a szerző Asbóth János *Álmodója* című (1878-ban megjelent) regényétől Déry Tibor egy évszázaddal későbbi *Kyvagiokén* című kisregényéig haladva az időben a hogyan írni a kor szellemében kérdéskörét vizsgálva keresi prózánk modernségének jegyeit, formáit. Az említett két szélső pont, Asbóth és Déry között kap a kötetben tanulmányi terjedelmet Justh Zsigmond, Jókai Mór, a két Cholnoky, Viktor és László, Móricz Zsigmond, Csáth Géza, Török Gyula, Prózamozaikok közös fejezetcím alatt Kassák Lajos, ismét Csáth, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő és Remenyik Zsigmond, majd nagyobb dolgozatban ismét Füst Milán regény-, illetve novellaírásának elemző, értelmező vizsgálata, bemutatása.

Bori Imrének, ahogy a mintegy 30 kötetnyi és 2500 bibliográfiai egységnyi opus bizonyítja, az irodalomtörténet-sz-tanulmányíró munkásságát a permanens felfedező szándék, gondoljunk a magyar avantgárdot feltáró kötetekre, illetve az újszerű irodalomszemléleti igényre, gondoljunk a magyar irodalmi modernség alakulását tárgyaló eddigi két kötet-re, jellemzi.

Az *Álmodó* álmodójában, Asbóth regényében azt a pillanatot fedezi fel a tanulmányíró, amikor a „próza krízise – először – ad jelt magáról”, első ízben jelennek meg a magyar regényírásban a formai újítások, kap formát a szimbolizmus. Justh Zsigmond *Művész szerelem* című regényében a „művészsors és művészetlet” modern kérdésköreire ismer, arra a pillanatra figyel fel, amikor megszólal „az író önnön művészetéről való gondolkodásának problematikájá”, s amikor „a lélek ismeretlen területeire” hatol az írói érdeklődés. Jókai esetében Bori a nagy mesemondó műveinek új értékelésére vállalkozik, az opus záró évtizedeinek termését, amit eleddig az írói válság jeleiként értelmeztek, értékeli át, az ekkor írt regényekben Jókai korszerűségét ismeri fel. Móricz Zsigmond életművében a *Nyugat* fénykorával (1908–1912) egybeeső modernista törekvéseket vizsgálja, új dimenzióját mutatva így meg irodalmunk egyik legnagyobb regényírói opusának. A két Cholnokyról és Török Gyuláról írva Bori Imre az elsők között irányítja az irodalmi közvélemény és részben a szakma figyelmét a mellőzött, elfelejtett életművekre. Csáth Gézában a tanulmányíró az új ember új művészetének igényét fedezi fel, illetve Csáth küzdelmét említi a szecesszióval, mely során az író a szecesszionista novella mintadarabjait megalkotva kínál a „század első évtizedeinek formakultúrájához” jelentős prózatörténeti adalékokat. Krúdyról írva, ki – tudjuk – Bori kedvenc írója, az ún. Krúdy-effektust vizsgálja. Kosztolányi *Édes Annája* kapcsán egy lehetséges nézőpontról ír, melyben együtt van, „ahogyan egy atommagban vannak együtt, szoros kapcsolatban annak alkotóelemei”, az író és hőseinek világa. Füst Milán és a történelem viszonyának természetét az *Advent* fényében szemléli. Tersánszky regénye, *A céda és a szűz* kapcsán a regénynyelv minősítését sürgeti az író művészetének jobb megértése érdekében. Déry prózaművészetét pedig a nagyregények és a novellák között elhelyezkedő kisregények világának, megformálásának elemzésével hozza közelebb hozzánk.

Bori Imre kötetének mindegyik tanulmánya az epikával folytatott írói küzdelem módozatait figyeli az irodalom értelmezésének újszerű, modern nézőpontjából. Meglátásai, eredményei vonzóak és nyilván vitára ingerlők, de az irodalom életben maradását szolgálják.

Az irodalom és a szerző szellemének vitalitását igazolják.

GEROLD László

VAJDASÁGI ÍRÓPORTRÉK

Penovác Endre és Szajkó István rajzai

Harminc vajdasági író portréja fölött tarthatunk szemlét e kötet lapjain, a portréfestők, Penovác Endre és Szajkó István arcokat figyelő, mozdulatokat elleső, jellemet felmutató rajzai, a ceruza, a toll vagy éppenséggel a pasztellkréta fürkésző vonalai nyomán. Nem a leltárkészítés, a lexikoni címszavak teljességének igényével készült a vajdasági magyar irodalom e képzeletbeli mappája. Azoknak az íróknak a portréi láthatók itt, akikkel a festők az utóbbi néhány esztendőben leginkább kapcsolatban álltak, s akikről nekik a kép kifejezőerejével is volt közölnivalójuk. Legtöbb esetben ezek a képek emlékezőek egy-egy írói arcra, magukról megfeledkezett mozdulatokra, arcjátékokra; pillanattörédek, többnyire „sebtében” készült portrék, s csak ritka kivétellel beállított modellpózok.

A látvány tisztelőiben fogantak ezek a rajzok, s noha más-más stílusban, mégis mindkettőjüknél annak a portréi alapkövetelménynek a szellemében, hogy először: kép legyen, másodsor: hasonlítson. S éppen ezen a ponton támadhat vita, hogy melyik az először, melyik a másodsor. Medgyessy Ferenc, aki annak idején, 1924-ben a mi bácskai kisvárosunkban, Verbászon barátjáról, a festő Pechán Józsefről készített plakettet, mondta: „A legtöbb megrendelő alig várja, hogy hasonlítson, aztán bánja is a többit. Nem tudja, mi kell még egyéb. A szakembert pedig éppen az az »egyébe« érdeklí elsősorban, ami átmenti azt a későbbi korok számára.” Úgy érezzük, ennek a tudatában fogantak az itt sorakozó portrék is, amelyeknek közös nevezőjük a rezonancia, a mozgás. Mert mindkettőjüknél a vonal ritmikus mozgására kell felfigyelnünk, Penovác Endrénél a hullámvonalakéra, Szajkó Istvánnál pedig a szabálytalan, szálkás grafikongörbőket követőkre. Mindkettőjüknél az arcéi, a gömbölyű fej csak ürügy, hogy a formák átforduljanak az itt nem látható, de világosan érzékelhető másik oldalra, amelyet csak sejtethünk, érezhetünk. Művészeink éppen ezt formázzák meg, ki-ki a maga stílusában, a döbbenetes egyéni vonások kiemelésével. Valóságos „novellák” például Szajkó kettős portréi vagy Penovác árnyalásai. Ezeken a képeken az írók nem „állnak be” modellnek, minthogy nem is állhattak be, mert a festők „csupán” a megtérő mozgást lesik el, s tesz ki olykor gyengéd, látomásos módon, amikor szinte elmosódnak a belső formák, olykor pedig, mintegy el-lenpontoszva mindezt, erőteljes, vastag fekete vonalakkal, amelyek nem az erő demonstrálása, hanem a „fény” szikráztatására, egyfajta tragikus vészharang megkongatására szolgálnak.

Nem vagyok művészettörténész, csak szépíró, aki érzéseinél aligha tud többet elárulni, s azzal ajánlom az „olvasó” szíves figyelmébe ezt a könyvet, hogy a rajzokat nézegetve jusson eszébe: a portrék ott születtek, ahol a bizonytalanság lett úrrá, e tájegység íróinak felelősségvállalása most jelentősebb, mint bármikor, mert nem messze otthonuktól lángokban vagy már romokban áll a világ, amelyben az írói képzelet a hőseit még tegnap mozgatta. Onnan jöttünk, ahol egy ideje hiába a szó, hiába a kép, a rombolni vágyó erőt nem tudta legyőzni a művészi óva intés. A jövőnkért való aggodás is leolvasható ezekről a portrékról, még azokról is, amelyeken esetleg szelíden néz vissza ránk a költő, vagy békeken szelelőnek tűnik a pipa az író kezében. S ez olvasható ki a kötetbe válogatott szövegekből is. Jövőnkért való aggodásunkban nem vagyunk egyedül, bizonyítja a most megrendezett kiállítás s az ennek nyomán született könyv. Mindkettőért köszönetet mondok a jugoszláviai magyar írók és a Forum Könyvkiadó nevében a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumnak s a kiállítást és a könyvmegjelenést egyként támogató intézményeknek és alapítványoknak.

BORDÁS Győző

VÉGE LÁSZLÓ: ÚJVIDÉKI TRILÓGIA

Az *Újvidéki trilógia* három regényt tartalmaz: az 1967-ből való *Egy makró emlékiratait*, az 1982-ben kiadott *Áttűntetéseket* és az 1989-ben készült *Eckhart gyűrűjét*. Három egymástól szinte mindenben különböző regényt. A Makró-emlékirat egészében a jelen, a most, a pillanat, az éppen-itt-lét megragadása, a második regény múlt és jelen egymásra vetítése, a harmadik példabeszéd, és mint ilyen az időhatárok eltüntetése az elbeszélésben. A Makró egy nemzedéki közérzet és viselkedési minta leírása, az *Áttűntetések* erkölcsi gondok és politikai tapasztalatok próbatétele, az Eckhart-regény a körkörös (misztikus) ismétlődés, az örök visszatérés érzésének kivetítése. A Makró-memoár nyelve szabálytalanságaival eltéveszthetetlenül egyéni, személyes, közvetlen, az *Áttűntetéseké* racionális, átgondoltan visszafogott, a harmadik regény nyelvhasználata és beszédmódja művi, „megcsinált”, és ezért világosan célszerű. A Makró-könyv elbeszélője számára még nem létezik a regényprobléma, hiszen a regénykérdés megoldását az elbeszélés, a leírás, a dokumentálás öröme nyújtja, a második könyv néhány jól időzített technikai fogással gazdagítva hagyományosan regényszerű, az *Eckhart gyűrűje* viszont archaizálásával ironikus, helyenként szatirikus és gúnyolódó, a világnak fűgét mutató nyelvi gesztus.

Három különböző szövegvilág tehát a három regény.

Hogyan áll össze mégis „trilógiává”? Indokolt volt-e a három könyvet egy cím alá venni? A válasz egyértelmű: mindenképpen. Van ugyanis valami, ami a három regényben közös vonás. A világ megértésére való szenvedélyes törekvés. Vége László a világ káoszát látja, a hazugságokból, átkokból, képmutatásokból, álszenteskedésekből meg félelmekből, szorongásokból, mámorokból szőtt káoszt, és ebben a gomolygó ködképpben keresi regényeivel a rést, azt a lörést, amelynek vonalán átlátható, átéltető és megérthető ez a világ. A megértésre való törekvés mellett a megfigyelés a regényíró másik szenvedélye, ami különbözősük ellenére egybekovácsolja a három regényt.

Aligha kell ki is mondani, hogy hozzám a három regény közül a Makró szól legtisztábban, most újraolvasva is, és talán nemcsak azért, mert ez a regény valóban nemzedéki „protokoll”.

BÁNYAI János

APRÓ ISTVÁN: REGÉNYBRIKETT

Annyit isznak ebben a brikettregényben, mint némely Hemingway-hősök. Vedeik a bort, a sört, a vodkát, a pálinkát. Meg is van rá minden okuk: fiatalok. Nem *eltévedtek*, hanem *eltérítettek*. Kelet-közép-európaiak a huszadik század alkonyán egy olyan társadalomban, amelyben inni még csak lehetett, de cselekedni már kevésbé. És hogy a dolgok még bonyolultabbak – fájóbbak? – legyenek, a regény főhőse nem csupán kelet-közép-európai, hanem ezen belül kis-bácskai gyerek is! Ahol „századok óta úgy prédál bennünket a történelem, mint rossz ivó a jó bort” – hogy még mindig az ivászatnál maradjunk. Persze nemcsak isznak a regényben, hanem álmodoznak, terveznek, dühöngenek; helyül-közzel még szeretkeznek is. Nagyon sok minden előfordul benne, mint egy igazi, vérbeli – nem mint egy vérszegény – regényben. Maga a regény szövege is rendkívül változatos: található benne esszé, vezércikk, bölcsen ironikus eszmefuttatás hétköznapi dolgainkról, történelmi dráma, tévémonológ, novella; végül, de már menet közben is, mindez regénnyé áll, jobban mondva préselődik össze, mert így akarja ezt harmadik könyvében Apró István. A szerző úgy gyúrja az anyagát, olyan magától értetődő könnyedséggel, miként a Terem-

tő gyúrta ama agyaggyurmát, amiből miután lelket lehelt bele, ember lett. Ebből viszont a szerző eltökélt szándéka szerint regény lett. Nagyszerű, jó regény. Olyan, mintha egy szuszra íródott volna, olyan, amibe ha belefogunk, nem lehet letenni, egy ültő helyben elolvassa az is, aki különben már rég beleunt a regények olvasásába. És az, hogy ellenállhatatlanul falatja magát a szöveg, nem mellékes erénye Apró István művészetének, ha már regényírára adta a fejét.

NÉMETH István

KALAPIS ZOLTÁN: RÉGI VÍZIVILÁG A BÁCSKÁBAN ÉS BÁNÁTBAN MIRNICS KÁROLY: KISEBBSÉGI SORS A SZABADKAI KIADVÁNYOK BIBLIOGRÁFIÁJA (1870–1918)

Kalapis Zoltán újabb művelődéstörténeti könyve, a *Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban* című, noha tárgyában a Duna és a Tisza közötti térség és a Bega mente vízszabályozásának történetét göngyölíti, tulajdonképpen letelepedésünk krónikáját vetíti elénk. Köztudott, hogy a mocsarak és belvizek lecsapolása tette termővé a Bácska és Bánát nagy részét, és a vízszabályozás és a csatornaépítés megkezdésével párhuzamosan telepít be Mária Terézia ezeket a vidékeket. Szinte drámába illő, hogy a vízmérnökök, Kiss József, Katona Antal, Beszédes József és Képesy József, majd később Türr István hogyan hadakoznak a bécsi kancelláriával terveik megvalósításáért, s medret szabva a vizeknek, teszik termővé az egykori lápot. Kalapis Zoltán ezúttal is levéltári pontossággal búvárkodik, a művelődéstörténész mindenre kiterjedő figyelmével dolgozik, dokumentál és következtet, bizonyít és magyaráz, föltételez és keresi tételeinek helytállóságát. Munkájában nem nehéz felfedezni a két alapműhöz való kötődést, a Hirig Dénes szerkesztette *A magyar vízszabályozás története* (Budapest, 1973) és Nikola Petrović magyarul is megjelent *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában* (Belgrád–Újvidék, 1982) című munkákkal való rokonságot. A régész módszerével hozza felszínre az újabbnál újabb adatokat, s könyve kultúrfogantatású szociográfiává válik. Ha tudjuk, hogy Kiss József pontosan kétszáz évvel ezelőtt ásatta meg nagyméretű munkálatainak kísérleteképpen Szivác és Verbász között a lecsapoló árkot, akkor azt kell mondanunk, hogy e könyv is kétszáz éves múltunk áttételes történelemkönyveként is olvasható.

*

Úttörő munkát végez Mirnics Károly *Kisebbségi sors* című könyvében: előbb a statisztikus szólal meg, aki a számok tükrében vizsgálja lélekszámbeli migrációnkat, hogy ennek alapján rajzolhassa meg a, sajnos, csak lefelé ívelő grafikongörbét, majd hol a politológus, hol a szociográfus, hol pedig a pszichológus szemével vázolja fel a nemzetiségi sorsot erősen befolyásoló tényezőket, mint amilyen a nemzetiség és a demokrácia, a hatalom és a nemzeti kisebbség vagy az asszimiláció kérdésköre, s jut el oda, hogy a szóránymagyarság állapotából mindinkább a szigetmagyarságig zsugorodtunk. Tézisszerű dolgozatai nyilván nem maradnak visszhangtalanul, s reméljük, ösztönzőleg hatnak újabb hasonló munkák megírására. Maga a szerző tudatosan áll ki a nagy nyilvánosság

elé, vállalva annak minden kockázatát, s nyilván ezért is fogalmaz előszavában a következőképpen:

„Az itt közölt tanulmányok a körülmények folytán nem egy rendszeres és szervezett, szerteágazó demográfiai, szociológiai vagy politológiai kutatásnak az eredménye: a szerző számára is hozzáférhetetlen volt sok adatbázis és dokumentációs anyag. Kérdés az is, hogy a múltban az ismert általános és kisebbségi körülmények között vállalható lett volna-e e rendszeres kutatás lehetősége. A kisebbségekről szóló elméleti szakirodalom a volt Jugoszláviában nagyon gazdag volt, de a mesterségesen gyártott, kitalált elméleteket úgyszólván semmilyen tudományos és empirikus kutatás nem kísérte. A kisebbségek valószínű helyzete jószerevével ismeretlen maradt. Nagy a mulasztás. A szerző ebből eddig keveset törlesztett. Ehhez kellene mások segítsége. Közös erővel jobban menne.”

*

Amíg az imént bemutatott mű a közelmúltunkról szól, addig *A szabadkai kiadványok bibliográfiája*, mint azt az évszám is mutatja (1870–1918) időben egy más, pontosan a Monarchia idejét öleli föl, s folytatása az 1988-ban megjelent első kötetnek, amely a Szabadkán megjelent első nyomtatásos művek kronológiáját adja az időhatárként megjelölt 1870. esztendőig. Szentgyörgyi István és Eva Bažant egy sajátos bibliográfiai elvet dolgozott ki, s munkájuk felölelt minden Szabadkán megjelent kiadványt, könyvet, újságot, brosúrát, röpiratot, sőt még a zeneművet is. Ezenkívül megtaláljuk itt a szabadkai szerzőknek a városon kívül nyomtatott publikációit is, valamint a Szabadkával összefüggő kiadványokat. A két jeles szerző munkája ezáltal egyetemes helyismereti munka lett, amely magában foglalja a szabadkai nyomdászat adattárát is. Nyilván a bibliográfusok dolga lesz értékelni e terjedelmében is impozáns művet, e sorok írója viszont Szabadka szellemi életének almanachjaként olvasta a kéziratot, s kiegészítette a könyv lapjait; a számos szerző, könyv, cím, iskolai értesítő, naptár, újság adata sajátos művelődéstörténeti olvasmány.

BORDÁS Győző

NÉMETH FERENC: A TORONTÁLI SZÖNYEG SZABÓ PALÓCZ ATTILA: RÉSNYIRE NYITVA

Az imént Herceg János könyve kapcsán az egykori Bács-Bodrog vármegye székhelyéről, Zomborról volt szó, Németh Ferenc könyve pedig Torontál vármegye székhelyére, Nagybecskerekre (a mai Zrenjaninba) kalauzol bennünket, méghozzá a századforduló éveibe.

A torontáli szőnyeg, amelynek történetével Németh Ferenc foglalkozik, fogalommal vált, a lexikonok külön címszóként tárgyalják. A szerző művészet-, pontosabban iparművészet-történeti munkájában azt vizsgálja, hogy a nagybecskereki háziiparból, a szőnyegszövésből hogyan lett iparművészeti ágazat, amelynek termékeit a századfordulón világszerte ismerték. Az átalakulás Streitmann Antalnak volt köszönhető, akinek a munkásságára Fülep Lajos művészettörténész is felfigyelt annak idején. Streitmann Antal arra bírta rá a szövőasszonyokat, hogy eredeti népi motívumokat szőjenek, és harsány színek helyett harmonizáló, ún. tört színeket alkalmazzanak. Tanműhelyekben tanította a szövőnőket ennek elsajátítására. Munkájában társra is talált, Kovalszky Sarolta szövőnőre, aki elsőként honosított meg Magyarországon egy sajátos szövési technikát, amelynek al-

kalmazásával szecessziós falikárpitokat készített olyan ismert művészek tervei alapján, mint Vaszary János vagy Körösfői-Kriesch Aladár. A nagybecserekiek tevékenysége nemcsak úgy kapcsolódik az egyetemes magyar művészettörténethez, hogy a szőnyegek világszerte elismertté váltak, és hogy az elsők között alkalmazták a szecessziót az iparművészetben, hanem úgy is, hogy Kovalszky Sarolta szövőgépei a gödöllői művésztelepre kerültek, s egyik tanítványa, Guillaume Margit tanította évekig a gödöllői szövőőket e sajátos szövési technikára.

Mindezt Németh Ferenc kutatómunkájának köszönhetően tudjuk. A szerző ismeretlen területet dolgozott fel, alapos levéltári kutatásokat végzett. Hadd emeljem ki a kötet erényeként a gazdag fényképanyagot és a színes, szőnyegeket ábrázoló, tetszetős könyvoldalakokat, s a Forum Könyvkiadónak azt a régi képeslapok kiadása óta határozottan körvonalazódó törekvését, hogy minél több dokumentumanyaggal gazdagítsa kiadványait.

*

A Gemma Könyvek a fiatal alkotókat közlő sorozat. 1976-ban indult, s ma a 29. kötetet mutatjuk be, Szabó Palócz Attila *Résnyire nyitva* című verseskönyvét. A sorozat jelentőségét méltatva csak néhány nevet említek meg, akiknek itt jelent meg a kötetük: Hódi Sándor, Thomka Beáta, Sziveri János, Szombathy Bálint, Apró István, Majoros Sándor. A Gemma Könyvekben két antológia is megjelent, a fiatal költőket és a fiatal prózaírókat bemutató. A sorozatnak, különösen az utóbbi években, intenzív tehetséggelkutató szerepe van. Még hozzá nemcsak fiatal írókat, költőket indít, hanem olyan fiatal képzőművészeknek is teret ad, akik még nem ismertek e szakmában, rájuk bízuk a kötetek illusztrálását. Szabó Palócz Attila kötetét Lackó Valéria illusztrálta.

Szabó Palócz Attila 1971-ben született. Sokoldalú fiatal alkotó. Az újvidéki Színművészeti Akadémia abszolvense, rendez is. Ír drámát és szépprózát is a versen kívül. Fordít és újságírással foglalkozik.

A *Résnyire nyitva* című kötet is a sokfelé tájékozódást mutatja. Nagy élménye a versírónak a szerelem, de munkáiba beszivárognak a hétköznapi aktualitások is. Szabó Palócz Attila kötetét az olvasmányélmények is meghatározzák. Számos alkotóval kezdeményez párbeszédet, s külön kiemelhető az antik világhoz, a görögséghez való vonzódás, ami ugyancsak erudíciójáról tanúskodik. Formavilága változatos, formakezelése pontos, és a haikutól a szonetten-szonettkoszorúig a hosszú lélegzetű epikus, majd hogyanem eposzi formáig terjed.

Versei érettek arra, hogy a kritikusok és az olvasók értékítéletével szembesüljenek.

TOLDI Éva

JÓDAL RÓZSA: JÉGVIRÁGERDŐBEN KONTRA FERENC: KALENDÁRIUM RÓZSA SÁNDOR MENEDÉKE ÍRÓK GYERMEKKORUKRÓL

Az alábbiakban új könyvtermésünknek négy olyan könyvről kívánok néhány ismertető szót szólni, amelyet tág keretek között ugyan, de mindenképpen az ifjúsági és gyermekirodalom körébe szokás sorolni. E könyvek egyike meséket kínál a legkisebb olvasónak, a másik gyermekkori történeteket mesél el, a harmadik szűkebb hazánk betyártörténeteit fogja a csokorba, végül a negyedik az idősebb és középnemzedék-beli vajdasági magyar

írók gyermekkorukról szóló rádiós emlékezeit mutatja be az olvasónak. Négy kötet – négy lehetséges műfaji besorolás, az ifjú olvasók tehát válogathatnak az olvasnivalóban, annál is inkább, mert hazai magyar könyvtermésünk békésebb időszakokban sem tudott mindig ilyen változatos produkcióval kirukkolni.

Jódal Rózsa *Jégvirágerdőben* című és *Mesék* alcímű kötete a legkisebb olvasóknak szól, a gyermeklapjainkban megjelent írások gyűjteménye. Nem klasszikus, tehát népköltészeti értelemben vett mesékről van szó természetesen, hanem „modern” vagy „irodalmi” mesékről, amelyeknek élményhátterében a mindennapi élet, pontosabban: a gyermek-élet realitása adja meg azt a keretet, amelyből a történetekben váratlan fordulattal kicsírázik, szárba szökken a mesei elem, mintegy a gyermeki világlátás és világértelmezés egyenes folyományaként. Általában néhány lapos, rövid írások ezek, amelyekben a gyermeki mindennapok szokott eseménysora, kelléktára adja meg azt a hinterlandot, amelyben csak az elfásult felnőttek nem képesek már észrevenni és üstökön ragadni azt a lehetőséget, amellyel a gyermeki képzelet még bőségesen él: a csodát, a csodát, mely új dimenziót kölcsönöz az időnek, melyben a beszéd és az énekszó nem csupán az ember szájából gyöngyözhet, s mennyi mindent még, amitől bennünket, felnőtteket oly távol ragadtak már a mindennapi gondok. S mindezt kiművelt nyelven, élvezetes előadásban fogalmazza meg Jódal Rózsa, könyve tehát minden tekintetben nyeresége szórakoztató gyermeki irodalmunknak.

Kontra Ferenc költőként indult irodalmunkban, az utóbbi esztendőkből azonban érdeklődése mégis inkább a próza irányába fordult; legutóbbi könyvei mind ebbe a műfajba tartoznak. A műfajváltás okát – persze – az író maga tudja legjobban, mégis talán sejteni lehet, hogy az az élményhátér, amely Kontra Ferenc munkáiban fölsejlik, írói fejlődésének ebben a szakaszában a próza eszközei által tud csak megvalósulni. Ez a valós és szellemi élményhátér pedig Baranya, illetőleg a Drávaszög, melynek legújabb kori megírtatásával van jelen Kontra újabb alkotásaiban, áttételesen persze, vagy csak egyfajta előérzetként, vagy virtuális veszélyeztetettségként, mint ebben az új kötetében, mely *Kalendárium* címmel és *Gyermekkori történetek* alcímmel jelent meg. A cím már előrevetíti, hogy tizenkét történet következik, általában lazán (néha szorosabban) kötődve az esztendő egy-egy hónapjához, de mindez csak keret: egy-egy gyermekkori élménytörténet által jeleníti meg az író a szülőföld sajátos világát, azt a világot, amely oly sok vonatkozásában különbözik az alföldi gyerekek világától: más volt a történelme, földjében ugyan csak sokféle, de egyben másféle ősök és elődök nyugszanak, az ott élő embereknek más az élettempójuk, mintha másféle lenne arrafelé az időjárás is . . . Kontra Ferenc erényei közé tartozik, hogy gyermekkori történetei szinte minden elbeszélésében a lírai látásmód és láttatás ötvöződik a leírás realista eszközeivel, ugyanakkor pedig, mintegy szöveg mögötti háttér-muzsikaként, fel-felcsillan a drávaközi népi hiedelemvilág egy-egy sajátos mondanaköre, hiedelemalakja, s az a világlátás is, amely erre a hiedelemvilágra alapozódik.

Rózsa Sándor menedéke a címe annak a mondaválogatásnak, melyet a Forum Könyvkiadó az idén bocsátott ki a *Mondavilágunk* című sorozata harmadik köteteként. E sorozat azt a célt tűzte maga elé, hogy a jugoszláviai magyarság mondavilágának néhány nagyobb, összefüggő tematikus egészéből készült válogatás alapján a motívumokat, hiedelmi elemeket, neveket, fordulatokat nem érintő hozzáállással, de szépfőíri eszközökkel újrafogalmazva juttassa vissza a gyermekolvasókhoz a hazai magyar forrásértékű néphagyomány alkotásait. Folklorista válogató és prózaíró közös vállalkozásáról van szó tehát, melynek eredményeképpen szép kivitelezésű, nyelvíleg pallérozott szövegű, a hovatartozástudatot megrögzíteni segítő kiadványok kerülnek a vajdasági magyar gyerekek kezébe. A Mátyás királyról szóló első, a Jézusról és Szent Péterről szóló második s a most megjelent, Angyal Bandiról, Rózsa Sándorról s társaikról szóló harmadik kötetnek minden bi-

zonnyal ott lenne a helye a teljes magyar nyelvterület könyvkínálata között, ha erre mód lenne. A mondaszövegeket mindhárom kötetben Bognár Antal prózaíró mondta el a gyerekeknek, az általam készített válogatás alapján, ezért e sorozatról többet mondani nem lenne illendő.

Az Írók gyermekkorukról című kötet megszületését könyvkiadásunk Fehér Magdának, az Újvidéki Rádió munkatársának köszönheti, aki 1976 óta nem kevesebb, mint 45 gyermekkoráról szóló írói vallomást rögzített hangszalagra és bocsátott az éterbe a rádió hullámhosszán. Ennek az értékes dokumentumanyagnak tartalmazza majdnem felét ez a szép könyv, azzal a többlettel, amit már csak a könyv nyújthat: minden benne szereplő írónak friss fényképe mellett ott szerepel egy korai, tehát gyermekkori fényképe vagy csoportképe is, ezáltal a kötet dokumentumértéke tovább nőtt. Minden írói vallomás betekintést kínál abba a sajátos vajdasági gyermekvilágba, ahonnan íróink indultak, s abba az élménykörbe is, ami íróink alkotásaiban később föl-fölcsillan. Amilyen mértékben adalék ez a kötet számos írónk életpályájának megismeréséhez, ugyanolyan mértékben művelődéstörténeti adalék is, hisz szűkebb hazánk városainak, falvainak, tanyáinak életébe is betekinthetünk ezeknek az emlékezőseknek alapján, legalábbis azokba a vonatkozásokba, amelyek egy-egy írói gyermekkor mindent megszépítő vagy mindent sötétten láttató szűrőjén át megcsillannak ezekben a szövegekben. Talán el lehetne gondolkozni azon is, hogy a többi, szalagon őrzött vallomás szövegeit is egyszer ki kellene adni.

JUNG Károly

S Z Í N H Á Z

ROMHÁNYI IBIRŐL

A Vajdasági Színházi Múzeum Színészportrék című sorozata keretében december 8-án Romhányi-estet tartottak. Ezen Káich Katalin, Franyó Zsuzsanna, Radoslav Dorić, Faragó Árpád, Ferenczi Jenő, Virág Mihály és Gerold László méltatta Romhányi Ibi művészetét. Válogatásunk az est anyagából készült. (Stadler Aurél verse nem hangzott el a műsorban.)

ROMHÁNYI IBINEK

STADLER AURÉL

Szelídebb, szenvedőbb Alisont
Osborne se képzelt. Gyengéd
Virág, mely alig tárja kelyhét,
De belül izzó könnyeket ont.

Hamvas homlokot méltón koszorúz
Pompás hajforma. S az esdő száj
Mennyit elárul. Örömet, borút.
Igen, mindent, ami fáj.

Tearózsa, kecses és lágy,
Legbensőbb hang, mely átölel,
Szem, mely bársonyos tükrivel,
Felcsillogtatja mámorát.

Nagyszerű lány, új tünemény
Thália legtüzesb egén,
Szépség és szív és új remény,
Magyar művészet szigetén.

Palics, 1959. okt. 25-én

A SZÍNPADI VARÁZSLATRÓL

Ha az emberi sors nem lenne reménytelenül kifürkészhetetlen és kérielhetetlenül kegyetlen, a mai beszélgetést a színpadi művészetnek egy sokkal szakavatottabb ismerője vezetné. Romhányi Ibivel együtt tanítóm volt ő, amikor életemben eljött annak az ideje, hogy a színház lényegbeli attribútumainak titkát megismerjem. Bambach Róberttől, többek között, azt is megtanultam, mi a rendező szerepe egy-egy előadás színpadra állításában, míg Romhányi Ibi példáján fokozatosan fedeztem fel, hogy mi a magas fokú mesterségbeli tudás egy-egy színészi alakításban, és hol kezdődik a művészi eszközökkel történő szerepformálás.

Budapesten folytatott tanulmányaim során majdnem minden estémet a Pesti Színházban töltöttem. Színészekkel, rendezőkkel, dramaturgokkal és a színház más dolgozóival beszélgettem, miközben a hét órát vártam, amikor kialakultak a fények a nézőtéren, hangtalanul felgördült a függöny, és én elfoglalhattam a helyem az erkély jobb oldalának második lépcsőjén, türelmetlenül várva azt a pillanatot, amikor majd megtörténik az a megmagyarázhatatlan, leírhatatlan és megfoghatatlan *valami*, amiért szabad estéim mindegyikét a színházban töltöttem. Újra és újra annak a varázslatnak a tanúja kívántam lenni, amely a lélek nemesítő kisugárzás búvőkörébe vonja a nézőt éren ülőket, és amely csak a színpadi deszkák felől áradó éteri fuvallat sajátja. Ilyenkor a kisszámú beavatottak egyikeként érezhettem magam, akik lelkükkel a mindenség titkait érintették.

Egy este az öltözők előtti folyosó kényelmes karosszékeinek egyikében ültem, amikor Ruttkay Éva, a magyar színjátszás élő legendája egész napi filmezéstől kimerülten, fáradtan vonszolta magát öltözőjébe. Önkéntelenül is felmerült bennem a kérdés, vajon képes lesz-e az este is játszani és tündöklő könnyedséggel megjeleníteni a *Vidám kísértetek* egyszerre csábító és csintalan, tüneményesen lebegő kísértetét. S amíg én szorongva vártam első jelenetét, az öltöző és a színpad közötti úton megtörtént az a csodálatos átváltozás, amely csak a színjátszás művészeinek, de nem a színjátszás mesterembereinek sajátja. Ruttkay Éva légies könnyedséggel uralta a színpadot, s bennem először tudatosodott: mi az a többlet, mely egy színházi előadást, egy színészi alakítást művészetté nemesít.

Budapesti tanulmányaim végétével, itthon, még szorosabbá vált kapcsolatom a színházzal. A színházi múlt tanulmányozása közben a jelen volt tanítómesterem.

Egy zimankós téli kora este, miközben a Katolikus portán át az Ifjúsági Tribün felé igyekeztem, hogy ki tudja, hanyadszor, újra megtekintsem a *Csereasznyékert* elsősorban harmadik felvonását, háromnegyedes rókabundában előttem csetlett-botlott egy ismerős alak, s én Ruttkay Évára gondoltam. Aznap este is éppen ezért a bottladozó, cseppet sem

kecsetes mozgású *valakiért* mentem a színházba, aki majd a harmadik felvonásban királynői testtartással magasodik a nézőtér fölé, aki két óra múlva ellenállhatatlan és szerencsétlen, könnyelmű és ésbontóan csábító, szenvedélyes Ranyevszkaja lesz. A színpadi varázslattal volt találkozóim ismét, amelyet a jugoszláviai magyar színpadon mindig és mindenkor egyedül csak Romhányi Ibi tudott és tud maradéktalanul felidézni.

Ki is tulajdonképpen Romhányi Ibi?

Északkelet-Vajdaságban, a szőke Tisza mellett született közvetlenül a második világháború kitörése előtt a Halak jegyében, egyikében a legszenzibilisebb állatövi jegyeknek. Nem véletlen tehát, hogy Romhányi Ibi színész nő lett, méghozzá kivételes érzékenységgű színész nő, aki szerepeit kiváló szakmabeli tudással alkotja meg, s ugyanakkor képes annak a többletnek a kifejezésére is, amely színpadi játékában a művészi átlényegülés velejárója.

Az sem véletlen – s az ezoterikus tanok beavatottjai azt tanítják, hogy nincsenek véletlenek –, hogy a leghozzáértőbb színházi szakemberek, mint pl. Garay Béla, voltak tanítómesterei, s hogy az egyszer felfedezett és felismert sajtáságos talentumot a lehető legkörültekintőbben, legmegfelelőbben használták fel. A szabadkai Népszínház szinonimája Romhányi Ibi és Virág Mihály volt hosszú éveken keresztül. A legjelentősebb női drámai főszerepek 1959 és 1969 között egyben Romhányi Ibi legjobb alakításai voltak. Az elismeréseket, díjakat nemcsak a Vajdasági Színházak Fesztiváljainak bírálóbizottságai ítélték oda a kivételes tehetséggű színész nőnek, de Szabadka város Októberi Díja sem várta sokáig magára, s a díjak legrangosabbikát, a Sterija Játékok női főszerepekért járó fődíját is hamarosan magáénak mondhatta.

Az Újvidéki Rádió magyar drámaegyüttesének tagjaként megszámlálhatatlan rádiódrámában, iskolai és irodalmi műsorban lépett mikrofon elé. Munkáját mindenkor a magas fokú professzionalizmus jellemezte.

Függetlenül művészi pályájának alakulásától, Romhányi Ibi mindenekelőtt és elsősorban színpadi színész nő volt és maradt. A színpad volt az a kifejezési terület, amely a legkétségteljesen elvonhatatlanabbul adott lehetőséget Romhányi Ibinek arra, hogy mint színész nő a legrejtettebb emberi lényeket a legárnyaltabb módon juttassa kifejezésre. Az Újvidéki Színház megalakulásával, többévi szünet után, újra színpadot kapott színjátszásunk fokozatosan legendává nemesülő kiválasztottja. Tevékenységének ebben a második korszakában a szarajevói Kis- és Kísérleti Színházak Fesztiváljának díja is az övé lett, csakúgy mint a Dráma művészek Szövetségének elismerése.

Nyugdíjba vonulása után, amikor már pontot tett, legalábbis a nyilvános elismerések listájára, Budapestről érkezett a hír, hogy a magyar Oscar-díjat, az 1993. esztendő Erzsébet-díját neki ítélte oda a bírálóbizottság. Művészdíj ez a javából, melyet eddig a Magyar Köztársaság legrangosabb művészei kaptak.

Harmincot év a színpadon, több mint hatvan női szerep – a rádióban, filmen és a tv-drámákban alakított szerepeket nem számítva –, tizenhat művészi díj, ez egy, remélhetőleg még nem befejezett színművészi pálya mérlege. Kevés, különösen a mi égtájunk alatt, azoknak a szerencséseknek a száma, akiknek annyi alkalom jutott osztályrészül a művészi önmegvalósításra, mint Romhányi Ibinek, de még kevesebben vannak azok, akik a számukra megadott lehetőségeket olyan átfogó és csodálatra méltó módon ki is tudták használni, mint ő.

Itt és most arra szeretnénk választ kapni, mi a titka annak, hogy Romhányi Ibi színpadainkon a varázslat papnőjévé szenteltetett. Feltehetően nem tudjuk majd okos szókkal tetten érni a varázslat mibenlétét, de közöttünk van Romhányi Ibi, aki fontoskodó okoskodásaink végeztével, ha néhány percre is, de elvezet majd minket a tiszta- és nyíltszívűek előtt feltáruló csodák világába. Mert Romhányi Ibi ismeri a titkot, azt a titkot, amely-

nek törvényei szöges ellentétben állnak a nyomorúságos valóságunkat meghatározó törvényekkel. Vesna Krmpotić *Čas je, Ozirise* című könyvében így szól e titokról: „Az alkotás nem fáradozás és görcs, az alkotás a teljes nyitottság, a teljes nem-megerőltetés. Erőfeszítés addig, amíg ki nem tárulkozol, amíg meg nem szabadulsz attól, ami nem vagy. Utána kinyitod szemed, és látsz. Kinyitod füled, és hallasz. Teljesen kitárulkozol, és egészen az üzenet részévé, a tudás részévé, a szépség részévé változol, amely átjár, és valósággá válik benned. Az alkotás az a mód, ahogyan az ember eléri az oszthatatlanságot: akár a szerelem.

»Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.« A szeretet nem jótékonyági misszió: a szeretet az a mód, amely lehetővé teszi a harmónia királyságának létrehozását, *tat tvam asi*. Felebarátodat szeretve mint önmagadat felismered, *hogy te vagy az a felebarát*: közötted és közötté nincs határ: és akkor te már elkezdted nem észrevenni azt a félrevezető, megétesztő elválasztó vonalat, amely megakadályoz abban, hogy az légy, ami vagy: a minden.”

KÁICH Katalin

A NAGYASSZONY

Egy tizenöt évvel ezelőtti élményemről beszélnek, és egy múlt éviről, melyek a Romhányi Ibivel való munkából tartósan élnek bennem, és ezek a legkellemesebb élményeim is vele kapcsolatban az elmúlt tizenöt év alatt.

Ljubov Andrejevna a *Cseresznyés kertben* és Helene Alving a *Kísértetekben*. – Két azonos típusú nőszerep. Romhányi értelmezésében talán egy külön tanulmányt is megérdemelne, de most tekintsünk el a részletezés igényétől, és csupán villanásokat idézzünk fel ezekből a szerepéptésekből.

Mi az, ami különösen jellemző Romhányira ezekben a szerepekben és egész színészi opusára ezek tükrében?

A gazdag színészi eszköztár és érzésvilág kettősségének állandó szimbiozisa a jellemző; az életérzésnek a pontos közvetítése, a jelenetek kemény és éles váltásokkal árnyalt építése, a zaklatott és a megcsillapodott lelkiállapot cseréjének láttatásai a jellemzők.

Mondathangsúlyok élnek bennem elevenen, amelyek arról tanúskodnak, hogy mélyen bevésődtek ezek a mondatok, és azért vésődtek be, mert elevenen érintettek, annak köszönhetően, mert Romhányi Ibi úgy mondta el ezeket a mondatokat, hogy élmény volt a számomra, tartós élménnyé lett. Olykor, mint szállóigét, emlegetem, állandóan idézett, felidézett mondatok lettek bennem a Romhányi színpadi mondatai. Úgy tűnt ezeken az előadásokon, hogy a teljesen természetes, egyszerű mondatokat bárki elmondhatja, és meg sem halljuk, de úgy, ahogyan Ő mondta el, úgy más nem tudja elmondani. Olyan ez, mint az *Édes Anna* Vízyéknél betöltött szerepe, hogy *az amit Édes Anna megtesz, azt más nem tudja megtenni* – ez is egy Romhányi mondat. – Hát így vagyok én is a Romhányi mondathangsúlyaival.

A két említett előadás azonos típusú főhőseit Romhányi két különböző módon ellentétes építkezési eszközökkel oldotta meg.

Ljubov Andrejevna a *külső*, míg Alvingnét a *belső színészi koloratúra* jellemzi.

Mindkét színészi építkezésben közös a színészi játék színgazdagsága. Ljubov Andrejevna gazdag külső eszközökkel játssza Romhányi, széles gesztusokkal, lelassult és fokozatosan felgyorsuló mozdulatokkal, vagy hirtelen történő mozdulatváltásokkal, szinkronban a csapongó lelkiállapottal, vagy éppen aszinkronnal oldja meg a jelenetet: a beszéd-

cselekvés és a mozdulat aszinkronjával, amely szintén a belső békétlenség sajtáságos kivetítési módja. Pontos arcjátékkal épít, sírós hanggal és csábos kacagások váratlan cseréjével ejt ámulatba bennünket. Elegáns, kimért, előkelő mozdulattal vonul, fekete ruhában, állig begombolkozva, és ugyanakkor kacér, kihívó, a csábítás egyértelmű gesztusrendszerével vibrál állandóan és pontosan. Hirtelen omlik össze, percek alatt öregszik meg, és azután ugyanilyen gyors visszaállással uralja ismét a színpadot.

Mivel a *Cseresznyés kertben* a színész testi élete rendezői lehetőségekben követheti a lelki váltásokat, beszélhetünk a színészi eszközök külső koloratúrájáról.

Egyetlen jelenetet emelnék ki, az estély jelenetét. Emlékezzünk vissza: Romhányi elegánsan jelenik meg, a fekete ruhájában, pezsgőspohárral táncol, és őszintén tudomására hozza mindenkinek, mert minek is tagadná: *szereti azt az embert*. Akkor hangzik el ez a mondat, amikor a cseresznyés kert elárverezésének híre bármely pillanatban megérkezhet. Ljubov Andrejevna nem az a legfőbb gondja, hogy elárverezik a cseresznyés kertet, hanem önmagával foglalkozik. És Romhányi Ibi úgy foglalkozott önmagával Ljubov Andrejevna ként, hogy csak őt kellett néznie és csak őt hallani – és még ma is látom és hallok azt a jelenetet. Majd azután az elárverezés hírére egy pillanat alatt omlik össze, alkatilag lesz kisebb, leengedi vállát, vonszolja magát, tekintetéből kiszáll az élet, merev lesz, megöregszik, ott, a szemünk előtt egy méterrel, hogy azután percek alatt – lányának néhány mondatát talán meg sem hallva, de – önmagában erő gyűjtve, szemünk előtt épül fel. Lassan mosolyogni kezd, furcsa fény gyűl a szemében, a válla visszatér előbbi helyzetébe, gerince kinyúlik, feje kissé hátrébb vetődik, kezét még bizonytalanul nyújtja lányának, és még imbolyog, de táncleépéshez áll be, és három lépés után már ő, ismét Ljubov Andrejevna – Romhányi Ibi – vezet, és az élet tánca fortissimóig fokozódik!

A másik koloratúra a mondathangsúlyokkal történő színezések, amelyek a sajtáságos Romhányi-mondatokat eredményezik és példázzák. A hangszínváltásokkal lesznek különösek ezek a mondatok. Ilyenek például: „– *Ha elfelejténém a múltamat...!*” – közben Romhányi úgy mondja ezt, hogy pontosan megtudjuk, nem akarja elfelejteni a múltját. Vagy a gyors hangulati váltások furcsa intonációi: – „*Grisa... az én drága kisleány (sírós hang). Mondja csak, Petya mióta csúnyult így meg? (merő cinizmussal, keményen).*” Vagy: „– *Akkor öngyilkos akarom lenni (elsírja magát). Micsoda muzsikát hallok? (csilingelő hangon, életerőtől duzzadó érdeklődéssel).*” És sorolhatnám még a bennem most is elevenen csengő mondatokat, de én azokat úgy, ahogy Romhányi Ibi elmondta, sohasem tudnám még átmesélni sem, és akkor miért szaporítsam a szót?

A másik nagy élményem Romhányi Ibi Alvingné szerepmegformálásának látványa volt.

Teljesen eszköztelenül, külső gesztusok nélkül építette fel szerepét, gazdag belső színésszel. Ez a nehezebb szerepépítés. Statikusan minimális helyzetváltozással, pontosan indulni a szövegvégre. Ahol a mozdulatváltás szöveghez kötött, ahol csak annál a mondatnál, illetve mondatnál vagy szóval lehet felállni, vagy elindulni, az a legnehezebb színészi feladat. Mert addig a bizonyos szóig a mondat belső tartalmát árnyaltan láttatni kell. Itt, a *Kísértetekben* a ki nem mondott történeteket is el kellett játszani, mégpedig a Romhányi szájába adott más történetet mondó szöveggel. Romhányi pontosan közvetít. Gondoljunk a tiszteletes és Alvingné üzleti tárgyalásának jelenetére. Asztalhoz ülnek, Alvingné mozdulatlanságba merevedik, nézi az aktákat, és mondja a menhely másnapi felavatásáról szóló szöveget. Közben Romhányi Ibi minden elhangzó mondatával mást is mond, a múltat idézi a tiszteletesben is, és bennünk, nézőkben furcsa sejtéseket kelt. Mereven ül, és a hétperces jelenet alatt *látjuk*, hogy a két ember között fergeteges szerelem dült. – Közben pedig semmi sem történik, csak a menhely felavatásáról szóló egyszerű mondatok hangzanak el. De abban, ahogy Romhányi a szavakat egymás mellé ragaszt-

ja, ahogy a mondatszüneteket tartalmasan kitölti, és ahol a mondatszüneteket tartja, a felkavart lelki élet letisztultsága és újra fellépő izgalmának kettőssége látszik. Az egész múltbeli élettörődékét mondta el némán. Az arcizmok szinte meg sem rezdültek, szoborként állt előttünk az előadás végéig a *Nagyasszony*. És Romhányi Ibi Nagyszasszony, ezt a szerepkört töltötte be az Újvidéki Színház színpadán az említett két előadás közötti minden szerepében. Hol az első típusú eszköztárból építkezve, hol a második típusúból, hol a kettő kombinációjával, de mindig Nagyszasszony volt a színpadon, gazdagon árnyalt és mindig sajátos hangnemben beszélt.

FRANYÓ Zsuzsanna

ÉVEK – SZEREPEK

Romhányi Ibi valójában Romhányi Mária. Így írták be születésekor Törökkanizsán az anyakönyvbe. A plakáton azonban, amely első szabadkai szerepét dokumentálja, nem Mária, hanem Ibi olvasható. Miért változtatott nevet? Mert az Ibit szebbnek, művészebbnek találta, mint a szép és tartalmas, de túl elterjedt Máriát? Sohasem kérdeztem meg tőle. S jól tettem. Mert ha választ kapok a kérdésre, akkor – színészi életútjáról írva – nem kínálkozik alkalom, mondhatnám ziccer, hogy a folyamatosság elvét keresve, követve összekössem Romhányi Ibi feltűnését azzal a ténnyel, hogy pont ekkor betegség folytán lép le a világot jelentő deszkákról, majd rövidesen az élet porondjáról is a szabadkai Népszínház vezető színésznője, ekkor játssza utolsó szerepét Ferenczi Ibi. Egyik Ibi elment, a másik Ibi jött. S ez nemcsak névfolytonosságot jelentett, hanem ennél sokkal többet: Romhányi Ibi is vezető színésznővé lesz a társulatban, amely ekkor vívta ki országos jó híret, többször nyert részvételi jogot a Sterija Játékokon, s állandó versenyben volt az újvidéki Szerb Nemzeti Színház igencsak erős összetételű együttesével a Vajdasági Színházak Találkozóin. Ekkor volt tagja a Dévics Imre igazgató és Virág Mihály rendező vezette társulatnak Pataki László, Fejes György, Versey József, Szabó István, Heck Paula, Szabó Mária, Tóth Éva, továbbá Karna Margit, Godányi Zoltán, Juhász Anna és mások, akik megbízható tolmácsai voltak az előadások nagy és kis szerepeinek, amelyeket a korszerű műsorú és játéksztílust ápoló szabadkai magyar együttesben játszhattak.

Ez volt a szabadkai Népszínház aranykora.

Ekkor s ebben az együttesben kapott helyet, némi műkedvelő múlt után, Romhányi Ibi. S ennek a társulatnak lett ő vezető színésznője, így folytatva, nemcsak a nevével, hanem tehetségével, művészetével a Ferenczi Ibi fémjelzte hagyományt.

Romhányi Ibi bemutatkozásával, első szerepével, John Osborne akkor modern darabjának Alisonjával megalapozta és előlegezte a későbbi sikeres színészi pályát.

Érettségiző gimnazistaként láttam Romhányi Alisonját, s azóta láttam minden szerepében, volt vagy százhusz, és a legtöbbről írtam is.

Számomra Romhányi Ibi a nemzedékem színésznője.

A szabadkai Népszínház magyar társulatának műsora akkor átgondolt, korszerű s ugyanakkor mindenki számára érdekes lehetett. Ebben a repertoárban Romhányi Ibi, akár a többiek, a legkülönbözőbb szerepeket kapta, de a vezetésnek gondja volt a színészeire, nem terhelte túl őket, s igyekezett számukra megfelelő szerepeket találni, törődtek a színészekkel, segítettek, tervezték pályájukat.

Romhányi Ibi tíz évig volt tagja a szabadkai társulatnak. Ez a tíz év két, öt-öt évnnyi szakaszra osztható, eljátszott szerepei alapján. Pályáját Alison szerepével kezdte, majd

több kis és középszerepet játszott, egyetlen nagy feladat az első öt évben, amely Achard *Bolond lány*-beli Josefájával zárható, Lyda az *Ilyen nagy szerelemben* (Pavel Kohout). Az első öt év a mesterség elsajátításának jegyében telt. Alakításainak kritikai visszhangja, jogosan, igen kedvező volt.

Szóljunk talán néhány szót Alisonról. Jobb házból való úrilány, apja akarata ellenére férjhez megy Jimmy Porterhez, a lázadó magatartású értelmiségéhez, ki éppen úgy elégedetlen saját társadalmi helyzetével, mint a társadalombeli állapotokkal az ötvenes évek Angliájában, de nincs ereje arra, hogy bármit is tegyen, hogy cselekedjen. Erejéből csupán arra futja, hogy saját szemétdombján kakaskodjon, környezetén, elsősorban Alisonon tölti ki bosszúját. Alison békésen tűr, hallgat, szenved, ami csak ingerli Jimmyt (Szilágyi László). Alison kiszolgáltatott, helyzete Jimmyhez köti. Sorsa tragikus, s ezt ő megadón viseli. Emlékszem az előadás egyik jelenetére, pontosan az egyetlen jelenet, amelyre emlékszem, az, amikor Alison vasal. Félig háttal fordulva felénk áll a vasalódeszka mellett, szürke ruhában, görnyedten – érezni azt a mérhetetlen fáradtságot, ami Alisonra jellemzi. Mivel fiatal teremtsérről van szó, anélkül hogy egyetlen szót is szólna, érezni lelkiállapotát, tragikus helyzetét, kiszolgáltatottságát. Ma is előttem van ez a jelenet az előadásból, amelyről a kritika is dicsérlettel szólt, mondván, hogy Romhányi Ibi bemutatkozásával jelezte: kiváló jellemszínésznővé fejlődhet.

S ez valóra is vált.

Az első öt évet követő második – ugyancsak ötévnyi – szabadkai korszaka meghozta a nagy szerepeket is. Elsőre a világirodalom egyik legszebb nőszerepét, Josie Hogant, a *Boldogtalan holdból* (O'Neill) Virág Mihály rendezésében. Romhányi Ibi legtöbbször Virág rendezéseiben lépett közönség elé. Majd következett Marinković Glóriája (Petar Šarčević rendezésében), utána Madách Évá *Az ember tragédiájából*, az okos és simulékony Borbála Háy Gyula áltörténelmi drámájából, amit Szabadkán ősbemutatóként játszottak, az *Isten, császár, parasztriból*, Ellen a furcsa brooklyni lány Schisgall akkor futótűzként divatos művében a *Szelem, ő!*-ban, a büszke Gertrudis legismertebb tragédiánkban, a *Bánk bán*-ban, a nadrág-, pontosabban csuhaszerep, György, Deák Ferenc *Afonyákjában*, amiért elsőnek minden magyar színész közül Sterija-díjat kap. György egy elhagyott kolostorba érkezett fiatalember, aki azt ígéri a szerzeteseknek, hogy segítségükre lesz, keze nyomán fel is virul a gazdaság. A szerzetesek azonban szeretőjükké teszik, aminek következménye György átváltozása: „ellágyul a karja / a sok öleléstől, / megdagad itt-ott / a bő szeretettől, / nő lesz a férfiból, / a sárkányölőből”. Az előadás végén György meztelenül jelenik meg a barátok előtt, ez talán az itteni színházban az első ilyen megmutatkozás, amely azonban drámai indokoltsággal történik.

Romhányi Ibi utolsó szabadkai szerepe Zilahy Lajos tragédiájának, az *Imbroszi boszorkánynak* Eirene császárnője, a népe és szerelme között ingadozó nő drámája.

Szabadkán lett Romhányi Ibi formátumos művész, kiváló jellemszínész. Tíz tartalmas évet töltött a szabadkai társulatban, olyan lányokat (Alison, Lyda, Josie Hogan) és fiatal nőket alakított (Glória, Borbála, Ellen), kiknek közös jellemzője kiszolgáltatottságuk, melyből képtelenek szabadulni.

Szabadka után Újvidékre szerződik, a rádióhoz. Olykor fellép az M-stúdió koncertpódiumán tartott előadásokban. Itt játszott szerepei közül emlékezetes Calvia, Majtényi Mihály pályadíjnyertes művében, *A száműzöttben* (rendező: Varga István). Calvia Ovidiusnak, az impérium peremére, a világ végére száműzött nagy római költőnek a szeretője. Különben a helyőrség kapitányának felesége, aki számára Ovidius a nagy ember, Róma költője, és egyúttal a szebb és civilizáltabb élet utáni nosztalgia megtestesítője. Amikor Calvia elveszti Ovidiust, akkor elveszti saját jövőjét is. Szép, tragikus szerep.

Calvia valójában folytatása Romhányi Ibi pályáján a Szabadkán játszott hasonló jellegrű szerepeknek, melyeket a színész nő kiválóan tolmácsolt.

Ez a szerepsorozat, a lírai futtatású drámai szerepek sora folytatódik 1974 után, az Újvidéki Színház megnyitását követő években. Közéjük sorolható a *Három nővér* Olgája, az *Agónia* Laurája, a *Cseresznyéskert* Ljubov Andrejevna.

Ugyanakkor folytatódik a *Bánk bán* Gertrudisával indult gonosz nők szerepszériája is. Ezek a nők is áldozatok, azzal a különbséggel, hogy ők bosszút állnak azokon, akik tragikus sorsuk okozói. Ilyen mindenekelőtt Alice a *Play Strindbergben*, Vízyné az *Édes Annában* és Claire Zachanassian *Az öreg hölgy látogatásában*.

Végtenlenül nehéz ezek közül kiválasztani a legjobb Romhányi-alakítást.

Olgában az idővel folytatott küzdelmet csodáljuk, melyben előre ismert a vesztes, de ezt a tragédiát a színész nő hitelesen, belülről sugárzó erővel mutatja fel.

Szélesebb skálán mozog a *Cseresznyéskert* főszereplője. Előbb azt a Ranyevszkáját látjuk, aki Párizsból jön vissza, boldog, nevet, ragyog, önfeledten tapsikol, s mi elhisszük neki ezt, mert a színész nő meggyőző bennünket. Majd egy másik Ljubov Andrejevna-val találkozunk. Amikor a harmadik felvonásban visszavárják a városból Gajevert (Fejes György) és Lopahint (Soltis Lajos), akik a cseresznyés ügyében mentek. A várakozást házimulatsággal teszik elviselhetőbbé. A házibál azonban már nem a régi, egykor tábornokok és bárók voltak hivatalosak, most az állomás- és a postafőnök táncol a szalonban. Ám ha bál, akkor szórakozni, mulatni illik. Ranyevszkaja pedig színész nő is, nemcsak nő, aki kívánja, szereti a sikert, szeretet hódítani, jobban mondva megkísérel. Szeretné meghódítani Petyát, a vén diákot, az örökös elégedetlenkedőt, a kétbalkezes szerencsétlent (Bicskei István). Táncolnak. A nő szándéka erotikával telíti a jelenetet. Ranyevszkaja átfogja Petyát, csak hogy más kívánni, és más sikert aratni. S amikor ezt a színész nő belátja, karja lecsúszik, ölelése lanyhul. Érezzük, Ranyevszkaja beismeri vereségét. Nem sokkal ezután jön a hír, a cseresznyést elárverezték. És ez az újabb vereség mindennek a végét jelenti.

Romhányi Ibi Krleža *Agóniájának* Laurája (rendező Željko Orešković). Laura két férfi között jut el az öngyilkossáig. Előbb elveszti lecsúszott férjét, majd elveszti szeretőjét is. Mikor ezt kénytelen belátni, elillannak illúziói, úgy érzi, nincs életének tovább értelme. A férjét már régen leírta, vele, halljuk, közömbösen beszél, érezzük, ennek a két embernek már régen nincs köze egymáshoz. Amikor azonban Laura a szeretőjével beszél, akkor hangja drámai hangsúlyokkal teltett, a hízélgéstől a meggyőzősen át a kétségbeeső vádaskodásig ível. Majd belátva, hogy minden erőlködés hiábavaló, hogy egész élete egy nagy tévedés volt, leszámol mindennel. A falhoz szorulva, mintha felfeszítették volna, mondja hatalmas, megrázó drámai monológját, s érezzük, most hal meg, nem akkor, amikor az öngyilkosság valójában megtörténik. Óriási, felejthetetlen jelenete ez Romhányi Ibinek.

Említettem, Romhányi Ibi másik szerepvonulata a kiszolgáltatottságukért bosszúval fizető gonosz nők voltak.

Ilyen a *Play Strindberg*-ből Alice (rendező: Radoslav Dorić). Romhányi Ibi első szerepe az Újvidéki Színházban, amelyért a legjobb alakításért járó Arany Babérkoszort kapott a sarajevói fesztiválon. A *Play Strindberg* a férj és feleség vére menő küzdelme, két egymást gyűlölő ember évek óta tartó harca, amit ők élveznek is. Romhányi Ibi tökéletesen ábrázolja Alice-t, a közömbösségtől a cinizmuson át a viperagyűlöletig mindent megmutat, azt is, hogy amikor győz, ez a győzelem már nem jelent semmit, számára is inkább vereség, mint élvezhető diadal, hiszen legkedvesebb szórakozásától fosztották meg. Hangulatvilágításai kitűnőek, ügyesen taktikázik, szívósan harcol.

A *Cseresznyés kert* (rendező: Harag György) Ranyevszkájája, az *Agónia* Laurája, s az *Édes Anna* (rendező: Harag György) Vízynéje mellett a *Play Strindberg* Alice-a Romhányi Ibi művészetének csúcsa.

Romhányi Ibi drámai színész, aki mindent tud, és minden feladatot magas művészi fokon old meg.

Elegendő megjelennie a színen, érezzük, valami fontos fog történni. A *Kurázi mamá*-ban is csak ült szótlanul portékás kocsijának lépcsőjén, s mégis éreztük jelenlétének súlyát, éreztük a drámát, ami elkerülhetetlenül be is következett.

Ha Romhányi Ibi a színpadon ül, akkor ott lényeges dolog fog lejátsszódni.

GEROLD László

KRÓNIKA

ÚJABB TÁMOGATÁS TIZENÖT KÖNYV MEGJELENTETÉSÉRE – A Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumának a határon túli magyar könyv támogatására kiírt idei pályázata második körében a Forum Könyvkiadó részéről ajánlott huszonegy kézirat közül tizenöt részesült támogatásban. A következők: Tari István: *Fegyvertánc* (szonett-koszorúk), *Kánaáni történetek* (népi önéletrajzok Németh István szerkesztésében), Géber László: *Szöveg szalonja* (versek), Jódal Kálmán: *Bakancs és fal* (próza), Lovas Ildikó: *Kalamáris* (novellák), *Az Újvidéki Színház húsz éve* (Franyó Zsuzsa összeállításában), Bori Imre: *Szenteleky Kornél* (monográfia), Bosnyák István: *Pörök, táborok, emberek* (politikai tanulmányok), Gerold László: *Alkotni új világot* (színházi és irodalmi tanulmányok), Jung Károly: *Őrszerek könyve* (néprajzi tanulmányok), Lánicz Irén: *Szövegelemzések és nyelvvizsgálat* (nyelvészeti tanulmányok), Magyar László: *Iratvallató* (helytörténeti tanulmányok és írások), Utasi Csaba: *Vér és sebek* (tanulmányok, kritikák), Csapó Julianna: *A jugoszláviai magyar irodalom 1990. évi bibliográfiája és Túl az Operencián* (mesék). A könyvek előreláthatólag tavaszra jelennek meg.

AZ ITHAKA BEMUTATÓJA ÚJVIDÉKEN – December 7-én az Újvidéki Színház kis-termében szép számú érdeklődő jelenlétében mutatták be az Ács Károly fordításában megjelent Miloš Crnjanski *Ithaka* című verseskötetét, amely a szerb író és költő születésének cente-

náriumára jelent meg. A fordításkötet megszületésének előtörténetéről Bordás Győző, a Forum Könyvkiadó főszerkesztője beszélt, majd a mű fordításával kapcsolatos esszéjét olvasta föl Ács Károly (lásd a Kérdések és válaszok rovatunkban), végül pedig Juhász Géza és Sava Babić értékelte a Crnjanski-opus keretében Ács Károly műfordítói teljesítményét.

BÁNYAI JÁNOS ALFÖLD-DÍJA – Dr. Bányai János egyetemi tanár, lapunk munkatársa, Alföld-díjban részesült, amelyet a folyóirat szerkesztősége évente a lapban megjelent legjobb írósként ítél oda. Az elismerést a díjazott a november 18-án és 19-én megrendezett Debreceni Irodalmi Napok keretében A kritika ma címmel megrendezett tanácskozáson vette át. Bányai Jánoson kívül Alföld-díjat kapott még Tar Sándor és Vajda Mihály.

SZIVERI JÁNOS-VERSPÁLYÁZAT – A muzslai Sziveri János Művészeti Színpad verspályázatot hirdetett, melyre ötvenkét szerző küldte be jelítség pályaműveit. A bírálóbizottság – Csányi Erzsébet (elnök), Ispánovity István, Kontra Ferenc, Marcsók Vilma és Varga Jolánka – az első díjat Mirnics L. Zsuzsannának, a második díjat pedig Cs. Inotay Istvánnak ítélte oda. Különdíjban részesült Bauer Irén, Bicsi Dávid, Horváth Éva, Kovács Ottília és Sárvári Endre. A könyvjutalmakat az újvidéki Forum Könyvkiadó, a Magyar Tanszék és a Magyar Köztársaság belgrádi nagykövetsége adományozta. A különdíjak között szerepelt egy-

éves Híd-, Üzenet- és Új Symposion-előfizetés. Az ünnepélyes díjátadásra Muzslán került sor 1993. december 10-én.

PÓTH ISTVÁN KÖNYVE A SZERB-MAGYAR MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOKRÓL – A *Dečije novine*, a Vuk Karadžić Alapítvány és a Matica srpska közös kiadásában nemrégiben megjelent Póth István (1916) budapesti egyetemi tanár *Srpsko-madarski kulturni odnosi u XIX veku* (Szerb-magyar művelődési kapcsolatok a XIX. században) című tanulmánykötete. Božidar Kovaček újvidéki egyetemi tanár írt előszót a kötethez, amelyben kiemeli, hogy dr. Póth István már eddig is számos tanulmányt publikált a szerb írókról és művelődési viszonyokról, Sima Milutinovićről, Sterijáról, Miljanovról, Jakov Ignjatovićról, Kosta Trifkovićről, Bora Stankovićről, Andrićről, de ugyanilyen jelentőségű a magyar irodalom tolmácsolása a szerb olvasók

felé. Az előszóíró külön kiemeli Póth István fordításait, elsősorban az Arany- és Jókai-műveket. Íme néhány cím a most megjelent kötetből: Uroš Nestorović és a szentendrei tanítóképző, A Srpski narodni list első két évfolyama a magyar újságok tükrében, Sima Milutinović szerb költőfejedelemmé avatása Budán 1838-ban, A szerb szépirodalom olvasói a XIX. század első felében és a budai egyetemi nyomda, Jakov Ignjatović a kortárs magyar lapokban, Jovan Jovanović Zmaj és a Kisfaludy Társaság.

JAKOV IGNJATOVIĆ-DÍJ MIODRAG PAVLOVIĆNAK ÉS STOJAN VUJIČIĆNAK – A magyarországi értelmiségiek alapította Jakov Ignjatović-díjat az idén Todor Manojlovićnak (1883–1968) ítelték oda posztumusz, életművéért pedig Miodrag Pavlović költőnek és Stojan Vujičićnak, különös tekintettel a nemrég megjelent *Rastočenja* című verseskötetére.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Ács Károly: A magyar Ithaka születése 930
Bori Imre: Az utazó (*Szenteleky Kornélról*) 941

Milan Konjović emlékezete

- Bela Duranci: In memoriam Milan Konjović (1898–1993) 958
Katarina Ambrozić: „Az álmod, nem a valóságot akarom festeni” 962
Draško Redep: A nagy szignó: Milan Konjović 966
Molnár Cs. Attila: A lélek nagy vihara . . . 970

DOKUMENTUM

- Kisebbségi eseménytörténet (*Fekete Lajos írásaiból*) 977

VITA

- Huszár Zoltán: Alkalmi jegyzet (*Bori Imre könyvéről*) 985

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Könyvbemutató

- Bori Imre: Szenteleky Kornél: Nyári délelőtt 991
Toldi Éva: Herceg János: Régi dolgainkról 992
Bányai János: Szeli István: A peremkultúra élettana 993
Gerold László: Bori Imre: Prózatörténeti tanulmányok 994
Bordás Győző: Penovác Endre–Szajkó István: Vajdasági íróportrék 995
Bányai János: Végel László: Újvidéki trilógia 996
Németh István: Apró István: Regénybrikett 996
Bordás Győző: Kalapis Zoltán: Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban,
Mirnics Károly: Kisebbségi sors, A szabadkai kiadványok bibliog-
ráfiája (1870–1918) 997

Toldi Éva: Németh Ferenc: A torontáli szőnyeg, Szabó Palócz Attila: Résnyire nyitva 998

Jung Károly: Jódal Rózsa: Jégvirágerdőben; Kontra Ferenc: Kalendárium; Rózsa Sándor menedéke; Írók gyermekkorukról 999

S z í n h á z

Romhányi Ibiről

Stadler Aurél: Romhányi Ibinek 1001

Káich Katalin: A színpadi varázslatról 1002

Franyó Zsuzsanna: A nagyasszony 1004

Gerold László: Évek – szerepek 1006

KRÓNIKA

Újabb támogatás tizenöt könyv megjelentetésére; Az Ithaka bemutatója Újvidéken; Bányai János Alföld-díja; Sziveri János-verspályázat; Póth István könyve a szerb–magyar művelődési kapcsolatokról; Jakov Ignjatović-díj Miodrag Pavlovićnak és Stojan Vujićinak 1010

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1993. december. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsírószámlára; előfizetés-kor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 200 000 000 000 dinár, fél évre 100 000 000 000 dinár. Egyes szám ára 20 000 000 000, kettős szám ára 40 000 000 000 dinár; külföldre egy évre 400 000 000 000 dinár, fél évre 200 000 000 000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelészerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában